

T.C.

**SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**VİYANA KUŞATMASI'NDAN SONRAKİ HARP YILLARINDA
BOSNA EYALETİ'NDE ASAYİŞ VE DÜZEN (1683-1699)**

**Yaşar KORKMAZ
1430204056**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Hakan KARAGÖZ**

ISPARTA - 2018

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Yaşar KORKMAZ	
Anabilim Dalı	Tarih	
Tez Başlığı	1683 Viyana Kuşatması'ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna Vilayeti'nde Asayiş ve Düzen	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	Viyana Kuşatması'ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna Eyaleti'nde Asayiş ve Düzen (1683-1699)	
<p>Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 18.../05/2018 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;</p> <p>☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU²</p> <p>ile aşağıdaki kararı almıştır.</p> <p>☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin DÜZELTİLMESİ³ kararlaştırılmıştır. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ⁴ kararlaştırılmıştır.</p>		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Doç. Dr. Hakan Kaya / SDÜ	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Behret Kerem / SDÜ	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Celal Erdemir / MKE	
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 28-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “*Viyana Kuşatması’ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna Eyaleti’nde Asayiş ve Düzen (1683-1699)*” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Yaşar KORKMAZ

06/06/2018

ÖNSÖZ

Osmanlı tarihinde 1683 yılında Viyana önlerinde büyük bir yenilgiye uğrayan Osmanlı ordusunun, adeta bir bozgun şeklini alan karmaşa içinde geri çekilmesi yeni bir dönemin başlangıcıydı. Kuşatma sonrasında Habsburglar, Venedik ve Lehistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı Mukaddes İttifak antlaşması imzalayarak karşı saldırıya geçmeleriyle Karlofça Barışı'na kadar sürecek savaş dönemi başlamış oldu. Osmanlı ve Kutsal İttifak orduları arasındaki savaşların Balkan coğrafyasında gerçekleşmesi dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki eyaletleri, süregelen savaşlardan Anadolu'daki eyaletlere göre askeri ve sosyal açıdan daha fazla etkilenmişlerdir. Bu minvalde 1683 yenilgisinden sonra başlayan harplerin Balkanlar'daki Osmanlı eyaletlerini askeri, ekonomik ve sosyal bakımdan nasıl ve ne ölçüde etkilediğinin izahı oldukça önemlidir.

Literatürde, Osmanlı idaresindeki Balkan eyaletlerini, İslamlaşma, idari yapı, nüfus, siyasi ve askeri açıdan inceleyen pek çok çalışma mevcut olmasına rağmen, söz konusu eyaletleri, monografik bir biçimde ele alarak belirli bir tarih ya da dönem aralığında her açıdan derinlemesine inceleyen çalışmaların sayısı oldukça azdır. Nitekim benzer şekilde Bosna Eyaleti'ni konu alan çalışmalar da İslamlaşma, vakıflar, idari-askeri yapılanma ve toprak sistemi başlıklarında yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte Osmanlı idaresinde Bosna'yı konu edinen çalışmaların daha çok XV. ve XVI. yüzyıllarla sınırlı kalması ve XVII. ve XVIII. yüzyılları kapsayan çalışmaların sayıca az olması, tarihsel süreç içerisinde bölgenin ne gibi değişimler geçirdiğinin takibini zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan özellikle XVII. yüzyılda Bosna Eyaleti'ni konu alan çalışmaların artması, İmparatorluğun bu yüzyılda yaşadığı siyasi, askeri ve ekonomik istikrarsızlığın bölgeyi ne ölçüde ve nasıl değiştirdiğinin ortaya konması açısından önemlidir.

XVII. yüzyıldaki uzun savaşlar, bizatihi savaş bölgesi olmasından dolayı her şeyden önce Balkanlar'daki eyaletleri etkilemekte ve şekillendirmektedir. Nitekim bozgun yıllarında kuzeyden Habsburglar, güneyden ise Venedik baskısına maruz kalan Bosna Eyaleti, savaş koşullarından etkilenen bölgelerin başında gelmektedir. Bu bağlamda 1683-1699 yıllarında Bosna Eyaleti'nde savaşın ne şekilde ilerlediği ve eyaleti nasıl etkilediği bu tezin konusudur. Ayrıca çalışmamızda süregelen savaş sırasında Bosna Eyaleti'nin toplumsal düzeni incelenerek, düzeni bozan eylemlerin neler olduğu ve bölgede ne gibi sosyal değişimlere yol açtığı belirlenmeye çalışılmıştır. Şayet tek bir cümleyle ifade edilecek olursa bu tez Viyana Kuşatması'ndan sonraki bozgun yıllarında Bosna Eyaleti'nin askeri-sosyal vaziyetini incelemeyi hedeflemektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünde 1683 yılından itibaren savaş dâhilinde gerçekleşen askeri hareketler ele alınacaktır. Bu kapsamda söz konusu bölümün amacı 1683-1699 savaş yıllarında Bosna Eyaleti'ne olan Habsburg ve Venedik saldırılarının hangi tarihlerde, hangi kale ve şehirleri hedef aldığını detaylı bir şekilde anlatarak, savaşın nasıl cereyan ettiğini ortaya koymaktır. Nitekim ilk başlıkta Belgrad Kalesi'nin kaybına kadar olan dönem içerisinde Venedik'in Sin ve Knin kaleleri üzerine olan saldırıları ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve savaşın gidişatını ne yönde etkilediği üzerinde durulmuştur. İkinci başlıkta ise 1688 yılında Belgrad Kalesi'nin

kaybedilmesinin ardından İzvornik, Yenipazar, Srebreniçe ve Gradiška bölgelerinde gerçekleşen savaşlar ele alınmıştır. Üçüncü başlık yine Belgrad Kalesi ekseninde şekillenmiş, savaş döneminde kalenin Bosna Eyaleti ile ilişkisi incelenerek, 1690-1694 yılları arasında savaşın Bosna'daki düzeni nasıl etkilediğinden bahsedilmiştir. Dördüncü başlık ise Gabela Kalesi'nin kaybı ve sonrası için ayrılmıştır. 1694 yılında Venedik tarafından ele geçirilen Gabela Kalesi, Sin ve Knin kalelerinin kaybı sonrasında Bosna Eyaleti'nin güney sınırlarının savunulması hususunda oldukça önemliydi. Kalenin kaybedilmesi özellikle Hersek Sancağı'ndaki kazaları daha güvensiz hale getirmiştir. Nitekim bu kısımda kalenin kaybı ve Osmanlı birliklerinin kaleyi tekrar ele geçirme çabaları ve söz konusu çabaların bölge ahalisini nasıl etkilediği detaylı bir şekilde incelenmiştir. Birinci bölümün son başlığı ise Habsburg orduları kumandanı Prens Eugene'in Saraybosna seferini ve sonrasını konu edinir. 1697 yılında Zenta bozgununun ardından gerçekleşen bu sefer, Saraybosna şehrinin Habsburg birlikleri tarafından nerdeyse tamamen yakılmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca Brod'dan Saraybosna'ya kadar olan kaleler ise yine Habsburg birliklerince ateşe verilip, yıkılarak etkisiz hale getirilmiştir. Bu başlıkta Prens Eugene'in Saraybosna seferinin nasıl cereyan ettiği, sefer sırasında hangi güzergâhların takip edildiği, şehrin istiladan sonraki durumu ve sonuçları gibi hususlar anlatılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise 1683-1699 yılları arasında Bosna Eyaleti'nin sosyal düzeni ele alınacaktır. Bu doğrultuda ikinci bölümün amacı süregelen savaşın Bosna Eyaleti'nin sosyal düzenini hangi açılardan etkileyip, ne yönde değiştirdiği veya şekillendirdiğini ortaya koyarak, bu süreci etkileyen dinamiklerin neler olduğunu açıklamaktır. Bu minvalde ikinci bölümün ilk başlığında söz konusu dönem içerisinde Bosna Eyaleti'nde ortaya çıkan eşkıyalık hareketleri ele alınmış ve bu faaliyetleri hangi grupların ne gibi amaçlarla yürüttükleri üzerinde durulmuştur. İkinci başlıkta ise Osmanlı ordusunun mensubu olan Yeniçeri ve sipahilerin eşkıyalıkları ve kanuna aykırı eylemleri konu edinilmiştir. Üçüncü başlıkta 1683-1699 savaş döneminde Bosna Eyaleti'nde nefir-i âmm uygulamasının amacı, kapsamı ve bu çağrı doğrultusunda toplanan askerinin hangi bölgelerde istihdam edildiğinden bahsedilmiştir. İkinci bölümün dördüncü başlığı bozgun yıllarında Bosna Eyaleti'nde veba için ayrılmıştır. Nitekim o tarihlerde Bosna Eyaleti'nin sosyal düzenini süregelen savaştan bağımsız olarak etkileyen veba salgını, mevcut savaş koşullarıyla birleşerek, ölü sayısının artmasına, üretimin ve vergi gelirlerinin düşmesine neden olmuştur. Bu bakımdan veba salgını, bahsi geçen dönemde savaşın gidişatını doğrudan etkileyen bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır. İkinci bölümün son başlığında ise sefer kaçakları, vergi tahsilindeki kanuna aykırı uygulamalar ve iktisadi yolsuzluklar incelenmiştir.

Çalışmamı başladığım tarihten itibaren aşağıda zikrettiğim isimler, akademik veya insani anlamda bana destek olmasalardı, şüphesiz bu çalışma her açıdan eksik kalırdı.

İlk olarak lisans eğitimime başladığım yıllardan itibaren, gerek akademik kimliğiyle gerekse öğrenci odaklı eğitim anlayışıyla beni ve çevresindekileri her daim cezbederek motive eden hocam Doç. Dr. Hakan Karagöz'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Onun danışmanlığında hazırladığım bu çalışmanın istisnasız her aşamasında hocam, bana yol göstermiş, vakit ayırmış, kendi başıma çözüm bulamadığım birçok mesele hususunda bana her anlamda yardımcı olmuştur. Bu minvalde tezime en fazla

katkıda bulunan, noktasından virgölüne kadar çalışmamı şekillendirerek, fikirleriyle ufkumu açan yine kendisidir. Hocama çok şey borçluyum.

Süleyman Demirel Üniversitesi Tarih Bölümü'ne adım attığım günden beri öğrencisi olmakla gurur duyduğum, gerek insani gerekse akademik bilgi ve tecrübeleriyle bana ve diğer öğrencilerine her daim yol göstererek, bizim için birçok şeyi kolaylaştıran değerli hocam Prof. Dr. Behset Karaca'ya minnet ve şükran borçluyum. Yoğun mesaisine ve kısıtlı vaktine rağmen tezimi okuyarak, çalışmamdaki eksiklikleri işaret eden Doç. Dr. Celal Erdönmez'e yardımlarını esirgemediği için ayrıca teşekkür ederim.

Çalışmam boyunca gerek araştırma gerekse yazım aşamasında benden desteğini ve yardımını esirgemeyen Alican Kirişoğlu'na, her ne kadar çalışma alanlarımız farklı olsa da tezime metodolojik anlamda yaptığı katkılar için dostum İlkey Şahin'e, çalışmamı yürüttüğüm süre içerisinde farklı hususlarda yardımına başvurduğum Berkay Çetin'e çok teşekkür ederim.

Isparta, 2018

Yaşar Korkmaz

(KORKMAZ, Yaşar, *Viyana Kuşatması'ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna Eyaleti'nde Asayiş ve Düzen (1683-1699)*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2018).

ÖZET

II. Viyana Kuşatması'ndan sonraki harp yıllarında Bosna Eyaleti kuzeyden Habsburg, güneyden ise Venedik saldırılarına maruz kalmıştır. Bu saldırılar sonucunda Bosna Eyaleti'nde birçok müstahkem kale kaybedilmiştir. Ayrıca söz konusu savaş döneminde ahali, düşman istilaları, yüksek vergiler, eşkıyalık hareketleri, yöneticilerin zulmü ve salgın hastalıklar gibi olayların etkisiyle kıtlık ve yoksulluk içinde kalmıştır. Bununla birlikte süreç içerisinde kayıpları telafi etmek, asayiş ve düzeni tekrar sağlamak için bazı önlemler alınmıştır. Buna karşın 1697 yılında Habsburgların Bosna'nın içlerine kadar akın düzenleyerek Saraybosna'yı neredeyse tamamen yakmaları eyaletin sosyal açıdan çökmesine yol açmıştır. Bu tezin amacı 1683-1699 savaşının Bosna Eyaleti'ni nasıl etkilediğini askerî ve sosyal boyutlarıyla ele alarak, söz konusu çöküntüyü ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Bosna, Eyalet, Sosyo-askerî, Asayiş, Düzen

(KORKMAZ, Yaşar, *The Law and Order in the Province of Bosnia During the Years of Warfare Following the Siege of Vienna (1683-1699)*, Master's Thesis, Isparta, 2018).

ABSTRACT

During the years of warfare following the Second Siege of Vienna, the Province of Bosnia was exposed attacks by Habsburg from the north and by Venice from the south. As a result of these attacks, many fortified castles in Bosnia Province were lost. Moreover, the population during the said wartime fell into scarcity and poverty due to incidents such as invasions, high taxes, movements of banditry, despotism of the rulers and epidemics. Nevertheless, the fact that the Habsburgs raided deep into Bosnia and put almost the whole city of Sarajevo on fire in 1697 led the social collapse of the province. The purpose of this paper is to put this collapse forward by discussing how the war of 1683-1699 affected the Province of Bosnia from a military and social perspective.

Keywords: Ottoman, Bosnia, Province, Socio-military, Law, Order

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	ix
KAYNAK TAHLİLİ.....	x
A - Arşiv Vesikaları	x
B - Yazma Eserler	xi
C - Tetkik Eserler ve Literatür Değerlendirmesi.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM BOSNA EYALETİ'NDE ASKERİ HAREKETLER

1.1. Kutsal İttifak'ın Kurulması ve Bosna Eyaleti'nde İlk Çarpışmalar	26
1.2. Belgrad Kalesi'nin Kaybedilmesinden Sonraki Dönem	30
1.3. 1690-1694 Yılları Arasındaki Süreç	35
1.4. Gabela Kalesi'nin Kaybı ve Sonrası	45
1.5. Prens Eugene'in Saraybosna'yı İstilas ve Sonrası	54

İKİNCİ BÖLÜM BOSNA EYALETİ'NDE SOSYAL DÜZEN

1.1. Bosna Eyaleti'nde Reaya, Zımmi ve Haydut Eşkivalığı.....	62
1.2. Yeniçeri ve Sipahi Eşkivalıkları.....	70
1.3. 1683-1699 Döneminde Bosna Eyaleti'nde Nefir-i Âmm	73
1.4. 1683-1699 Döneminde Bosna Eyaleti'nde Veba.....	77
1.5. Bosna Eyaleti'nde Sefer Kaçakları ve İktisadi Yolsuzluklar	81
1.6. Karlofça Antlaşması'ndan Sonraki Dönem	85
SONUÇ.....	87
BİBLİYOGRAFYA	92
A - Arşiv Belgeleri	92
B - Transkripsiyonlar	92
C - Yazma Eserler	93
D- Kitaplar	93
E- Makaleler.....	96
EKLER.....	100
ÖZGEÇMİŞ.....	110

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AŞD	: Atık Şikâyet Defteri
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
M.	: Miladi
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
S.	: Sayı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
Vol.	: Volume

KAYNAK TAHLİLİ

A - Arşiv Vesikaları

Çalışmamızda kullanılan arşiv vesikaları, Y514 numaralı Saraybosna şer'iyye sicilinin yanı sıra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan çok sayıda defter ve farklı tasniflerde kayıtlı vesikalardan oluşmaktadır.

İlk olarak Y514 numaralı Saraybosna şer'iyye sicili¹, çalışmamız doğrultusunda yararlandığımız kaynakların önemlileri arasındadır. Bu doğrultuda bahsi geçen şer'iyye sicili Saraybosna kazasına ait olup, 1692-1718 tarihlerine ait muhtelif kayıtları ihtiva etmektedir. Bununla birlikte söz konusu defter, araştırmacıya bizatihi o bölgede kaleme alınmış olmasından dolayı aynı tarihli benzer arşiv belgelerine kıyasla Bosna Eyaleti hakkında daha ayrıntılı ve oldukça zengin bir içerik sunmaktadır. Söz konusu Saraybosna şer'iyye sicili hakkında Halil İncalcık, 1942 ve 1943 yıllarında olmak üzere iki ayrı makale² neşrederek, bahsi geçen defterin somut özelliklerini, paleografik incelemesini, hangi tarihleri kapsadığını detaylı bir şekilde açıklamış ve defterden bazı kayıtları transkribe ederek yayımlamıştır. Nitekim yazar da adı geçen defterin varlığını Halil İncalcık'ın yayımlamış olduğu makalelerden öğrenip, onun cazibesine kapılarak ehemmiyetini tahayyül dahi edemeyeceği bir kaynağı inceleme fırsatı bulmuştur. Bununla birlikte Halil İncalcık'ın henüz 1942 gibi Osmanlı tarih yazıcılığının gelişimi bakımından erken sayılabilecek bir tarihte şer'iyye sicillerinin önemine dikkat çekmesi, onun yol göstericiliğini bir kez daha kanıtlamaktadır.

Çalışmamız dâhilinde yararlandığımız bir diğer arşiv kaynağı mühimme defterleridir³. Bu bağlamda çalışmamızda 98⁴ (H. 1100/M. 1688-1689), 99⁵ (H. 1100-1101/M. 1688-1689), 100⁶ (H. 1101-1102/M. 1689-1690), 101⁷ (H. 1102-1103/M.

¹ Söz konusu defter bugün, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde "*mecmua (ferman. berat, tezkere suretleri)*" adıyla "Y000609" demirbaş numarası ve "Y/0514" yer numarasında bulunmaktadır.

² Halil İncalcık, "Saraybosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna I", *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. II, S. 9, 1942, s. 179-181; ilk makalenin devamı olarak; Halil İncalcık, "Saraybosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna I", *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. II, S. 11, 1943, s. 372-384; Halil İncalcık, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", *AÜDTCFD*, c. I, S. 2, 1943, s. 89-96.

³ Divân-ı Hümâyûn toplantılarında müzâkere edilen dâhilî-haricî meselelere ait siyasi, askerî, içtimaî ve iktisadî önemli kararların kaydedildiği defterlere "mühimme defterleri" adı verilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde H. 961-1333 /M.1553-1915 tarihleri arasında tutulmuş 419 adet Mühimme Defteri mevcuttur.

⁴ 98 numaralı mühimme defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ba. 989 Numaralı Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu'nda (A.DVNS.MHM.d) bulunmakta olup, 191 sayfadan oluşmaktadır.

⁵ 99 numaralı mühimme defteri, Reşat Çelik ve Mehmet Ali Tan'ın tarafından yüksek lisans tezi kapsamında transkribe edilmiş ve değerlendirilmiştir. Bakınız; Reşat Çelik, "99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu Değerlendirilmesi (1-90)", Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis, 2015; Mehmet Ali Tan, "99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu Değerlendirilmesi (91-180)", Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis, 2015.

⁶ 100 numaralı mühimme defteri, Muzaffer Fehmi Şakar tarafından yüksek lisans tezi kapsamında transkribe edilmiş ve değerlendirilmiştir. Bakınız; Muzaffer Fehmi Şakar, "1101\1102 (1690\1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

1690-1691), 102⁸ (H. 1102-1103/M. 1690-1691), 104⁹ (H. 1103-1104/M. 1691-1692), 105¹⁰ (H. 1105-1106/M. 1693-1694) ve 110¹¹ (H. 1108-1110/M. 1696-1697) numaralı mühimme defterleri kullanılmıştır. Bununla birlikte çalışmamız kapsamında Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloglarına “10 Numaralı Atik Şikâyet Defteri” olarak kaydedilmesine rağmen, muhtevası göz önüne alındığında bir sefer mühimmesi olan 1686-1687 (h. 1097-1098) tarihli atik şikâyet defterinden de yararlanılmıştır¹².

Son olarak çalışmamızda Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan Ali Emiri, İbnülemin ve Muallim Cevdet tasniflerinde yer alan muhtelif vesikalardan da yararlanılmıştır.

B - Yazma Eserler

Çalışmamızda istifade edilen yazma eserler arasında bulunan, Defterdar Sarı Mehmed Paşa¹³ tarafından kaleme alınmış olan *Zübde-i Vekayiât*¹⁴, 1656-1704 yılları arasındaki olayları konu alan, vekayinâme şeklinde yazılmış bir eserdir. Bununla birlikte kullanmış olduğumuz bir diğer yazma ise *Anonim Osmanlı Tarihi*¹⁵’dir. Müellifi belli olmayan bu eser, 1688-1704 tarihleri arasındaki olayları ihtiva eder. Anonim Osmanlı Tarihi, o dönemin olaylarını konu alan diğer yazmalara göre nispeten daha eksik ve tafsilatsız kalsa da bazı olayları geniş olarak ele almasıyla dikkate değer bir eserdir.

⁷ 101 numaralı mühimme defteri, Tuba Meryem Karacan tarafından yüksek lisans tezi kapsamında transkribe edilmiş ve değerlendirilmiştir. Bakınız; Tuba Meryem Karacan, “101 No’lu Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2010.

⁸ Söz konusu mühimme defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde ba. 989 Numaralı Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu’nda (A.DVNS.MHM.d) bulunmakta olup, 235 sayfadan oluşmaktadır.

⁹ Söz konusu mühimme defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde ba. 989 Numaralı Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu’nda (A.DVNS.MHM.d) bulunmakta olup, 284 sayfadan oluşmaktadır.

¹⁰ 105 numaralı mühimme defteri, Bekir Gökbunar tarafından yüksek lisans tezi kapsamında transkribe edilmiş ve değerlendirilmiştir. Bakınız; Bekir Gökbunar, “105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 1996.

¹¹ Söz konusu mühimme defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde ba. 989 Numaralı Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu’nda (A.DVNS.MHM.d) bulunmakta olup, 689 sayfadan oluşmaktadır.

¹² Söz konusu atik şikâyet defteri, Mesut Demir tarafından yüksek lisans tezi olarak transkribe edilmiş ve değerlendirilmiştir. Nitekim çalışmamızda önemine binaen bu teze sık sık başvurulmuştur. Bu doğrultuda Mesut Demir tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi, metin içerisinde “AŞD” olarak kısaltılarak gösterilmiştir. Söz konusu tez için bakınız; Mesut Demir, “1686-1687 (h.1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

¹³ Defterdar Mehmed Paşa (ö. 1717), Rami Mehmet Paşa’nın sadrazam olmasıyla birlikte 5 Mayıs 1703’te başdefterdarlığa tayin edilmiştir. Bu tarihten sonra başdefterdarlık görevini kısa aralıklarla yedi defa daha ifa eden Sarı Mehmed Paşa, çeşitli suçlamalar ve entrikalar sonucunda 1717 yılında idam edilmiştir; Abdülkadir Özcan, “Defterdar Sarı Mehmed Paşa”, *DİA*, c. IX, 1994, s. 98.

¹⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1074)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

¹⁵ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Ankara, 2000.

Çalışmamız dâhilinde kullanılan bir başka yazma ise Râşid Mehmed Efendi¹⁶ tarafından kaleme alınan *Tarih-i Râşid Zeyli*¹⁷ isimli kaynaktır. Eserde, 1660-1722 yılları arasındaki hadiseler kronolojik bir biçimde, nispeten sade bir üslupla anlatılmıştır. Bununla birlikte söz konusu yazma içerik bakımından dönemin siyasi olaylarından, o yıllarda gerçekleşmiş muhtelif tören, merasim, düğünlerden ve devlet kadrolarındaki önemli şahsiyetlerin azil ve tayin kararlarından oluşmaktadır.

Çalışmamız doğrultusunda istifade ettiğimiz son eserler ise Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa¹⁸'nin kaleme aldığı *Zeyl-i Fezleke*¹⁹ ve *Nusretname*²⁰'dir. *Zeyl-i Fezleke*, 1654-1695 yılları arasında gerçekleşmiş savaşları, isyanları, taht değişikliklerini, elçi geliş ve gidişlerini konu edinir. *Nusretname* ise 1695-1721 yıllarını kapsamaktadır. Bu minvalde müellifin, yıllarca sarayda görev bulunduğu, bu süre zarfında önemli görevler üstlendiği, bizatihi şahit olduğu olayları kaleme aldığı göz önüne alındığında söz konusu iki yazmanın ehemmiyeti anlaşılmaktadır.

C - Tetkik Eserler ve Literatür Değerlendirmesi

Osmanlı idaresinde Bosna Eyaleti'ne ve Bosna bölgesinin geçmişine yönelik bilimsel çalışmalar XX. yüzyılın başlarından itibaren tarih yazıcılığına dâhil olmaya başlasa da bölgenin geçmişteki vaziyetine ilişkin esas ilgi, 1992 yılında başlayan savaştan sonra oluşmaya başlamıştır. Bu doğrultuda literatürde, Bosna Eyaleti'ni İslamlaşma, idari yapı, nüfus, siyasi ve askeri açıdan inceleyen pek çok çalışma mevcuttur. Bu minvalde Bosna Eyaleti'nde İslamlaşma, toprak sistemi ve demografik yapıdaki değişimler hususunda Nedim Filipoviç²¹, Adem Handziç²², Ahmed S. Aliçiç²³, Antonina Zhelyazkova²⁴ ve Fikret Adanır'ın²⁵ çalışmaları sayılabilir. Bununla birlikte

¹⁶ Çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık yapmış olmasının yanı sıra Râşid Mehmed Efendi, elçilik, İstanbul kadılığı ve İstanbul kazaskerliği görevlerine kadar yükselmiştir. Râşid Mehmed Efendi'nin *Târih*'ininden başka müellifi olduğu çeşitli manzum ve mensur eserleri de bulunmaktadır.

¹⁷ Raşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, c. I, (Haz. Abdülkadir Özcan, vd.), Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.

¹⁸ Küçük yaşlarda saraya giren Mehmed Ağa, sarayda geçirdiği süre boyunca has oda hizmeti, dülbend ağalığı ve silahdarlık gibi önemli görevler üstlenmiş, II. Mustafa ile yakın ilişkiler kurmuştur; Abdülkadir Özcan, "Silahdar Mehmed Ağa", *DİA*, c. XXXVII, İstanbul, 2009, s. 194-195.

¹⁹ Nazire Karaçay Türkal, "*Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695)*", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2012.

²⁰ Mehmet Topal, "*Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Nusretname Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2001.

²¹ Nedim Filipoviç, "Bosna-Hersek'te Timar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XV, S. 1-4, 1953, s. 154-188.

²² Adem Handziç, *Population Of Bosnia in The Ottoman Period*, IRCICA, İstanbul 1994; Adem Handziç, "Bosna'da XVI. Yüzyılda Kasabaların Gelişmesinin Bazı Özellikleri", *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 895-900; Adem Handziç, "XVI. Yüzyılda Bosna'da Osmanlı Şehirlerinin Oluşumuna Bir Bakış", *Bosna-Hersek*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992.

²³ Ahmed S. Aliçiç, "Hersek'te İslam'ın Yayılması", (Çev. Hatice Oruç) *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XLVI, S. 2, 2006, s. 247-252.

²⁴ Antonina Zhelyazkova, "Bir Tarihyazımı sorunsalı Olarak Balkanlar'da İslamlaşma: Güneydoğu Avrupa Perspektifi", *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Çev. Beril İdemen), (Der. Fikret Adanır- Suraiya Faroqhi), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 259-306.

²⁵ Fikret Adanır, "Bosna Hersek'te 'Müslüman' Bir Ulusun Oluşumu: Bir Tarihyazımı Tartışması", *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Çev. Beril İdemen), (Der. Fikret Adanır- Suraiya Faroqhi), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 307-350.

yine Bosna Eyaleti'ndeki İslamlaşma, dini değişimler ve sosyal yapı Colin Heywood²⁶ ve John Fine²⁷ tarafından ele alınmıştır.

Buna ilaveten Hatice Oruç tarafından Bosna'nın Osmanlı Devleti'nin fethinden eyalet statüsü kazanıncaya kadar (1580) geçen süre içerisinde sancak olarak örgütlenmesi ve idari yapısı incelenmiştir²⁸. Mehmet Emin Yardımcı, tahrir defterleri ışığında XV ve XVI. yüzyıl Bosna'sını nüfus, ticaret, şehirleşme, sosyal ve demografik yapı bağlamında ele almıştır²⁹. Aydın Babuna ise “*Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*” isimli çalışmasında Bosna Eyaleti'ni farklı hususlarda diğer Osmanlı eyaletleriyle karşılaştırmış ve bunlar arasında Bosna'nın ayrıcalıklı konumunu izah etmiştir³⁰.

Diğer taraftan Zafer Gölen, Bosna Eyaleti'nin XIX. yüzyıl Tanzimat döneminde geçirdiği ekonomik, sosyal ve kültürel değişimleri ele alarak, Tanzimat'ın Bosna Hersek bölgesinde uygulanışını ve o yıllarda Bosna'yı etkileyen siyasal gelişmeleri incelenmiştir³¹. Gölen, ayrıca “*Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1878)*” isimli eserinde söz konusu tarihler arasında ortaya çıkan isyanları ayrıntılı bir şekilde ele almıştır³². Bununla birlikte Justin McCarthy'de Bosna Eyaleti'ni XIX. yüzyıl özelinde incelemiş ve bölgenin sosyal ve demografik dinamiklerini ortaya koymuştur³³.

Son tahlilde Osmanlı idaresinde Bosna Eyaleti'ni konu alan tetkik eserlerin büyük çoğunluğunu bölgenin XV ve XVI. yüzyıllarda İslamlaşma, nüfus ve idari yapısını inceleyen çalışmalar oluşturmaktadır. Bu duruma benzer şekilde XIX. yüzyıl Bosna Eyaleti'ni kapsayan araştırmalar da literatürde kayda değer bir yere sahiptir. Buna karşın XVII. yüzyılda Bosna Eyaleti'nin siyasi, askeri ve sosyal vaziyetini farklı açılardan konu alan çalışmaların sayısının oldukça az olması, eyaletin fethinden itibaren geçirdiği değişimlerin açıklanması hususunda dikkate değer bir eksiklik yaratmaktadır. Nitekim özellikle XVII. yüzyılın sonundaki savaşlar neticesinde bölgenin her bakımdan köklü değişimler geçirdiği göz önüne alındığında bahsi geçen konunun ehemmiyeti bir kez daha anlaşılmaktadır.

---

²⁶ Colin Heywood, “Bosnia Under Ottoman Rule, 1463-1800”, (Ed. Mark Pinson), *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994, s. 22-53.

²⁷ John V. A. Fine, “The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society”, (Ed. Mark Pinson), *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994, s. 1-21.

²⁸ Hatice Oruç, “15. yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *OTAM*, 18/2005, Ankara, 2006, s. 249-271.

²⁹ Mehmet Emin Yardımcı, *15. ve 16. Yüzyıllarda bir Osmanlı Livası: Bosna*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

³⁰ Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, (Çev. Hayati Torun), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

³¹ Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.

³² Zafer Gölen, *Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1878)*, Alter Yayınları, Ankara, 2009.

³³ Justin McCarthy, “*Ottoman Bosnia, 1800-1878*”, (Ed. Mark Pinson), *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994, s. 54-83.

GİRİŞ

XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ve Avrupa

XVII. yüzyılda Avrupalı devletlerin hedefleri teknolojik gelişmelerden ve nüfus artışlarından etkilenecek değişiklik göstermiştir. Bu yüzyılın ortalarına kadar Avrupa coğrafyasında savaş ya da barış kararları çoğunlukla dinsel kaygılar ve önyargılarla alınmaktaydı. 1650'lere gelindiğinde ise, bu durum yavaş yavaş değişiklik göstermiş ve uygulanan politikalarda “ulusal çıkarlar” dikkate alınmaya başlanmıştır. Kısa vadeli değişken ittifakların daha sık görülmeye başlandığı bu dönemde reel politik siyasetler ağırlık kazanarak, çok kutuplu bir devletler sistemine geçildiği söylenebilir³⁴. Şüphesiz askeri maliyetler, uzun savaşlar ve iase sorunları tarafları olabildiğince ucuz şekilde ve kısa zamanda çıkarlarını korumaya itmiştir.

Söz konusu dönemde Avrupalı devletleri ve Osmanlı Devleti'ni değiştirmeye zorlayan ilk etken askeri devrimdir. O tarihlerde bir devletin çıkarları, merkezi yapısı, ekonomisi ve bürokrasisi askeri sistemiyle doğrudan ilişkili olduğundan, yeni teknolojiler ve yeni taktikler askeri sistemi yeniden şekillendirmiştir. Buna bağlı olarak ekonomik öncelikler, parasal ilişkiler, toprak ve vergi politikaları da değişmiş bulunuyordu. Savaşlar XVI. yüzyılın aksine yıllarca devam eden, bir cepheyle sınırlı kalmayan bir nitelik kazandı. Ayrıca savunma öğeleri de aynı oranda geliştiğinden kısa sürelerde sonuç almak imkânsız bir hale gelmiştir. Uzun süren savaşlar kışlama sürelerini uzattığından dolayı sefer maliyetleri artmıştır³⁵. Öte yandan ateşli silahların gelişmesi, menzillerinin arttırılması ve doldurma sürelerinin kısaltılmasıyla, okçuluk ve kılıçla kuşanmış piyade sınıfı da önemini kaybetmeye başlamıştır. Askeri teknolojinin getirdiği yeni tarz uygulamalar hem orduların hem de yan destek sınıflarının sayılarının artmasına neden olmuştu. Örneğin 1440'larda Fransız kraliyet topçularının adedi 40,

---

³⁴ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (Çev. Birtane Karanakçı), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 107.

³⁵ Gabor Agoston, “Macaristan'da Osmanlı-Habsburg Serhadı (1541-1699): Bir Mukayese”, *Osmanlı 1*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2000, s. 443.

yıllık barut ihtiyacı 20.000 libre iken bu rakam bir yüzyıl sonra 500.000 libre baruta ve 275 topçuya çıkmıştır³⁶.

Osmanlı Devleti, askeri devrimin getirdiği ateş gücünün etkisini ilk kez 1593-1606 uzun savaş döneminde hissetmiştir. O tarihlerde Habsburg ordusunda ateşli silah kullanan piyade oranı % 75'e ulaşmıştı ve ordu ateş gücüyle ilişkili taktikleri çoktan benimsemişti. Osmanlılar ise, Habsburglar'ın bu üstünlüğünü ordularındaki tüfekli yeniçeri ve sekban sayılarını arttırarak dengelemeye çalıştılar. Nitekim 1567 yılında 12.798 olan yeniçeri sayısı, 1609'a gelindiğinde 37.627 kişiye ulaşmıştı³⁷. Asker sayısının artmasına paralel olarak bütçedeki mevacib tutarları da artmıştır. Örneğin, 1582 bütçesinde 133 milyon civarında olan mevacib tutarı, 1608 yılında 373 milyona ulaşmıştır³⁸. Ordu mensuplarına ödenen maaşlar 1630'da bütçenin yüzde 77'sini, 1670'de yüzde 62,5'ini oluşturuyordu. Oysaki bu rakamlar XV. ve XVI. yüzyıllarda çok daha düşüktür³⁹.

Askeri devrimin bir sonucu olarak Batı cephesinde tüfek kullanmayı bilen ordulara karşı savaşan Osmanlılar, ateşli silah kullanan askerlerle oluşması gereken bir düzene sahip olmak zorundaydılar. Ancak ordunun önemli bir gücünü teşkil eden sipahiler ateşli silah kullanma konusunda isteksiz davranmışlar, sisteme uyum sağlayamayak ellerindeki toprakları devlete hizmet eden çeşitli gruplara ve levendlere kaptırmışlardır. Bu sırada köylüler maddi geçimlerini sağlamak için silahlanıp orduya girerlerken sipahiler ordudan çıkmaktaydılar. Tüfekli piyadeye olan ihtiyacın giderek artması sipahi sayısının düşmesine, yeniçeri sayısının artmasına sebep olmuştur. Yeniçeri ordusundaki büyümenin etkisi, onların asayişini sağlama görevlerinden dolayı tüm taşra vilayetlerinde hissedilmişti⁴⁰. Sipahilerin savaş meydanlarında eskisi kadar etkili olamaması ve dönemin şartlarına göre ilkel birlikler haline gelmeleri Osmanlı Devleti'ni askeri yapıda değişiklik yapmaya itmiştir. Sipahilerden boşalan kadroların

³⁶ Goffrey Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, (Çev. Tuncay Zorlu), Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 34.

³⁷ Gabor Agoston, "Avrupa'da Osmanlı Savaşları 1453-1826", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 99.

³⁸ Mehmet Yaşar Ertaş, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Savaş Finansmanı ve 1715 Yılında Düzenlenen Mora Seferi'nin Maliyeti", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, c. I, (Ed. Rahmi Deniz Özbay, Fahri Solak vd.), İstanbul, 2010, s. 656.

³⁹ Linda T. Darling, "Kamu Maliyesi: Osmanlı Merkezi Yönetiminin Rolü", *Türkiye Tarihi*, c. III, (Ed. Suraiya Faroqhi), (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 153.

⁴⁰ Karen Barkey, *Eşküyalar ve Devlet*, (Çev. Zeynep Altınok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 70-72.

alternatifi topraksız, işsiz ve yoksul köylüler olmuştur. Sekban-sarıca ve levend diye adlandırılan bu paralı askerler maliyetlerinin düşük olması ve savaş bitince terhis edilebiliyor olmalarından dolayı XVII. yüzyıl boyunca tercih edilmişlerdir. Bu gruplar yeniçeriler kadar etkili olmasalar da çabuk örgütlenebilmekte, ok ve kılıca göre daha kısa sürede öğrenebilen tüfeği, işe yarar biçimde kullanabilmekteydiler. Ancak levend istihdamının olumsuz tarafı, bu askerlerin seferden sonra terhis olduklarında maddi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla eşkıyalığa ve isyana başvuruyor olmalarıdır. XVI. yüzyıl boyunca bu paralı askerler sefer zamanları dışında ülke genelindeki asayiş ve yol güvenliğini ortadan kaldırıp, ticareti olumsuz yönde etkilemişlerdi. Ayrıca vergi vermekten kaçan ve genellikle devletin otoritesinin zayıf olduğu harp zamanlarında harekete geçen konar-göçerler de, sarıca-sekbanlara katılıp tacirleri soymaya başladılar. Bu tip faaliyetleri gerçekleştiren çetelerin sayıları genellikle fazla olmamakla beraber zaman zaman 4500 gibi ciddi rakamlara ulaştıkları da olmuştur⁴¹. Nitekim bu dönemde benzer sorunlar sadece Osmanlı Devleti içerisinde değil Avrupa orduları içerisinde de baş göstermekteydi⁴².

Öte yandan XVII. yüzyılda orduların sayısının artması çağdaşı diğer devletler gibi Osmanlı Devleti'ni de nakit para sıkıntısı içine sokmuştur. Devletin ekonomisi genel olarak ortaçağ tipi tarıma dayalıydı. Aynı olarak tahsil edilen vergilerin gelirin çoğunluğunu oluşturması yüzünden yeni seferlere kaynak sağlanamıyordu. Buna ilaveten ordudaki maaşlı asker sayısı artmıştı ve seferler geçen yüzyıla nazaran daha uzun sürmekteydi. Devlet, nakit para akışını sağlamak için olağanüstü hallerde alınan avâriz vergisini devamlı hale getirmiş, ayrıca paranın içindeki değerli metal oranını düşürme yoluna gitmiştir. Ancak bu iki teşebbüsten de farklı nedenlerden dolayı sonuç alınamamıştır. Bununla birlikte gerekli olan nakitin temin edilebilmesi için kısa vadeli iç borçlanma usulü denenmiştir. Ayrıca iltizam yoluyla mukataalar satılmaya başlanmıştır. İltizam usulü kısa vadede nakit sağlasa da yerel sorunlara ve dirence sebep olduğundan başka sorunları da beraberinde getirmiştir⁴³. Osmanlı Devleti'nin mali açıdan iltizam sistemine ihtiyaç duyma sebebi esasen kriz zamanında devletin acil nakit para ihtiyacını karşılayacak mekanizmaların sınırlı olmasıdır. Osmanlı Devleti için bu

⁴¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 41.

⁴² Bu doğrultuda İspanyol Flandre ordusunun itaatsizlikleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir; Mesut Uyar - Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 173.

⁴³ Uyar-Erickson, *a.g.e.*, s. 160-161.

sistem bir süre yararlı olduysa da mültezimin denetimi ve sınırlandırılması pek mümkün olmadığından 1695 yılında malikâne sistemine geçilmiştir. Bunun nedeni 1-3 yıl gibi kısa vadeli sürelerde iltizam sahiplerinin kâr hırsıyla halkı sömürerek verimliliği düşürmeleridir. Bunun aksine yeni sistemde malikâne sahibi, tasarruf ettiği bölgenin ömür boyu sahibi olduğu için halkı sömürmek uzun vadede zararına olacağından kısmen daha adaletli davranması gerekmektedir. Ayrıca malikâne sahibinden alınacak müeccele miktarınca devlet eline geçecek geliri önceden hesaplayabiliyordu⁴⁴.

Yukarıda değinildiği üzere devletin nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla başvurduğu yollardan biri olan mevcut vergileri arttırma ve yeni nakdi vergiler koyma usulü farklı sorunları beraberinde getirmiştir. Öncelikle yağma ve baskınların çok sık yaşandığı Osmanlı taşrasında ziraat yapmak köylüler için fevkalade zordu. Bununla birlikte avâriz, imdad-ı seferiyye ve tekâlif-i şakka vergilerinin altından kalkamayan halk, vergileri ödeyemez duruma gelmiş ve yerini yurdunu terk ederek göç etme yoluna gitmiştir. Ayrıca göç edenler hem avârizden hem de diğer vergilerden kurtulmaktaydılar. Göç edenlerin bazıları levend oluyor bazıları ise Anadolu'daki vilayet ayanlarının hizmetine giriyorlardı. Öte yandan göçlerin çoğu İstanbul'a olduğu için bu şehrin nüfusu da çok artmış olup, söz konusu artış zahire sıkıntısını beraberinde getirmiştir⁴⁵. Devlet, zirai ekonomiye zarar veren ve gelirleri azaltan bu sorunu, göç edenleri topraklarına geri döndürerek ve buralara çeşitli oymakları yerleştirerek çözmeyi amaçlamıştır⁴⁶. Özellikle Balkan coğrafyasında seferler sırasında iâşe ve ikmal bakımından oldukça önemli bir yere sahip olan ve ordu için zahire ambarı olarak nitelendirilebilecek bu bölgelerin boş ve ekinsiz kalması Osmanlı İmparatorluğu için ihmal edilemeyecek bir sorun teşkil etmekteydi.

Taşradaki bu koşullar karşısında bazı köylüler devletin yeniden iskânı kapsamında yerleşip, ekip biçmeye devam etmeyi seçseler de bazıları sekban bölüklerine ya da eşkıya çetelerine katılmak amacıyla silahlanmaya başlamışlardır. O tarihlerde ateşli silah üretimi devletin tekelinde olmasına rağmen, artan talep karşısında silah üreten zanaatkarların sayısı giderek artış göstermiştir. Üretimdeki artış, doğal

---

⁴⁴ Darling, *a.g.m.*, s. 161.

⁴⁵ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 96-97.

⁴⁶ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 6.

olarak fiyatları düşürmüştür. 1600'lerde çok kaliteli olmasa da iş görecek seviyede olan bir tüfek, bir atın değerinin 1/3'ü olan 3-5 altın dukaya alınabilir hale gelmiştir⁴⁷.

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni meşgul eden bir diğer sorun ise yüksek enflasyondur. Batı Avrupa'dan değerli madenlerin ticaret yoluyla Osmanlı ülkesine girmesi, tarımsal üretimin nüfus artışının gerisinde kalması ve askeri harcamalardaki artış enflasyonun başlıca sebepleri arasında gösterilebilir⁴⁸. Osmanlıların yüksek enflasyonu devalüasyonla aşmaya çalışmaları, fiyatları daha istikrarsız hale getirerek, mali krizlerin kısır döngü halinde birbirini takip etmesine neden olmuştur. Bu dönemde kumaş ve yağ gibi maddelerin fiyatları en az beş kat artmıştır. Ayrıca 1609'da buğday ve koyun fiyatları 1520'deki fiyatların yirmi katına ulaşmıştır⁴⁹.

Öte yandan XVII. yüzyılda önceki asırdan farklı olarak Osmanlı Devleti'ni siyasi ve askeri açıdan daha fazla yıpratacak olan Rusya, yeni bir ortak olarak devletler sistemine dâhil olmuştur. 1526-1699 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri hareket alanının Orta Avrupa olmasından dolayı kuzey ihmal edilmiş, Rusya'nın büyümesi ve güçlenmesi çok geç fark edilmiştir. Bu bağlamda Rusya'nın kuzeyde güçlenmesi, Osmanlı Devleti'ni başka bir cephede daha savaşmak zorunda bırakmıştır. Ayrıca Rusya'nın uçlarda Kazakları kullanması ve bu grupları ateşli silahlarla donatması Kırım birliklerinin de yıpranmasına yol açmıştır⁵⁰. O tarihlerde Kırımlılar, coğrafi konumları gereğince bütün kuvvetlerini Ruslar ve Lehler karşısında toplamak istediği halde Osmanlılar, onları daima Orta Avrupa savaşlarına katılmaya mecbur bırakıyordu⁵¹.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti XVII. yüzyılda önceden tecrübe etmediği pek çok sorunla karşı karşıya kaldı. Yüzyılın başında celali isyanlarıyla zirai üretim zarar görmüş, taşrada güvenlik ve asayiş bitmiştir. Bununla birlikte 1620'li yıllarda yeniçeri ve sipahilerin İstanbul'da çıkardığı isyanlar ve padişahın katledilmesi Osmanlı Devleti'ni askeri ve ekonomik açıdan daha kırılgan bir hale getirmiş, istikrarsızlığa ve kaosa sürüklemiştir. Ancak yüzyılın ikinci yarısında Köprülü ailesinin yaptığı reformlar ve alınan çeşitli önlemlerle bu sorunlar kısa vadede aşılp, merkezi yönetim güçlense de

⁴⁷ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, c. IV, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 29-30.

⁴⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 117.

⁴⁹ Barkey, *a.g.e.*, s. 52-54.

⁵⁰ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 346.

⁵¹ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, c. II, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 12.

1683 yenilgisi Köprülüler döneminin kazanımlarının kaybedilmesine sebep olmuş ve Osmanlı Devleti'ni Zenta bozgununa daha sonra Karlofça Barışı'na götürmüştür.

İkinci Viyana Kuşatması

Habsburglar ile 1664 yılında imzalanan Vasvar barışının ardından Fazıl Ahmet Paşa döneminde iki devlet arasında ilişkiler normalleşerek Osmanlı, Girit meselesiyle Habsburglar ise Batı Avrupa siyasetiyle ilgilenmeye başlamıştı. Ancak Protestan Macarların 1670'te Habsburglara karşı isyan etmeleri, Osmanlı Devleti'ni 1699 Karlofça Antlaşması'na götüren sürecin fitilini ateşleyerek, tüm Macar elinin kaybedilmesine neden olan bir savaş döneminin başlamasına sebep olacaktır.

Bu doğrultuda ilk olarak Habsburglar, Orta Avrupa'da merkezi bir monarşi kurmak amacıyla milli direnişin temeli olan Protestan Macarların anayasasını ve komitalarını askıya almıştır⁵². Ayrıca yüzlerce Protestan din adamının nafakasını keserek, birçok kişiyi de küreğe mahkûm etmişlerdir⁵³. Bu süreçte Habsburg kuvvetlerinden kaçmayı başarabilen bazı asiler, Erdel'e sığınarak Fazıl Ahmet Paşa'dan yardım istediler. Fazıl Ahmet Paşa, elçileri hoş karşılasa da sonu belli olmayan bir isyan uğruna Habsburglar ile olan barış antlaşmasını bozmak istemeyerek, asileri dikkate almamıştır.

1670 isyanında önemli rol oynayan Tökeli Istvan isimli bir asilzadenin oğlu olan Tökeli İmre, 1678 yılında asilerin başına geçmiş ve onları Habsburglara karşı örgütlemiştir. Fazıl Ahmet Paşa'nın ölümüyle Osmanlı Devleti'yle ittifak hususunda umutlanan Tökeli İmre, Kara Mustafa Paşa'ya başvurarak, onu bu konuda ikna etmeyi başarmıştır. Bununla birlikte yeni sadrazamın Habsburg karşıtı siyaset izleyeceği göreve geldiği ilk yıllardan itibaren belli olup, Kara Mustafa Paşa'nın asıl niyetinin Orta Macar sorununu tamamen çözmek adına bütün Macaristan'ı ele geçirmek olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Tökeli İmre'nin Habsburglara karşı ittifak teklifi Mustafa Paşa'ya aradığı uygun zemini hazırlamış bulunuyordu. Bu minvalde Kara Mustafa Paşa'nın emriyle Budin Beylerbeyi, Habsburgların elinde bulunan Kuzey

---

⁵² Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, c. III, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 183.

⁵³ Simon Millar, *Osprey Askeri Tarih Dizisi Viyana 1683*, (Çev. Eşref B. Özbilen), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 19.

Macaristan'daki bazı toprakları alarak Tökeli İmre'ye verdi ve Osmanlı Devleti tarafından Orta Macar Kralı olarak tanındı⁵⁴. Tökeli İmre'nin Osmanlı Devleti'yle ittifak kurması ve Kara Mustafa Paşa'nın Habsburg karşıtı faaliyetleri doğu cephesinde herhangi bir savaşa hazır olmayan İmparator Leopold'ü telaşlandırmış ve barışı yenileme kaygısına düşürmüştür. Çünkü o tarihlerde Fransa, Habsburglar'ın batısında yayılcı bir siyaset izlemekte ve Strasbourg'u işgal altında tutmaktaydı. Ayrıca İspanya, Hollanda ve Alman Prenslükleri de Habsburgların XIV. Louis'i durdurması gerektiğini düşünmekteydiler. Bu sebeple Habsburg hükümeti, Osmanlılarla barışı yenileyerek doğu sorununu çözmeyi hedeflemektedir⁵⁵.

Habsburglar, ilk olarak Macarlarla uzlaşmak ve onları tekrar kazanmak amacıyla onlara özgürlük, adil vergi ve mezhep serbestliği tanıdı⁵⁶. Bu teşebbüs sonuç getirmeyince İmparator, Tökeli ile görüşme yoluna gitti, ancak herhangi bir sonuç alamadı. Macarların herhangi bir anlaşmaya razı olmadıkları Habsburglar tarafından anlaşılınca, bu defa Osmanlılarla 1664 barışını yenileme yoluna gidildi. 1682'de Osmanlı ile barış sağlamak amacıyla Comte Albert de Caprara İstanbul'a gönderilmiş ve görüşmeler başlamıştır. Osmanlılar, barışın imzalanabilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'na her yıl vergi verilmesi, bazı toprakların Tökeli 'ye bırakılması ve Leopoldstadt ile Graz kalelerinin yıkılması şartlarını öne sürmüştür. Habsburg elçisi ise bu taleplerin hepsini reddetmiştir⁵⁷. Taleplerinin kabul edilmeyeceğinin farkında olan Kara Mustafa Paşa'nın asıl amacı padişahı sefere ikna etmektir. Bu doğrultuda Sadrazam, padişahı seferin gerekliliğine inandırmak için öncelikle serhadlerden Habsburg taarruzlarına dair sahte feryadnameler getirterek, padişaha arz etti. Daha sonra ise Yeniçeri Ağası yardımıyla yeniçerileri sefer konusunda padişaha baskı yapmaya zorladı. En sonunda padişah daha fazla direnemeyerek sefere razı oldu⁵⁸. Bu vaziyet karşısında Habsburg elçisi Caprara, yapılacak hiçbir şey olmadığı anlamış ve İmparator'a savaşa hazır olması gerektiğini mektupla bildirmiştir.

Son ana kadar barıştan ümitli olan İmparator, elçinin raporuyla birlikte barışın imkânsız olduğunu anlayarak Alman Prenslüklerine, Lehistan'a, Papalık ve Hollanda'ya

⁵⁴ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, c. III, s. 185-186.

⁵⁵ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, c. III, s. 186.

⁵⁶ Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", *Türkler*, c. IX, Ankara, 2002, s. 747.

⁵⁷ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, c. III, s. 187.

⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. III, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 437.

elçiler yollamış ve yardım istemiştir. Diğer taraftan İmparator'un muhtemel bir savaşı öngöremeyerek, ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için hiç hazırlık yapmadığı açıktır. Hatta barışın yenileneceğine dair umudu yüzünden İmparator, ittifak çağrıları için bile geç kalmış bulunuyordu⁵⁹.

Öte yandan Leopold'un Osmanlılara karşı tüm Habsburgları birleştirme çabalarına karşın, bazı elektörleri ikna etmenin yolu, Fransa ile bir antlaşma imzalamaktan geçiyordu. Çünkü Mainz, Köln ve Heideberg gibi elektörler Fransa'nın olası bir saldırısından korkmaktaydılar. Buna karşın o tarihlerde Fransa ile anlaşmak mümkün olmadığından Leopold, söz konusu ittifak antlaşmalarını emniyet altına alamamıştır⁶⁰. Leopold'un yardım çağrısı karşısında Papalık, Habsburglara yönelik muhtemel bir Osmanlı saldırısını tüm Katolik dünyasına yapılmış sayarak bütün Avrupa güçlerini birleşmeye çağırdı. Bununla birlikte Viyana Hükümeti'ne para yardımında da bulundu. Bu minvalde Papalığın etkisi ve teşvikiyle savaşa Venedik dâhil olmuştur⁶¹. Leopold ve Papalığın çağrısına karşın Lehler, savaşa girmek istedikleri halde Fransa-Osmanlı yakınlığından dolayı buna cesaret edemiyordu. Ancak gerek Papa'nın parasal yardım vaatleri gerekse Leopold'un ittifak baskısına daha fazla kayıtsız kalamayarak Lehistan da savaşa katılma kararı almıştır⁶².

Öte yandan Habsburglar, 1680'lerdeki savaş döneminden önce ordularındaki asker sayısını arttırmak için askere alma sisteminde değişiklik yaptılar. Söz konusu sistemin temeli hala soylulara dayansa da eyaletlerin asker gönderme yerine bedel ödeme seçeneğinin kaldırılması orduda asker sayısını arttırdı⁶³. II. Viyana Kuşatması sırasında Habsburg kuvvetlerinin sayıları tarihlere göre farklılık göstermekle birlikte 14 Temmuz'a kadar şehrin dışında yaklaşık 37.000 asker vardır. 14 Temmuz-12 Eylül tarihleri arasında 72 bölük piyade, 1 plastron alayı ve şehir muhafızları olmak üzere toplam 12.000 asker mevcuttur. Bununla birlikte prens ve elektörlerin kuvvetleri toplam

---

⁵⁹ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Nilüfer Epçeli), c. V, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 69-70.

⁶⁰ John Stoye, *Viyana Kuşatması*, (Çev. Derin Türkömer), Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s. 125.

⁶¹ Çiçek, *a.g.m.*, s. 748.

⁶² Faruk Bilici, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransız İlişkileri: Gizli Harpten Objektif İttifaka", *Osmanlı I*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2000, s. 488.

⁶³ Gabor Agoston, "Doğu-Orta Avrupa'da İmparatorluklar ve Savaş, 1550-1750: Osmanlı-Habsburg Rekabeti ve Askeri Dönüşüm", *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, (Çev. M. Fatih Çalışır), İstanbul, 2012, s. 191.

27 tabur piyade ve 80 bölük süvariden oluşmaktadır⁶⁴. Buna ek olarak 14 Temmuz itibariyle Osmanlı ordusunun mevcudu ise toplam 200 bin asker, 300 top ve 60-70 bin kişilik bir maiyetten oluşmaktaydı⁶⁵. Osmanlı ordusu içerisinde 1683 seferine katılan geri hizmet sınıfları ise beldarlar, neccarlar, cerahorlar ve yürüklerden meydana gelmektedir.⁶⁶.

1683 yılının Ocak ayında padişah tuğları çıkarılarak sefere memur olanların Belgrad'da toplanmalarına dair her tarafa fermanlar gönderildi ve padişahın Belgrad'da kalarak sadrazamın serdar olarak ileri gitmesi kararlaştırıldı. 1683 Şubat sonunda Edirne'den çıkan ordu, 3 Mayıs'ta Belgrad'a ulaşmıştır⁶⁷. Aynı gün Zemun sahrasından hareket eden Osmanlı ordusu, 27 Haziran'da İstolni-Belgrad'a ulaşmış, buradan da Viyana'ya doğru ilerlemeye başlamıştır⁶⁸.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa ilk olarak Yanıkkale'yi kuşattı. Fakat kale kumandanının kaleyi teslim etmeyip sonuna kadar direneceğini bildirmesi üzerine Sadrazam, harp meclisini toplayarak, Yanıkkale önünde vakit kaybedilmeyip, hemen Viyana'nın kuşatılmasını, Yanıkkale gibi önemsiz bir kale ile uğraşılmamasını düşündüğünü söyledi. Toplantıda bulunan Murat Giray ise bu sene Yanıkkale ve Komaron kalelerinin alınmasını ve etrafa akınlar yapılarak kışın hudutta geçirilmesini, ertesi sene Viyana'ya gidilmesini önerdi. Ayrıca harp meclisinde bulunan Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa'da önce Macar memleketlerinin ve Yanıkkale, Komaron kalelerinin alınmasını sonra Beç üzerine gidilmesini belirtti. Bunun üzerine Kara Mustafa Paşa, asker ve mühimmatın telef edilmeden Viyana'ya gidilmesini, Viyana alınırsa diğer kalelerin savaştan elde edileceğini savundu. İbrahim Paşa cevaben Viyana'nın Hristiyanlar için önemli bir şehir olduğunu ve kuşatılırsa Haçlıların buraya yardıma koşacağını, Yanıkkale alınmadan Beç'e gitmenin hata olduğunu söylese de Sadrazam

---

⁶⁴ Millar, *a.g.e.*, s. 20.

⁶⁵ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 69.

⁶⁶ Sefer sırasındaki geri hizmet sınıfları siper kazmakla görevli olan beldarların sayısı 4000, köprü inşasında görevli neccar sayısı 270, yol açmak ve bataklık temizlemekle görevli cerahor sayısı yaklaşık 380 ve çeşitli görevler üstlenen yürüklerden oluşmaktadır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bakınız; Meryem Kaçan Erdoğan, "1683 Viyana Seferi'nde Görev Alan Geri Hizmet Sınıfları", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu* (8-11 Haziran 2000), Ankara, 2001, s. 183-194.

⁶⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 439.

⁶⁸ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. III, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2011, s. 601.

Viyana'ya gitme hususunda ısrar edip, itiraz edenleri seferden men etmekle tehdit etti. Bu durum üzerine toplantıya son verilerek Viyana'nın kuşatılmasına karar verilmiştir⁶⁹.

Osmanlı kuvvetleri, Regelsbrunn'da yaşanan çatışmalardan ve Altenburg, Haimburg gibi kalelerin alınmasından sonra 14 Temmuz'da Viyana önlerindeki tepelere ordugâhını kurdu⁷⁰. Viyana'nın savunmasını üstlenen Starhemberg Kontu Ernst'in emrinde yaklaşık 20 bin kişilik bir ordu vardı. Bununla birlikte İmparator Leopold kuşatmanın felaketle sonuçlanabileceği endişesi ile korkmuş ve henüz 7 Temmuz'da şehri terketmiştir⁷¹.

Kalenin kuşatılması 16 Temmuz'da bitti ve güneybatı yönünden metrisler kazanıp ateşe başlandı. Kırım hanı, Tulln köprüsünü korumakla görevlendirilmişti. Kuşatma 12 Eylül' kadar yaklaşık 60 gün sürdü. Ana surun altında lağım açılmasıyla (11 Eylül) kalenin düşmesine az bir zaman kalmıştı. Ancak kuşatmanın son zamanlarında Türk ordusunda erzak sıkıntısı ortaya çıktı ve askerlerin morali bozulmaya başladı. Hatta bir ara yeniçeriler metrisleri bırakıp genel bir saldırıda bulunmak dahi istediler. Kuşatma devam ederken 31 Mart'ta imzalanan antlaşma gereği müttefik ve Leh orduları Viyana'yı kurtarmak için yola çıkmışlardı. İlâveten Leh Kralı Sobieski bu taarruzu oldukça önemsemekteydi, zira Viyana düştüğü takdirde sıranın Lehistan'a geleceğinin farkındaydı⁷².

Haçlı ordusu Viyana'ya doğru ilerlerken, bu kuvvetlerin Kırım Tatarları tarafından tutulması yönünde bir strateji belirleyen Veziriazam, gerekli önlemleri almayıp yardıma gelen orduyu küçümsemiştir. Mustafa Paşa önce kaleyi düşürmeyi amaçlamış daha sonra müttefik kuvvetleri üzerine gitmeyi hedeflemiştir⁷³.

12 Eylül'de Kahlenberg tepesine ulaşan Jan Sobieski, Mustafa Paşa'nın müttefik ordularına karşı herhangi bir hazırlık yapmamasına şaşırılmış, şehri kuşatmakta olan Osmanlı askerlerinin yorgun ve bitkin olduklarını görünce rahatlamıştı⁷⁴. İki taraf

⁶⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 442-443.

⁷⁰ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 68-69.

⁷¹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. IV, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 169.

⁷² Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 72.

⁷³ Çiçek, *a.g.m.*, s.749.

⁷⁴ Sabire Arık, "Polonya Kralı III. Jan Sobieski Hükümdarlık Dönemi (1674-1696)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXIV, S. 38, Ankara, 2006, s. 225.

arasında sabah başlayan çarpışmalar sonucunda Osmanlı birlikleri karşı sirtlardan inerek saldırıya geçen düşman karşısında ağır bir mağlubiyete uğramıştır⁷⁵. Yenilginin kesinleşmesinin ardından Osmanlı ordusu düzensiz bir şekilde çekilirken, karargâh Hristiyanların eline düştü. Büyük meblağlarda para, değerli mücevherler, nerdeyse tüm toplar düşmanın eline geçti ve binlerce esir kaçtı. Osmanlılar, Viyana önlerinde sadece büyük bir mağlubiyet yaşamamışlar aynı zamanda varlıkların nerdeyse tamamını da kaybetmişlerdir⁷⁶.

Osmanlı ordusunun geriye kalan birlikleri 14 Eylül'de Yanıkkale önünde toparlandılar. Öfkeden deliye dönmüş olan Sadrazam savaş meydanında ilk bozulan Uzun İbrahim Paşa'yı yenilgiden sorumlu tutarak boğdurdu. Üç gün Yanıkkale'de kalan Osmanlı ordusu, Budin'e geçti. Bu sırada Kara Mustafa Paşa, Murat Giray'ı seferdeki kayıtsızlığı ve ciddiyetsizliği sebebiyle azletti ve yerine Hacı Giray'ı geçirdi. 16 Ekim'de Osmanlı ordusu, Belgrad'a hareket etmekte iken Estergon'un kuşatıldığı ve askerinin itaatsizliği sebebiyle düşmana teslim edildiği haberi alınmıştır. Sonuç olarak hem Viyana bozgunu hem de serhatlerden art arda gelen kötü haberler neticesinde Kara Mustafa Paşa, IV. Mehmet'in emriyle Belgrad'da idam olundu⁷⁷.

Osmanlı ordusunun 1683'te Viyana önlerinde yenilmesinin altında yatan sebepler ordunun güçsüzlüğü, sayısı ya da dönemin askeri teknolojisinden yoksunluğundan ziyade ordunun yönetimi açısından pek çok stratejik ve işlevsel hatalar yapılmasıdır. Bu durum böylesine donanımlı bir ordunun gerçek potansiyelinin gölgede kalmasına sebebiyet vermiştir⁷⁸.

1683-1699 Bozgun Yılları

1683'te Viyana önlerinde bozguna uğrayan Osmanlı ordusu, düzenli bir şekilde çekilmeyi başaramayınca, ordunun tüm varlığı düşman eline geçmiş ve çok fazla zayıat verilmişti. Bu yenilgi 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar sürecek olan bir dizi savaşın başlangıcıdır. Kuşatma öncesinde Osmanlılarla barışı yenilemek şeklinde bir politika

---

⁷⁵ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, c. III, s. 197.

⁷⁶ Jorga, *a.g.e.*, s. 172.

⁷⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 454-457.

⁷⁸ Uyar-Erickson, *a.g.e.*, s. 148.

izleyen Habsburglar, 1683-1699 döneminde ise neredeyse bütün kuvvetlerini Osmanlılara karşı harekete geçirmiştir.

Viyana yenilgisiyle Osmanlı Devleti'ni kuruluşundan bu yana neredeyse en zayıf döneminde yakalayan Avrupalılar, 1684 yılında Papa'nın da teşvikiyle Habsburglar, Lehistan ve Venedik'ten oluşan Kutsal İttifak birliğini kurdular⁷⁹.

1684 yazında müttefikler her yandan saldırıya geçtiler. Haziran ayında Habsburg ordusu, Budin'i almak niyetiyle ilerledi. Budin yolu üzerindeki Vişegrad ve Vayçen kalelerini ele geçiren Habsburglar, Peşte'yi de alarak Budin'i kuşattı. Üngürüs serdarı Bekri Mustafa Paşa'nın ilk saldırıları sonuç vermedi. Daha sonra Hamzabey sahrasındaki karşılaşmada Osmanlı ordusu, Habsburglar karşısında bozguna uğradı. İki aydan uzun süre Budin'i kuşatan Habsburg kuvvetleri, mevsim yağmurları, hastalık, açlık gibi sebeplerden ötürü geri çekilmek zorunda kaldı⁸⁰.

1684 Ağustos'unda bu sefer Leh orduları, Kamanıçe ve Boğdan'ı almak niyetiyle Krakow'dan çıktılar. Ancak Hotin Kalesi önünde Osmanlı ve Tatar askerleri tarafından geri püskürtüldüler. 1685 yılında Lehliler tekrar taarruza geçseler de bir sonuç elde edemeyerek ricat ettiler⁸¹.

Bununla birlikte Osmanlı ordusu, Kuzey Avrupa'da cephelerinde başarılı geçen çarpışmaların aksine Macaristan cephesinde bir dizi yenilgiye uğramıştır. İlk olarak Habsburg kuvvetleri, 1685 ilkbaharında Uyvar'ı kuşattılar. Yeni Sadrazam kuşatma altındaki Uyvar'a yardım etmeyerek Estergon'u kuşattı. Habsburg kumandanı Lotheringen, Türklerin Estergon'u kuşattığı haberini alınca bir kısım kuvvetini Estergon üzerine yolladı. Estergon önünde Habsburglar, Osmanlı kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Yenilginin ardından Sadrazam, Budin'e çekilmek zorunda kaldı. Daha sonrasında ise Uyvar, kırk gün dayandıktan sonra düştü. Kaledeki Osmanlı kuvvetlerinin çoğu şehit oldu ve civardaki palangalar düşmanın eline geçti⁸². Ertesi sene Karl kumandasındaki Habsburg ordusu Vişegrad, Vaç ve Peşte üzerinden ilerleyerek Budin'i kuşattı. Kalenin kumandanı Abdurrahman Abdi Paşa, düşmana 2,5 ay kadar dirense de 2 Eylül günü

---

⁷⁹ Çiçek, *a.g.m.*, s. 750.

⁸⁰ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, c. III, s. 207.

⁸¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 474-475.

⁸² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 466.

şehit oldu ve Uyvar'ın ardından Budin'de düşmanın eline geçti⁸³. Budin'in işgalinden sonra Osmanlı ordusu, Belgrad'a doğru çekilmeye başladı. O esnada Habsburg birlikleri Segedin'i kuşattılar. Bunun üzerine Serdar, Segedin'e kuşatmadan kurtarmak amacıyla kaleye bir miktar asker sevketti. Ancak sevk edilen birlikler Habsburgların baskını sonucunda dağıldı. Sonrasında Ahmed Paşa'nın kumanda ettiği birlikler de düşman saldırısı karşısında bozulunca, Osmanlı ordusu bir panik halinde her şeyi bırakarak, panik halinde kamıştı. Nitekim bu bozgunun ardından Segedin, Şikloş, Kapoşvar, Peç gibi müstahkem kaleler düşmanın eline geçmiştir⁸⁴.

1687 yılında da Macaristan cephesinde kayıplar devam etmiştir. Sadrazamın kumandasındaki Osmanlı ordusu ilk önce Ösek'te Habsburgları yenmeyi başarsa da sonrasında Mohaç'ta yenilgiye uğradılar. Ordu, defterhane ve hazinayı savaş alanında bırakarak Peter Varadin'e çekildi. Bu mağlubiyet sonrasında Yeğen Osman Paşa'nın kışkırtmasıyla kapıkulu askerleri Veziriazam aleyhine isyan çıkardılar. Ordu, isyan nedeniyle Belgrad'a çekildiğinde, asiler Siyavuş Paşa'yı veziriazam ilan edip, padişahı tahttan indirmek amacıyla İstanbul'a yöneldiler. İsyân sebebiyle cephenin boş kalması Ösek, Varadin ve Sirem kalelerinin kaybedilmesine neden oldu. 1688 yılı içerisinde İstanbul'daki karışıklıklar sebebiyle yeterli destek alamayan Eğri Kalesi ve daha sonra Lipve Kalesi düşman eline geçti. Nitekim o tarihlerde Habsburglar iç bölgelere doğru ilerlemesine rağmen, düşman üzerine zamanında asker yollanmaması ve Yeğen Osman Paşa'nın beceriksizliği sebebiyle 8 Eylül 1688'de Belgrad düşman eline geçmiştir⁸⁵.

Öte yandan 1688 yılında Osmanlı Devleti, hem taht değişikliğini haber vermek hem de barış önermek amacıyla Habsburg İmparatoru'na bir elçi heyeti gönderdi. İmparator, Batı Avrupa'daki olaylar nedeniyle barışa istekli gözüküyordu. Bununla birlikte ittifak anlaşmasından dolayı görüşmelere Viyana'daki Lehistan ve Venedik elçileri de katılmaktaydılar. Taraflar arasında görüşmeler kış boyunca sürdü. Habsburglar, bütün Macaristan'ın yanı sıra Eflak, Sırbistan ve Bosna'yı istiyor ve Tökeli'nin teslimini talep ediyordu. Ayrıca Venedik, Eğriboz adasının boşaltılmasını ve Dalmaçya'da birçok kalenin tahliyesini, Lehistan ise Kamenice, Podolya ve

---

⁸³ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 85-86.

⁸⁴ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, c. III, s. 223.

⁸⁵ Çiçek, *a.g.m.*, s. 750-751.

Ukrayna'dan başka Tatarların Asya'ya çekilmesini talep ediyordu. Bu talepler karşısında barış ihtimali ortadan kalkmıştır⁸⁶.

Barış ümidinin kalmaması ve Habsburgların Fransa karşısında zor durumda kalması Padişahı, sefer hususunda cesaretlendirmiş ve 1689'da tuğlar Edirne sahrasına dikilip, sefer kararı alınmıştır. Bu doğrultuda harekete geçen ve 7 Haziran'da Sofya'ya ulaşan ordunun başında padişah kalmış, Recep Paşa, Belgrad'ı kurtarmak için serdar olarak ileriye gitmiştir. Osmanlı kuvvetleri ve Habsburglar arasında Pasarofça civarında cereyan eden savaşta, Recep Paşa mağlup olmuş, toplar, çadırlar ve mühimmat düşman eline geçmiştir. Bu mağlubiyet üzerine zaten morali bozuk olan asker cepheden kaçmış ve serdarın emirlerine itaat etmeyerek isyan çıkarmışlardır. Nitekim Osmanlı ordusunun bu durumunu gören Habsburglar, Niş üzerine yürümüşler ve ilk anda bozulan Osmanlı ordusu karşısında kesin bir zafer kazanarak 26 Eylül 1689'da Niş'i ele geçirmişlerdir⁸⁷. Bu gelişmeler üzerine sağlığı da iyice bozulan padişah Edirne'ye dönmek zorunda kalmıştır.

Cephedeki son yenilgiler üzerine II. Süleyman Ekim 1689'da Bekri Mustafa Paşa'yı azlederek yerine Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'yı tayin etti. Yeni Sadrazam, göreve başladıktan sonra savaş yüzünden alınan vergileri kaldırdı, yeniçeri ocağındaki asker sayısını düşürdü ve saray masraflarının azaltılması yönünde tedbirler aldı⁸⁸. Ayrıca 1690 yılından itibaren uzun süren savaşlar nedeniyle zarar gören ticaret, para ve mal akışını yeniden sağlamak ve iç göçler nedeniyle ortaya çıkan ekinsiz alanları yeniden zirai üretime kazandırmak amacıyla düzenlemeler yapıldı. Derbentçilerin yeniden düzenlenmeleri, göçebe unsurları tekrar yerleşik hayata geçirmek ve cizyenin toplanmasının yeniden yapılandırılması bu düzenlemelerin başında gelmektedir⁸⁹. İç siyasette yapılan düzenlemeler 1683'ten beri süren kötü gidişatı sonlandırmış ve merkezi otoriteyi tekrar güçlendirmiştir.

Reformların ardından 1690 yılında Habsburglar üzerine sefere çıkan Osmanlı ordusu, ilk olarak Niş'i geri aldı, sonrasında Habsburg ordusu bozguna uğratarak

---

⁸⁶ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, c. III, s. 227-228.

⁸⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 517-519.

⁸⁸ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, c. III, s. 237.

⁸⁹ Suraiya Faroqhi, "Merkezi Devletle Başetmek, Yerel Güçlerle Başetmek: 16. yüzyıldan 19. yüzyılın Başlarına Osmanlı Bölgeleri ve Ayan ", *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Çev. Beril İdemen), (Der. Fikret Adanır- Suraiya Faroqhi), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 424.

Semendire ve Belgrad geri alınmış ve Sırbistan kurtarılmıştır⁹⁰. Ertesi sene sefere çıkan Fazıl Mustafa Paşa, Belgrad'dayken Habsburg ordusunun Salankamen taraflarında bulunduğu haberi geldi. Bunun üzerine Salankamen taraflarına yürüyen Osmanlı ordusu, 19 Ağustos 1691 günü Habsburg ordusuna taarruz etti. Cesurca savaşıran Osmanlı kuvvetleri, Habsburg ordusunu bozmak üzereyken askere cesaret vermek için ön saflarda savaşıran Sadrazamın alınına isabet eden bir kurşunla ölmesi üzerine beklenmedik bir yenilgi almıştır⁹¹.

Öte yandan II. Ahmed'in ölümünün ardından tahta geçen II. Mustafa, çok geçmeden Habsburglar üzerine sefer ilan etti. 1695 yılında bizzat padişahın kumandasında sefere çıkan Osmanlı ordusu, Lipve ve Lugoş kalelerini fethetmiştir⁹².

1697'nin Nisan ayında II. Mustafa'nın komutası altında Osmanlı ordusu, tekrar Macaristan seferine çıktı ve Osmanlı ordusu Ağustos ayında Belgrad'a ulaştı. Burada toplanan harp meclisinde bir kısım ordu erkânı Varadin'in kuşatılmasını tavsiye ettiyse de Elmas Mehmet Paşa'nın Temeşvar tarafına gitmek için baskı kurmasıyla seferin yönü belirlemiş oldu⁹³.

Bu doğrultuda hareket eden Osmanlı ordusu, Tisa nehrinin Zenta yakınlarında geçilmesi sırasında Prens Eugene'in baskınına uğradı. Henüz ordunun sekizde biri nehri geçmişti. Bunlar arasında Elmas Mehmet Paşa, 13 beylerbeyi ve yeniçeri zabıtları de bulunuyordu. Ordu sayıca az olduğundan Habsburglar karşısında tutunamayıp, tamamen şehit oldu. Asıl Osmanlı ordusu nehrin yıkılmasından dolayı karşıya geçememiş ve dua etmekten başka bir şey yapamamıştır. Bu savaş sırasında 58 yeniçeri ağası, 10 alaybeyi, 20 sipahi ve silahtar ağası şehit olmuştur. Ayrıca 74 top, 3 çifte darbzen ve 500'ü aşkın zahire arabası kaybedilmiştir. Bu yenilgiyle birlikte Macaristan'daki Osmanlı ilerleyişi durmuş, Padişah'ta bir daha cepheye dönememiştir⁹⁴.

Diğer taraftan 1683-1699 yılları arasındaki dönemde Osmanlı Devleti'nin yüzleşmek zorunda olduğu başlıca problemler eşkıyalık, iç göçler, süregelen savaşların maliyeti ve isyanlar olarak sıralanabilir. İkinci Viyana Kuşatması'ndan hemen sonra ve

---

⁹⁰ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 104-105.

⁹¹ Çiçek, *a.g.m.*, s. 751-752.

⁹² İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, c. III, s. 263-264.

⁹³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 563-564.

⁹⁴ Çiçek, *a.g.m.*, s. 753.

takip eden felaket senelerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki eyaletleri büyük bir karmaşa içinde kalmışlardır. Söz konusu dönemde şehirlerin asayişini sağlamakla görevli birlikler dağılmış, yol güvenliği kaybolmuş ve ticareti faaliyetler zarar görmüştür. O tarihlerde Osmanlı köylüsü de süregelen siyasi istikrarsızlık karşısında kendi güvenliğini, kendisi sağlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda söz konusu dönemde merkezi otoritenin yerini yerel ayanlar, bazı ileri gelenler ve ekonomik açıdan güçlü olan kimseler almaya başlamıştır⁹⁵.

Diğer taraftan 1683 Viyana bozgunu ve onu takip eden felaket senelerinde İmparatorluğun hazinesi boşalma derecesine gelmiş ve kaybedilen topraklardan dolayı gelirler düşmüş, elde kalan toprakların birçoğundan da alınması planlanan vergiler tahsil edilememiştir. Nitekim bu duruma süregelen savaşlar yüzünden azalan devlet gelirleri artan devlet kadroları ve ulufeli askerlerin gider yükü de eklenince devletin ekonomik vaziyeti hayli içinden çıkılmaz bir hal almıştı⁹⁶. Bu kapsamda 1683 yılında 324.566.230 akçe olan hazine gideri, ilk savaş yılı sonunda 525.165.640 akçeye yükselmiştir. Felaket senelerinin sonunda ise bu rakam 1.211.379.266 akçeye ulaşmıştır⁹⁷. Devlet, bozulan mali durumu düzeltmek ve süregelen savaşlar için kaynak yaratmak amacıyla ilk olarak yeni vergiler ihdas etme yoluna gitmiştir. Bu vergilerin başında imdad-ı seferiyye ve Hristiyan ahali için ticareti serbest olan şaraba konan rüsum-ı hamr gelmekteydi⁹⁸. Sadece bu yolla savaş masraflarının ekonomik yükünün kaldırılamayacağını anlayan Osmanlı yöneticileri, miri mukataaları malikâne usulü ve kayd-ı hayat şartıyla 1694-95 tarihinden itibaren satma yoluna gitmişlerdir. Miri mukataaların satılması ise, ayan ve eşrafların devlet ve halk nezdindeki güç ve nüfuzlarını arttırmasıyla sonuçlanmıştır. Buna mukabil maddi ve idari ayrıcalığı eline geçiren ve tasarrufunda bulunduran ayanlar bu yolla servetlerine servet katmışlar ve kudretlerini genişletmişlerdir⁹⁹.

⁹⁵ İlber Ortaylı, "İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadi Sonuçları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul, 1981, s. 200-201.

⁹⁶ Halil Sahillioğlu, "Sıvış Yılı Buhranları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XXVII, S. 1-2, İstanbul, 1967, s. 97.

⁹⁷ Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yükü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700)", *Osmanlı Araştırmaları XV*, İstanbul, 1995, s. 157.

⁹⁸ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 38.

⁹⁹ Rıza Karagöz, "İkinci Viyana Seferi Sonrasında Ayanların Güçlenmesi", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, (8-11 Haziran 2000), Ankara, 2001, s. 210.

1683 savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı diğer önemli sorun ise türedi eşkıyasının, levendlerin ve konar-göçerlerin eşkıyalık hareketleri ve yağma faaliyetlerine girişmeleridir. Merkezi hükümet, 1683 yılından başlayarak 1699 barışına kadar süregelen savaşlar sırasında Anadolu'da ortaya çıkan eşkıyalar, levendler ve iskânları bir türlü sağlanamayan aşiretlerle başa çıkamıyordu. Nitekim Osmanlı Devleti, ortaya çıkan isyanların bastırılması ve asayişin sağlanması hususunda pek çok teşebbüste bulunduysa da elde yeterli kuvvet olmadığından bir sonuca ulaşamamıştır. Bu tip hareketler ve isyanlar daha önceki savaş yıllarında da yaşanmıştı. Ancak Osmanlı Devleti pek çok cephede ve bu kadar sık şekilde savaşmadığından bir miktar kuvvetini muhafaza edebiliyor ve muhtelif asayişsizlikleri önleyebiliyordu. Ayrıca önceki savaşlar bu kadar ağır yenilgilerle sonuçlanmadığından devlet kendini daha kısa sürelerde toparlayabiliyordu¹⁰⁰. Bu dönemde eşkıyalar köyleri yağmalama, ordu hazinesini soymaya teşebbüs gibi eylemler yürütmüşlerdir. Örneğin, 1690 yılında Lofça kadısı, meskûn ahalinin bir kısmının düşman korkusundan göç ettiğini, geri kalanlarının eşkıya saldırılarına maruz kaldığını ve yardım gelmemesi halinde ahalinin göç edeceğini bildirmiştir¹⁰¹. Bundan başka 1692 senesinde cephedeki askere gönderilen miri hazine Niş ile Aleksinaç menzilleri arasında 700 kişilik bir eşkıya grubu tarafından yağmalanmıştır. Hazineyi soyan eşkıyadan bazıları yakalanmışsa da paraları tekrar toparlanamamıştır¹⁰².

1683-1699 savaş döneminde Osmanlı taşrasında güvenliği ve ticareti ortadan kaldıran ve zirai üretime zarar veren bir diğer topluluk konar-göçerlerdir. Söz konusu zararlar, köylülerin hayvanını çalmak, adam kaçırmak ve yağma gibi faaliyetleri kapsamaktaydı. 1691 yılına gelindiğinde Devlet, konar-göçerleri, yerleşik ahaliye daha fazla zarar vermesini önlemek için önceden terkedilmiş topraklara yerleştirme kararı aldı. Bununla birlikte yürütülecek iskân politikası bir kanunname ile belirlenmiş olmayıp, hükümler ve talimatlar çerçevesinde uygulanmıştır. Güvenilir kimseler bu oymaklara başbuğ tayin edilmiş, aralarındaki olası anlaşmazlıkları bu yolla çözmek istenmiştir. Ayrıca Devlet, yerleştirilen oymakları, hem harap olmuş bölgedeki zirai hayatı tekrar canlandırmaları hem de buraları eşkıya saldırılarından korumaları

¹⁰⁰ Özkaya, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁰¹ Selçuk Demir, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Lofça Şehri", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, c. I, (Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer), Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, s. 292.

¹⁰² Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 164.

karşılığında avarızdan ve râiyyet vergilerinden muaf tutacağını taahhüt etmiştir¹⁰³. Ayrıca ordunun geri hizmet sınıfında ekinci ve yamak kadrolarında kullanılan yörükler, 1691 yılında evlad-ı fatihan adı altında Rumeli'nin sağ, sol ve orta kolunda yeniden istihdam edilmişlerdir¹⁰⁴. Diğer taraftan gerek eşkıyalık hareketleri gerekse uzun savaşların yıkıcı etkisi ve toprak kayıpları sebebiyle özellikle Balkan coğrafyasındaki birçok bölgenin harap olması veya düşman eline geçmesi, iç göçleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle 1683-1689 döneminde uç bölgelerden başlayarak kaybedilen meskûn toprakların Müslüman-Türk ahalisi Sofya-Serez yönüne doğru daha iç bölgelere göç etmeye başlamıştır¹⁰⁵. Balkan coğrafyasında seferler sırasına ordu için zahire ambarı olarak nitelendirilebilecek bu mahallerin boş ve ekinsiz kalması Osmanlı İmparatorluğu için ihmal edilemeyecek bir sorun teşkil etmekteydi. Nitekim Fazıl Mustafa Paşa, sadrazamlığı sırasında bu sorunun çözmek amacıyla muhtelif önlemler almış, reformlar yapmış ve göç eden ahali bir kısmı eski yerlerine döndürülebilmiştir.

Osmanlı İdaresinde Bosna Eyaleti

1462 yılında Bosna Kralı Tomoşeviç'in her sene vermekle yükümlü olduğu 50 bin düka vergiyi ödememesi üzerine Fatih Sultan Mehmet, 1463 yılında Bosna üzerine sefere çıkmış ve sefer sonucunda Bosna'yı fethederek, Kral Tomoşeviç'i idam ettirmiştir¹⁰⁶. 1463 yılında Bosna'nın fethini takip eden iki ay içinde Bosna sancağı organize edilmiş ve kurulmuştur. O tarihlerde Bosna Sancağı, dört vilayetten oluşmakta olup, bu vilayetler Bosna Kralı toprakları, Kovaçoğulları toprakları, Pavlioğulları toprakları ve Hersek topraklarını kapsamaktadır. Daha sonraları Yeleç ve Saray vilayetleri de Bosna Sancağı'na eklenmiştir¹⁰⁷.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Bosna bölgesindeki genişleme yürütülen akınlar ve sefereler ile devam etmiştir. İlk olarak 1528 tarihinde Mohaç seferi

---

¹⁰³ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 48-49.

¹⁰⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 118-119.

¹⁰⁵ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 52.

¹⁰⁶ Mehmet Emin Yardımcı, *15. ve 16. Yüzyıllarda bir Osmanlı Livası: Bosna*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 12.

¹⁰⁷ Hatice Oruç, "15. yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *OTAM*, 18/2005, Ankara, 2006, s. 251-252.

sonrasında Yayçe ve Banaluka ele geçirildi. Bu tarihe kadar Osmanlılar, sadece Bosna'nın güneyinde ve Hersek bölgesinde hâkimiyet kurabilmişlerdi¹⁰⁸. Daha sonra Lika'ya doğru ilerlenerek Klis Kalesi ve Dalmaçya'nın büyük bir kısmı fethedildi (1537)¹⁰⁹.

Fethinden sonra Bosna'da ilk olarak Rumeli Beylerbeyliğine tabi Saraybosna Sancağı kurulmuştur¹¹⁰. Daha sonra gerçekleştirilen fetihlerle Bosna'nın sınırları genişlemiş ve 1580 yılında eyalet haline getirilmiştir. Bu doğrultuda eyaletin sınırları kuzeyde Drava nehri, güneyde bazı Dalmaçya şehirleri hariç olmak üzere Adriyatik denizi, doğuda Drina, güneydoğuda İbre nehirleri ve batıda Lika'nın biraz ilerisine kadar uzanıyordu. Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa'daki serhaddini teşkil eden Bosna Eyaleti'nin sınırları 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar önemli bir değişiklik göstermemiştir¹¹¹. 1580 yılı itibariyle Bosna Eyaleti; Bosna, Hersek, Kilis, Pojega, Orahoviçe (Rahoviçe), Kırka, İzvornik sancaklarından oluşuyordu. Ayrıca 1584 yılında Yenipazar da sancak haline getirilerek bu eyalete bağlanmıştır¹¹².

Öte yandan Bosna bölgesinin fethi tamamlanana kadar sınırları ve serhadleri sık sık değiştiğinden dolayı idare merkezleri de farklılık göstermiştir. 1553 yılına kadar Bosna bölgesinin idare merkezi Saraybosna olmuştur. Daha sonra Bana Luka (1639'a kadar), tekrar Saraybosna (1690'lara kadar) ve en son Travnik bölgenin idare edildiği merkezler konumundaydılar¹¹³.

Osmanlılar Bosna'yı fethettikten sonra bu bölgede var olan şehirleri genişletme ve yeni şehirler kurma siyaseti izlediler. Şehirlerin kurulmasında ilk adım bir vakıf binası inşa etmek yönünde olmuştur. Çünkü vakıfların kurulmasının hemen ardından şehrin gelişmesi de başlamaktaydı¹¹⁴. Vakıf binalarıyla birlikte bir Osmanlı kasabasının en önemli parçası olan Sultan camileri de 1570'lere kadar inşa edilmiştir. Sultan camileri devlet tarafından yapılır, bakımı ve masrafları devlet tarafından karşılanırdı.

---

¹⁰⁸ J. Krçmarik, "Bosna Hersek (tarih)" *İA*, c. II, İstanbul, 1979, s. 731.

¹⁰⁹ Feridun Emecen, "Bosna Eyaleti", *DİA*, c. VI, İstanbul, 1992, s. 296.

¹¹⁰ Oruç, *a.g.m.*, s. 252.

¹¹¹ Turan Gökçe, "1699-1700 Tarihli Bosna Vilayeti Hududnamesi", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 16, 2001, s.75.

¹¹² Emecen, *a.g.m.*, s. 296.

¹¹³ Noel Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, (Çev. Aşkın Karadağlı), Om yayınevi, İstanbul, 1999, s. 99.

¹¹⁴ Adem Handziç, "XVI. Yüzyılda Bosna'da Osmanlı Şehirlerinin Oluşumuna Bir Bakış", *Bosna-Hersek*, Türk dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992, s. 20.

Bosna'da bu şekilde 21 adet cami inşa edilmiş, buna paralel şekilde aynı sayıda kasaba kurulmuştur. Nitekim söz konusu kasabalar Sarayevo (Saraybosna), İzvornik, Foça, Rogatiça, Vişegrad, Srebreniçe, Travnik, Akhisar (Prusats), Prozor, Knježina, Doboy, Yayçe, Banya Luka, Donya Tuzla (Aşağı Tuzla), Biyelina, Gradiška, Kamengrat, Obortsi, Glamoç, Đirniş ve Dobrum (Drina Nehrinde) kasabalarıdır¹¹⁵.

Bosna Eyaleti'nin merkezi konumunda olan Saraybosna, ilk fethedildiği dönemlerde küçük bir kasaba halinde organize olmuş ve ekonomisi gelişmemiş bir yerdi. Sonraki yıllarda Balkanlar'daki Osmanlı topraklarının genişlemesi ve uçların ilerlemesiyle Saraybosna'nın iç bölgeleri gelişerek, kendi bedestenlerine sahip bir ticaret merkezi halini aldı. Osmanlılar zamanla bu bölgelerde köprüler inşa ederek yol sistemini de oluşturmuşlardır¹¹⁶. Osmanlıların fethinden sonra hızlı bir şekilde gelişen Saraybosna, XVI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Balkanların batısında hem ticari hem de nüfus bakımından en popüler şehir olmuştur¹¹⁷.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Rumeli coğrafyasında fethettiği bölgelerin iskânını ve kalkınmasını sağlamak amacıyla bir yerleşim yerinin kasaba statüsü kazanmasından, yani gerekli çoğunluğa ulaşmasından hemen sonra burada ikamet eden halkı bir vergi muafiyeti getiriyordu. Bu muafiyetten kasıt, halkın hukuk bakımından reaya statüsünden ve aynı zamanda resm-i çift denilen temel reaya vergisinden muaf olmasından ibarettir¹¹⁸. Bosna Eyaleti'nde de ahaliye vergi muafiyeti özellikle bu bölgenin fethinden başlayarak XVI. Yüzyıl boyunca uygulanmıştır. Bunun temel nedeni bölgenin bir uç bölgesi olması dolayısıyla sınırların muhafaza ve müdafaasındaki devamlılığı sağlamaktır. Ayrıca bu göreve kaynak sağlamakla yükümlü olan halkın, aynı zamanda askeri seferlere katılma mecburiyeti de vardı¹¹⁹.

Öte yandan Osmanlı fetihlerinden önce Bosna coğrafyasının dini yapısı muhtelif inançların egemen olduğu, oldukça karmaşık bir düzen arz etmektedir. Gelişmiş bir feodal sistem içerisinde yönetilen Ortaçağ Bosna'sında dini yapı, coğrafyaya göre

---

¹¹⁵ Adem Handziç, "Bosna'da XVI. Yüzyılda Kasabaların Gelişmesinin Bazı Özellikleri", *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 896.

¹¹⁶ Halil İnalçık - Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. III, S. 6, 2005, s. 45-46.

¹¹⁷ Nikolai Todorov, *The Balkan City 1400-1900*, University of Washington Press, Seattle 1983, s. 65.

¹¹⁸ Handziç, "Bosna'da XVI. Yüzyılda Kasabaların Gelişmesinin Bazı Özellikleri", s. 897.

¹¹⁹ Avdo Suçeska, "Bosna Eyaleti'nde Tekâlif-i Şakka", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 1982, s. 756-757.

şekillenmiş, başlıca üç ayrı inanca tabi idi. Buna göre, bölgenin kuzeydoğu kısımları, yani Mileşevo ve civar bölgeleri genel olarak Ortodoks Kilisesinin etkisi altındaydı. Kuzey ve orta kısımlar Bogomillik veya Kriptobogomilliğin etkisi altındaydı. Bölgenin batı kısımların da Bogomillik ve Katoliklik yaygındı. En doğu kısımlarda yer alan Popovo, Bobani ve Trevinye nahiyeleri ise Ortodoks inanca sahiptiler¹²⁰.

Bosna bölgesinin kuzey ve orta kısımlarında hâkim olan Bogomilizm inancı, dünyaya iyilik ve kötülük tarafından hükmedildiğini be birbirine tezat oluşturan bu iki güç arasındaki mücadelenin yaşayan her insanın hayatını şekillendirdiğini kabul eden düalist bir doktrindir¹²¹. Bogomilizm ilk olarak X. yüzyılın ortalarında Bulgaristan'da ortaya çıkmıştır. Köken olarak Bog (Tanrı), mil (dost) kelimelerinden oluşan Bogomil kelimesi Tanrıdostu manasına gelmektedir¹²². Bogomiller, İsa'nın yeniden canlandığını ve Tanrının birliğini reddetmekle birlikte Hristiyanların ayinlerini de kabul etmezler ve kilisenin hiyerarşik bir kurum olarak dini yönlendirmesine de karşıdılar. Bogomillerin bu öğretileri, onların Ortodoks kilisesi ve Hristiyan soylular tarafından eziyet görmelerine neden olmuş, kilise bu öğretinin Bosna coğrafyasında yayılmasını engellemeye çalışmıştır¹²³.

Osmanlı Devleti'nin bölgeyi fethetmesinden sonra Bosna halkı, herhangi bir zorlama ya da misyonerlik faaliyetine maruz kalmaksızın aşamalı bir şekilde din değiştirdi. Normal şartlarda muhafazakâr bir hayat yaşayan köylülerin daha tutucu ve ön yargılı olması beklenirdi. Ancak yerel halk çeşitli sosyal ve demografik faktörlerin etkisiyle İslam'ı diğer Balkan milletlerinden daha kolay ve kapsayıcı şekilde benimsemiştir. Bosna halkının İslam'ı diğer Balkan halklarına göre daha kolay benimsemesinin nedeni birkaç ana etkenle açıklanabilir. Bu bağlamda öncelikle bölgede yaygın olan bogomillik inancı ana esaslar bakımından İslam'ın getirdiği tek tanrı inancıyla çelişmemekteydi. Ayrıca bölgedeki kiliselerin organizasyon açısından kötü bir

---

¹²⁰ Ahmed S. Aliç, "Hersek'te İslam'ın Yayılması", (Çev. Hatice Oruç), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XLVI, S. 2, 2006, s. 248.

¹²¹ John V. A. Fine, "The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society", (Ed. Mark Pinson), *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994, s. 8; Hava Selçuk, "Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Uyguladığı İskân Siyaseti (1432-1481)", *Türk Tarihinde Balkanlar*, (Ed. Zeynep İskefiyeli, vd.), Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya, 2013, s. 347.

¹²² Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 36.

¹²³ Milos Mladenovic, "The Ottoman Conquest and the Islamization of Bosnia", *Slavic and East-European Studies*, Vol. 3, No. 4 (Hiver /Winter 1958-1959), s. 223.

durumda olmaları nedeniyle İslam'a karşı durabilecek bir dini yapı söz konusu değildir. Bununla birlikte Bosna coğrafyasındaki feodalitenin yerini güçlü bir merkezi yönetimin alması iktisadi ve sosyal açıdan şartları değiştirmiş, köylü kitlelerini şehirlere çekmiş ve tek bir dini bütünlük oluşturmayı teşvik etmiştir¹²⁴.

Erken dönem arşiv kayıtları ve tahrir defterleri incelendiğinde Bosna bölgesindeki İslamlaşmanın niteliği, hızı ve kapsayıcılığı daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda 1489 tarihli tahrir defterine göre Bosna livasında toplam 30.856 hane mevcuttur. Bu hanelerin 3951'i Müslüman, 26.861'i Hristiyan'dır. Bu rakamlara göre Bosna livasının toplam nüfusu 145.496'dır. Toplam nüfus içerisinde Hristiyanlar %87'lik bir orana sahiptir. 1530 yılında yapılan tahrirde ise Bosna livasında toplam 23.717 haneden 10.774'ü Müslüman, 12.943'ü Hristiyan'dır. Toplam nüfusun 57.806'sı Müslüman, 65.280'i Hristiyan'dır. Bu rakamlara göre iki tahrir arasında geçen süre sadece 41 yıl olmasına rağmen Müslüman nüfusun payı oldukça yükselmiştir¹²⁵. Sırbistan ve Macaristan menzilleri üzerinde olması sebebiyle Osmanlı Devleti için önemli bir hareket noktası olan İzvornik'te ise nüfus, 1512 yılında 150 Hristiyan, 70 Müslüman haneden oluşmaktadır. Askeri birliklerle beraber toplam nüfus yaklaşık 580 hanedir. 1532'ye gelindiğinde Müslüman hane sayısı 113'e yükselmiş, Hristiyan hane sayısı 29'a düşmüştür. 1548'de hala 30 olan Hristiyan hanesine karşılık olarak Müslüman hane sayısı 432'ye yükselmiştir¹²⁶. Bosna livasındaki iç bölgelerin aksine 36 yıl gibi kısa bir süre içerisinde İzvornik şehrinde Müslümanlar çoğunluk hale gelmişlerdir. Buna ek olarak toplam hane sayısı artmış ve nüfus çoğalmıştır. Bölgenin bir serhad bölgesi olması bunun başlıca nedeni olarak sayılabilir. Nitekim serhad bölgelerinde göçler ve nüfus değişimleri iç bölgelere nazaran daha sık yaşanmaktadır.

1463 yılından 1535'lere kadar gelen ilk dönemde Bosna'nın bazı kesimlerinde çeşitli nedenlerden dolayı Müslümanların, nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu görülse de İslam'ın bütün bölgelere yayılması ve nüfus bakımından üstünlüğü ele geçirmesi ancak XVII. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir¹²⁷. Nitekim 1604 yılı tahriri bu durumu destekler niteliktedir. Bosna livasında 1604 yılı tahririnde 45.941 Müslüman hane,

---

¹²⁴ Aliçiç, *a.g.m.*, s. 252.

¹²⁵ Yardımcı, *a.g.e.*, s. 40-41.

¹²⁶ Todorov, *a.g.e.*, s. 64.

¹²⁷ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi*, S. 3, 2005, s. 31-32.

18.891 Hristiyan hane bulunmaktadır. Nüfusun %71'i Müslüman, %29'u Hristiyan'dır¹²⁸.

Arşiv belgeleri ve tahrir kayıtlarına ışığında Bosna bölgesinde İslamlaşmanın devletin zoruyla yürütülmüş bir süreç olmadığı, uzun bir zaman içinde sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin etkisiyle anadili Türkçe olmayan halkın kendi seçimiyle gerçekleştiği açıktır¹²⁹. Buna karşın İslamlaşmanın yaygın bir şekilde anlatıldığı gibi sadece cizye ve haraç vergisinden kaçınmak için gerçekleştiğini savunmak yanlış olur. Çünkü yıllık olarak tahsil edilen bu vergiler XVI. yüzyılda zenginler için 4, orta seviyedekiler için 2 ve fakirler için 1 duka idi. Söz konusu dönemde 1 dukanın 20 kiloluk bir buğday parasına denk geldiği dikkate alındığında bahsi geçen vergilerin din değiştirmeyi teşvik edecek boyutlarda olmadığı görülecektir¹³⁰. Hatta o tarihlerde bir gayrimüslim için Osmanlı ülkesinde yaşamının dönemin İspanya'sında Yahudi olarak ya da bir Katolik ülkesinde Protestan olarak yaşamaktan daha zor olmadığı söylenebilir. Bu bakımdan Osmanlıların fethettikleri bölgenin daha önceki arazi hukukuna uyması ve halktan tahsil edilecek vergilerin makul düzeylerde olması gayrimüslimler için gayet yaşanılabilir bir ortam sunmaktaydı¹³¹.

Bununla birlikte Osmanlılar, II. Murad ve Fatih sultan Mehmet döneminde Balkanlarda bir İslamlaştırma politikası gütmemişlerdir. O dönemde ani bir fetih ve yerleşmeden ziyade Rum, Sırp ve Arnavut asilzadeleri yerlerinde bırakılıp, Hristiyan tımar erleri olarak Osmanlı toprak sistemine dâhil etmek Osmanlılar tarafından uygulanan yaygın bir stratejiydi¹³². 1463 yılında fethedildiğinde aynı strateji Bosna için de uygulanmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti, Ortaçağ Bosna'sında var olan *baştina*¹³³ sistemini dirlik sistemine dâhil ederek vergilendirmek koşuluyla genel hatlarıyla

---

¹²⁸ Adem Handziç, *Population Of Bosnia in The Ottoman Period*, IRCICA, İstanbul, 1994, s. 31.

¹²⁹ Halil İncalcık, "Osmanlı Döneminde Balkanlar tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", *GAMER*, 1/1, 2012, s. 8-9.

¹³⁰ Malcolm, *a.g.e.*, s. 121.

¹³¹ Antonina Zhelyazkova, "Bir Tarihyazımı sorunsalı Olarak Balkanlar'da İslamlaşma: Güneydoğu Avrupa Perspektifi", *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Çev: Beril İdemen), (Der. Fikret Adanır- Suraiya Faroqhi), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 301.

¹³² Halil İncalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 143.

¹³³ Baştina, hükümdarların önemli hizmetler gösteren kişilere mülk olarak vermiş oldukları toprak parçasına verilen addır. Bu yönüyle Osmanlılardaki temlikten nispeten farklı bir yönü bulunmamaktadır; İncalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, s. 174-175.

devamını sağlamıştır¹³⁴. Buna minvalde 1477-1478 (H.882) tarihli Sancak-ı Vilayet-i Hersek defterinde, bir kısmının eskiden başına tasarruf ettikleri kayıtlı olan bazıları çok büyük (Vuçka 5956 akçe), bazıları ise çok küçük (Radivoy 430 akçe) Hristiyan tımar sahipleri bulunmaktadır¹³⁵. H. 859 (M.1454-1455) tarihli Vılk (Vulk, Vuk) vilayetine ait mufassal deftere göre ise vilayetin kapsadığı beş nahiyede 170 tımandan 27'si gayrimüslim sipahilere aittir. Aynı bölgedeki Novaberde Kalesi'ndeki 11 neferden yalnız 1'i Müslümandır. Yine aynı bölgenin 23 sene sonra yazılmış defterinde de durum pek değişiklik göstermemiş, Hristiyanlar tımar tasarruf etmeye devam etmiştir¹³⁶. İlgili defter kayıtlarından anlaşılacağı üzere Osmanlılar, fethettikleri bölgenin arazi hukukunu kendi toprak sistemleriyle birleştirmişler ve toprak tasarrufunda ırk, din ya da dil farkı gözetmeksizin asker kökenli olanlara tımar tevcih etmişlerdir.

Ancak daha sonraki dönemlerde devletin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik istikrarsızlıktan faydalanan bazı nüfuzlu kimseler mesela alaybeyiler yahut yerel elitler, rüşvetle maiyetlerinde adamları ya da gerçekte var olmayan kişiler adına beratlar çıkartarak, 10, 20 veya daha fazla tımarı tasarrufları altına almışlardır¹³⁷. Nitekim merkezi otoritenin eksikliğinden yararlanan bu kişiler, tasarruf ettikleri tımarları çiftliklere dönüştürerek güçlenmişlerdir. Bu bakımdan Bosna'daki çiftliklerin çoğunun eski tımar topraklarının özel mülklere dönüşmesiyle oluşması ve Bosna'nın coğrafi yapısı gereği kıyıda olması nedeniyle yerel ayanlar, bu bölgenin yönetiminde daha çabuk etkili olmuşlardır. Oysaki İmparatorluğun diğer bölgelerinde ayanların XVIII. yüzyıl başlarından itibaren güç kazandıkları bilinmekteyken, Bosna'da henüz 1640 gibi erken tarihlerden başlayarak bu gibi zümrelerin ortaya çıktığı görülmektedir¹³⁸.

Sonuç olarak Osmanlılar, Bosna'yı fethettikleri tarihten itibaren bu bölgede yoğun bir imar faaliyeti başlatmışlar, var olan şehirleri büyütüp uygun bölgelere yeni şehirler ve kasabalar kurmuşlardır. Osmanlı yönetimindeki Bosna şehirleri hızla gelişerek Balkan coğrafyasında hem ekonomik hem de nüfus bakımından önemli

---

¹³⁴ Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, (Çev. Hayati Torun), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 36.

¹³⁵ İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, s. 157.

¹³⁶ İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, s. 154.

¹³⁷ Nedim Filipoviç, "Bosna-Hersek'te Tımar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XV, S. 1-4, 1953, s. 184.

¹³⁸ Fikret Adanır, "Bosna Hersek'te 'Müslüman' Bir Ulusun Oluşumu: Bir Tarihyazımı Tartışması", *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Çev. Beril İdemen), (Der. Fikret Adanır- Suraiya Faroqhi), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 343.

merkezler haline gelmişlerdir. Bununla birlikte şehirleşme ve refah düzeyine paralel şekilde bölge halkının İslam'ı benimsemesiyle dini yapı bir bütünlük kazanmıştır. Buna ek olarak Osmanlılar, diğer Balkan eyaletlerinde olduğu gibi Bosna'da da kendilerinden önceki toprak hukukuna uygun davranmışlar, başına sistemini kendi sistemlerine dâhil etmişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti, Orta Avrupa seferlerinde önemli bir hareket noktası olan Bosna bölgesine diğer eyaletlere kıyasla her zaman ayrıcalıklı davranmış, gerek vergi muafiyetleri gerekse toprak tasarrufu hususunda farklı politikalar uygulamıştır. Buna ek olarak Bosna Eyaleti, yürütülen seferler kapsamında Osmanlı sınırlarının batıya doğru genişlemesiyle uç bölgesi olmaktan çıkmış, güvenli bir iç bölge haline gelmiştir. Nitekim bu durum Bosna Eyaleti'nin ticari statüsünü geliştirmiştir. XVII. yüzyıl başlarında Bosna bölgesindeki Osmanlı fetihlerinin tamamlanmasının ardından, eyaletin sınırları Karlofça Antlaşması'na kadar büyük ölçüde değişiklik göstermemiştir. Buna karşın Osmanlı Devleti'nin 1683 yılında Viyana önlerinde aldığı mağlubiyet sonrasında Bosna Eyaleti, 1699 yılına kadar savaş dönemi içerisinde güvenli bölge olmaktan çıkıp, savaşın bir cephesi haline gelmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BOSNA EYALETİ'NDE ASKERİ HAREKETLER

1.1. Kutsal İttifak'ın Kurulması ve Bosna Eyaleti'nde İlk Çarpışmalar

1683 yılında Viyana önlerinde büyük bir yenilgiye uğrayan Osmanlı ordusunun, adeta bir bozgun şeklini alan karmaşa içinde Budin'e çekilmesi yeni bir dönemin başlangıcıydı. Savaşın bitmesinin ardından Osmanlı tarafı mağlubiyetin getirdiği sorunlarla yüzleşmek üzere kendi iç siyasetindeki düzeni tekrar sağlamaya yönelmişti. Habsburglar ise kazanılan zaferin tek başına Orta-Avrupa sorununu çözmeyeceğini bildiğinden Osmanlı Devleti'ne karşı tüm Hristiyanları tek çatı altında toplayacak bir ittifak için çalışmaya başladı. Bu dönemde Habsburglar, Fransa'nın tarafsızlığı sayesinde yüzünü rahatlıkla doğuya dönebilirdi. Bu bağlamda Osmanlılara karşı 5 Mart 1684'te Habsburglar, Venedik ve Lehistan'ın oluşturduğu Mukaddes İttifak kuruldu¹³⁹.

Habsburglar ve Lehistan'ın aksine 1683 savaşının doğrudan tarafı olmayan Venedik ile sonrasında Rusya'nın ittifaka katılması, 1699 Karlofça Barışı'na kadar olan savaşların farklı cephelerde gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu kapsamda Kutsal İttifak dâhilindeki dört devletin kimi zaman aynı anda kimi zaman da bir plan dâhilinde yürüttükleri savaş XVII. yüzyıl özelinde Osmanlı Devleti'nin pek alışık olmadığı şekilde birden fazla cephede gerçekleşmekteydi. Bu durumun en belirgin örneği olarak Habsburg ve Venedik'in Bosna, Dalmaçya kıyıları ve Hersek sınırlarından olmak üzere Bosna Eyaleti'ne yaptıkları saldırılar gösterilebilir. Savaşın başladığı 1684 yılı itibariyle Habsburglar'ın ilk hedefi Budin oldu. Bu doğrultuda Habsburg ordusu, fazla zorlanmadan Vişegrad, Vaç ve Peşte'yi ele geçirmiş ve Budin'i kuşatmıştır¹⁴⁰. Bosna Eyaleti'ndeki savaş şekillendirecek ilk çarpışmalar Habsburglar'dan ziyade Venedik'le Dalmaçya tarafındaki kalelerde başlamıştı.

¹³⁹ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, c. III, s. 205.

¹⁴⁰ Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. VI, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 403-406.

Venedik'in Bosna Eyaleti'ne yönelik ilk saldırıları Dalmaçya tarafında bulunan Sin, Knin¹⁴¹ ve İhlivne¹⁴² kaleleri üzerine olmuştur. Bu kaleler içerisinde İhlivne diğerlerine göre nispeten daha iç kısımda kaldığından asker ve mühimmatın dağıtım yeri durumundadır. İhlivne'den menziller birden fazla kola ayrılarak; bir kol İspilet'e doğru, bir kol Sin'e doğru, diğer kol ise Knin Kalesi'ne ulaşmaktaydı¹⁴³. Bu kapsamda Venedik'in savaş ilanından sonra Osmanlı Devleti, İhlivne üzerine bir saldırı olabileceğini öngördüğünden kalenin muhafazasını güçlendirmekteydi. Bu amaçla yapılan ilk hamle asker sayısını arttırmak olmuştur. Örneğin; Bosna valisi Siyavuş Paşa'ya gönderilen hükümlerde İhlivne Kalesi'nin muhafazasının çok mühim olduğu, kapı halkı ve yeniçeri, cebeci, topçu askerleriyle birlikte kalenin muhafazasına gitmesi istenmiştir¹⁴⁴. Ayrıca İhlivne ve civarında bulunan kale ve madenlerin savunmasında kullanılmak üzere reayadan olmamak kaydıyla Saraybosna'dan 1500, Travnik Zupce kazasından 400, Akhisar'dan 300, Gölhisar'dan 100, Çelebipazarı'ndan 120, Vişegrad'dan 50, Yenivaroş'tan 20, Yenipazar'dan 50, Meladine ve Ayluk kazasından 100 ve Bihke'den 30 olmak üzere toplam 2670 nefer gönderilmesi emredilmiştir¹⁴⁵. Felaket seneleri boyunca seferlerde ve savunmada istihdam edilecek askerlerin temini için nefir-i âmm seferberliğine sık sık başvurulacaktır. Ancak bu çağrıya muhatap kişiler gerek yolda gerek görev yerinde firar edebilmekteydiler. Mesela İhlivne Kalesi için nefir-i âmm kapsamında toplanan il erlerinin¹⁴⁶ bazıları kaleye varmış, bazıları da firar etmişlerdir. Bu firardan dolayı kale savunulamamış ve zarar görmüştür¹⁴⁷.

¹⁴¹ Sin ve Knin kaleleri, Gazi Hüsrev Bey tarafından fethedilmiştir; Safvet Beg Basagiç, *Bosna Hersek Tarihi 1463-1850*, (Çev. Saffet Atalay), Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 67.

¹⁴² İhlivne, Osmanlı Devleti tarafından XV. yüzyıl sonlarında fethedilmiştir. Osmanlılar tarafından yürütülen imar faaliyetleri ve ahalinin avarız türü vergilerden muaf tutulması sayesinde kasaba, XVI. yüzyılda neredeyse tamamen İslamlaşarak, askeri ve ticari açıdan önemli bir merkez haline gelmiş bulunuyordu; Machiel Kiel, "Livno", *DİA*, c. XXVII, İstanbul, 2003, s. 200-202.

¹⁴³ Fadimana Fidan, "17. Yüzyılda Bir sefer Hazırlığı: Belgrad'dan Adriyatik'e Bosna Menzilleri", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, c. III, (Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer), Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, s. 45.

¹⁴⁴ Mesut Demir, "1686-1687 (h.1097-1098) Tarihi Atık Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, Hüküm 126/s. 218 (H. Evâil-i Şaban 1097/M. Haziran-Temmuz 1686); Hüküm 127/s. 218 (H. Evâil-i Şaban 1097/M. Haziran-Temmuz 1686); Hüküm 259/s. 267 (H. Evâhir-i Şevval 1097/M. Eylül 1686); Hüküm 290/s. 277 (H. 11 Zi'l-ka'de 1097/M. 29 Eylül 1686).

¹⁴⁵ AŞD, Hüküm 172/s. 237-238 (H. Evâhir-i Şaban 1097/M. Temmuz 1686); AŞD, Hüküm 181/s. 241-242 (H. Evâil-i Ramazan 1097/M. Temmuz 1686).

¹⁴⁶ İl erleri, Osmanlılar'da bir yiğitbaşının emrinde asayişini sağlamak amacıyla oluşturulmuş, yerel milis kuvvetleridir. Osmanlı Devleti'nde il erleri teşkilatı, celali ve suhte isyanlarının arttığı XVI. yüzyılda yaygınlık kazanmıştır. Nitekim "yarar ve tuvânâ, harb u darbe kadir" gençler arasından seçilen il erleri, devletin düzenli ordusunun asayişini sağlayamadığı bölgelerde yerel bir kuvvet olarak kullanılmak üzere

Öte yandan İhlivne muhafazasında olan askerlerin zahire sıkıntısı çektiklerini belirtmeleri üzerine Bosna Eyaleti'ndeki kadı, yeniçeri serdarları, ayan ve iş erlerinden, ahaliden satmak isteyenlerden narh-ı cari üzere yeteri kadar zahire alınıp gönderilmesi istenmiş, bu esnada gereğinden çok zahire alınarak vurgunculara fırsat verilmemesi ya da ahaliye zahire sıkıntısı çektirilmemesi belirtilmiştir¹⁴⁸.

İhlivne Kalesi'ne ve nispeten Adriyatik kıyılarına daha yakın bir noktada bulunan Sin Kalesi ise Venedik saldırılarına doğrudan maruz kalan ilk yerlerden biridir. Venedikliler Uskok eşkıyalarıyla birlikte 1685 yılı başlarında Sin Kalesi'ni¹⁴⁹ kuşatmışlar, civarındaki bölgeleri yağmalamışlardı. Sin Kalesi'nin kuşatıldığı haberini alan Bosna Beylerbeyi Fındık Mustafa Paşa, kapı halkı ve sancakbeyleriyle birlikte kalenin yardımına gitti. 7 Nisan'da Çetne nehri sahrasından ilerleyen Osmanlı kuvvetleri karşısında Venedikliler muhasarayı kaldırmışlar ve geri çekilmeye başlamışlardır. Bu sırada Fındık Mustafa Paşa ani bir hücumla Venedik ve Uskok birliklerini bozguna uğratmıştı. Fazla asker kaybı vermeden kazanılan zafer sonrasında bozguna uğrayan düşmanın zahire ve mühimmatı Sin Kalesi'ne nakledilmiştir. Fındık Mustafa Paşa'nın bu başarısı üzerine 28 Nisan'da Edirne'de padişahın huzurunda kendisine hilat giydirilmişti¹⁵⁰.

Venedikliler Nisan 1687'de Sin Kalesi'ni tekrar kuşattılar. Bu gelişme üzerine kaleyi düşmandan kurtarmak amacıyla Bosna Beylerbeyi Mehmet Paşa görevlendirilmiş, Hersek paşasının da mevcut askerleriyle birlikte onun yardımına gitmesi istenmiştir¹⁵¹. Ayrıca Bosna Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın yanına gönderilmek üzere Bosna'da vaki Banaluka, Kamengrad, Kostaniçe, Yayçe, Derbend, Teşne,

---

istihdam edilmiştir. Bununla birlikte belirli bir bölgeden il eri yazma izni, kadıların yetkisinde olmayıp, merkeze aittir; Mücteba İlgürel, "İl Erleri", *DİA*, c. XXII, İstanbul, 2000, s. 59-60.

¹⁴⁷ AŞD, Hüküm 191/s. 245 (H. Evâil-i Ramazan 1097/M. Temmuz 1686).

¹⁴⁸ AŞD, Hüküm 289/s. 277 (H. Evâsıt-ı Zi'l-ka'de 1097/M. Ekim 1686); AŞD, Hüküm 303/s. 281-282 (H. 13 Zi'l-ka'de 1097/M. 1 Ekim 1686).

¹⁴⁹ 1683 tarihli Bosna kaleleri yoklama defterine göre kalede 100-300 arasında nefer bulunmaktadır. Bu sayı dikkate alındığında kale, asker sayısı bakımından orta ölçekte gösterilebilir; Okan Güven, "İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2017, s. 63.

¹⁵⁰ Nazire Karaçay Türkal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2012, s. 989-992; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1074)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 208; Raşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, c. I, (Haz. Abdülkadir Özcan, vd.), Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 286.

¹⁵¹ AŞD, Hüküm 750/s. 477 (H. 14 Cemâziye'l-âhir 1098/M. 27 Nisan 1687).

Travnik, Kladna, Birçe, Çelebipazarı, Vişegrad, Kreşevo ve Visoka kazalarından nefir-i âmm kapsamında adam toplansa da bazıları eksik bazıları ise hiç varmadığından istenilen sonuç alınamamıştır. Bu açığın kapatılması adına Saraybosna'dan 150, Banaluka'dan 150, Travnik'den 15, Kladna'dan 15 ve Birce kazasından 30 nefer yollanması belirtilmişti¹⁵². Buna ilaveten Sin Kalesi'ni kurtarmaya gidecek askerlerin zahire sıkıntısı çekmemesi için narh-ı cari üzerinden zahire alınarak gönderilmesi istenmişti¹⁵³.

Sin Kalesi'ni kurtarmak için Bosna Beylerbeyi Mehmet Paşa ve Hersek Sancakbeyi yaklaşık 12 bin kişilik kuvvetle yardıma gitmişlerse de başarılı olamamışlardır¹⁵⁴. Sin Kalesi'nin kaybedilmesi Adriyatik kıyılarındaki kalelerin güvenliğini tehlikeye sokmuştu.

Sin Kalesi'nin düşmesinden sonra bölgenin önemli kalelerinden biri olan Knin, Venedik'in hedefi haline gelmişti. Knin garnizonu 1683 tarihli Bosna kaleleri yoklama defterine göre bölgedeki en fazla nefer sayısına sahip olan kalelerden biri olup, 293 piyade, 190 süvari ve 17 topçu olmak üzere toplam 500 neferden oluşmaktadır¹⁵⁵. İleri ki senelerde muhafazada bulunan neferlerin sayıları ve niteliklerinin değişiklik göstermiş olması ihtimal dâhilinde olsa da kale, nefer, cephane ve mühimmat bakımından yoklanmaktaydı¹⁵⁶.

Veziriazam Siyavuş Paşa, M.1687-1688/H.1099 yılında Knin Kalesi muhafazasına Atlu Beyzade Mehmet Paşa'yı tayin etmiştir. Kroniklerden öğrenildiği üzere Siyavuş Paşa, Bosna Eyaleti mutasarrıflığı görevini ifa ederken, Atlu Beyzade Mehmet Paşa'ya içten içe düşmanlık beslediğinden kendisini Knin muhafazasına göndermiştir. Bu durumun farkında olan Atlu Beyzade Mehmet Paşa, memnuniyetsizliğinden rehavete kapılarak Knin Kalesi'nin savunmasında gevşeklik göstermiştir. Savunmadaki bu boşluğu fark eden Venedikliler, 1688 yılında kaleyi kuşatmışlar, on gün kadar süren kuşatmadan sonra kaleyi ele geçirmişler ve Mehmet Paşa da dâhil olmak üzere kalede bulunanları esir almışlardır¹⁵⁷. Knin Kalesi'nin

¹⁵² AŞD, Hüküm 749/s. 476-477 (H. 13 Cemâziye'l-âhir 1098/M. 26 Nisan 1687).

¹⁵³ AŞD, Hüküm 751/s. 477 (H.14 Cemâziye'l-âhir 1098/M. 27 Nisan 1687).

¹⁵⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 178.

¹⁵⁵ Güven, *a.g.t.*, s. 67.

¹⁵⁶ AŞD, Hüküm 818/s. 505 (H. 21 Receb 1098/M. 2 Haziran 1687).

¹⁵⁷ *Zübde-i Vekayiât*, s. 283-284; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, s. 337.

düşmesinin ardından etrafındaki birkaç palankanın da direnmeden teslim olmasıyla Venedik'in Dalmaçya kıyılarındaki hâkimiyeti daha da sağlamlaşmıştı¹⁵⁸.

Bununla birlikte Lubin kazası ve Nova Kalesi de Venedik tehdidi altındaydı. Lubin ahalisinin yokluk ve fakirlik çekmesinin yanı sıra kazaları deniz kenarında bulunduğundan Venediklilere karşı güvenliği sağlayacak derbend ve geçitlere yeteri kadar asker tayin edilmesi gerekmektedir¹⁵⁹. Nova Kalesi'nin ise Venedik tarafından hem denizden hem de karadan kuşatılması üzerine Bosna beylerbeyi Hüseyin Paşa, İskenderiye Sancağı'na mutasarrıf Süleyman Paşa ve Prizren Sancakbeyi Siyavuş Bey'in kelenin yardımına gitmesi istenmiştir.¹⁶⁰

1.2. Belgrad Kalesi'nin Kaybedilmesinden Sonraki Dönem

Habsburglar, 1688 yılı itibariyle Vişegrad, Vaç, Uyvar, Budin, Segedin, Şikloş, Kapoşvar, Peç, Ösek, Varadin ve Valpo gibi önemli kaleleri ele geçirmişler ve Belgrad'a saldırmak için birtakım hazırlıklar içine girmişlerdi. Bu sırada Devlet-i Aliyye, cephede başlayıp İstanbul'da devam eden isyan sebebiyle savaşı gerektiği gibi organize edememekteydi. Yeğen Osman Paşa'nın Eylül 1688'de direniş göstermeden çekilmesiyle Belgrad Kalesi düştü¹⁶¹. Bir sonraki sene ise Niş ve Kanije düşecek, Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığına kadar kayıplar ve kötü gidişat devam edecektir. Bununla birlikte Belgrad'ın düşmesiyle birlikte savaş Bosna serhaddine kaydı. Bu tarihten önce Macaristan'daki kaleler, Bosna sınırındaki kaleler için bir tampon görevi görmekte ve Habsburg ordularının direk bu bölgelere saldırmasını engellemekteydi.

Habsburglar, 33 bin kişilik ana orduları ile 1688 yazında harekete geçip doğrudan Belgrad'a saldırdıkları sırada, mareşal tayin edilen Markgraf Ludwig von Baden¹⁶² ayrı bir birlikle Bosna üzerine saldırmıştır¹⁶³. Bu saldırı esnasında

¹⁵⁸ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁵⁹ AŞD, Hüküm 765/s. 482-483 (H. 22 Cemâziye'l-âhir 1098/M. 5 Mayıs 1687).

¹⁶⁰ AŞD, Hüküm 950/s. 562-563 (H. 4 Zi'l-ka'de 1098/M. 11 Eylül 1687); AŞD, Hüküm 971/s. 572 (H. 19 Zi'l-ka'de 1098/M. 26 Eylül 1687); AŞD, Hüküm 972/s. 574 (H. Evasıt-ı Zi'l-ka'de 1098/M. Eylül 1687).

¹⁶¹ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁶² Markgraf Ludwig von Baden 1655-1707 yılları arasında yaşamış olup, 1683-1699 döneminde Habsburgların Budin, Belgrad, Niş ve Vidin'i işgal ettiği muharebelerini yönetmiştir; Hakan Karagöz, "Venedik (1716) ve Habsburg (1716-1717) Seferlerinde Vidin Şehrinin Askeri ve Lojistik Önemi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXX, S. 2, Aralık 2013, s. 85-86.

¹⁶³ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 102.

Gradiška¹⁶⁴ ve İzvornik¹⁶⁵ gibi önemli kale ve kazalarla birlikte pek çok irili ufaklı kule de düşmanın hedefi oldu. Gradiška Kalesi, zikredilen tarihte saldırıya uğradığında düşman işgaline direnecek cephanesi ve mühimmatı olmasına rağmen düşmana teslim edilmiştir. Bunun sebebi düşmanla daha önce Derbend mevkiinde karşılaşan Bosna'dan toplanmış nefir-i âmm askerlerinin canlarını kurtarmak için kaçmalarıdır. Nefir-i âmm askerinin firar ettiğini duyan Gradiška Kalesi neferleri de direnmeden kaleyi bırakıp kaçmışlardır. Bunun yanı sıra aynı günlerde benzer nedenlerle Gradiška civarındaki pek çok kale ve palanka düşman eline geçmişti¹⁶⁶. Bosna serhaddi için hayli önem arzeden Gradiška Kalesi'nin kolay bir şekilde Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması sonraki yıllar için Bosna'nın kuzey sınırlarını daha savunmasız hale getirecekti. Nitekim Mart 1690 tarihli bir hükümden anlaşılacağı üzere düşman istilası sebebiyle harap olan Gradiška'nın kaleyi korumakla görevli müstahfizan neferatı hali kalmıştır. Bu neferler Gradiška Kalesi tamir edilinceye kadar Travnik Kalesi'ne naklettirilerek muhafaza hizmetinde kullanılması uygun görülmüştür¹⁶⁷. Oysaki kale 1677-1678 yılları arasında maliyeti 48.000 akçeye varan on haftalık bir onarım görmüştü¹⁶⁸. Bu onarım kaleyi savaş dönemine hazır hale getirmişse de yukarıda zikredilen hadiseler nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.

Habsburg birliklerinin Bosna Eyaleti'ne hücum etmesi üzerine merkezden çeşitli hükümler gönderilerek düşmana karşı yapılacak hareketlerin organize edilmesi amaçlamıştı. Bu kapsamda Rumeli Beylerbeyi Ahmet Paşa, Üsküb Sancağı mutasarrıfı Turnacıbaşı Mahmud Paşa ve Dukakin Sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın Bosna Valisi olan Vezir Hüseyin Paşa'nın yardımına gitmeleri istenmiştir¹⁶⁹. Nitekim düşman Yenipazar taraflarına saldırdığında Dukakin Sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşa Çaçka, Prebol ve İzvornik'te dâhil olmak üzere kale ve kazaların muhafazasına memur

---

¹⁶⁴ Gradiška, o tarihte Bosna Sancağı'na bağlı olup, 1683 tarihli Bosna kaleleri yoklama defterine göre nefer sayısı 455'tir; Güven, *a.g.t.*, s. 65.

¹⁶⁵ Bugünkü Sırbistan ile Bosna-Hersek sınırında Drina nehrinin sol tarafında yer alır. Osmanlı tarafından 1460 yılında fethedilen İzvornik, Saraybosna ile Belgrad'ı bağlayan yol üzerinde bulunduğu için önemli bir merkezdir; Nenad Moacanin, "İzvornik", *DİA*, c. XXIII, İstanbul, 2001, s. 553-554.

¹⁶⁶ *Zübde-i Vekayiât*, s. 284-285; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, *a.g.e.*, s. 337-338.

¹⁶⁷ Mehmet Ali Tan, "99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu Değerlendirilmesi (91-180)", Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis, 2015, s. 36/Hüküm 324 (H. Evâil Cemâziye'l-âhir 1101/M. Mart 1690).

¹⁶⁸ Güven, *a.g.t.*, s. 43.

¹⁶⁹ BOA, Mühimme 98, 6/18 (H. Evâil-i Muharrem 1100/M. Ekim-Kasım 1688).

edilmişti¹⁷⁰. Bununla birlikte bazı durumlarda merkezden gönderilen emirlere riayet edilmeyip, aksatılabilmekteydi. Nitekim yukarıda değinildiği üzere Rumeli Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın diğer paşalarla birlikte Bosna tarafına gitmesi emredildiği halde görev yerine zamanında gitmediğinden birkaç defa ikaz edilmek durumunda kalmıştır¹⁷¹.

Yenipazar kazası ve civarındaki köyler 1688 kışında istila edilince Bosna Eyaleti'nde yeni bir çatışma noktası daha doğmuş oldu. Yenipazar ahalisinin mahzarı mucibince Dukakin Sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşa'ya hitaben gönderilen hükümde yine Mahmud Paşa'dan Vezir Hüseyin Paşa'nın yardımına gitmesi istenmişti¹⁷². Habsburg, Macar askerleri ve onlara bağlı çeşitli yerel gruplar, Çačka'da toplanıp Yenipazar üzerine saldırmayı kararlaştırmışlardı. İki taraf arasında cereyan eden savaşta Osmanlı kuvvetleri kesin bir zafer kazanmıştır¹⁷³.

Yukarıda ifade edildiği üzere Yenipazar, Srebreniçe ve Vişegrad tarafları başarılı bir şekilde savunulmuştur. Lakin Markgraf Ludwig von Baden'in Belgrad'a çok yakın bir konumda bulunan İzvornik'e yaptığı saldırı başarılı bir şekilde savunulamamış ve kale Habsburgların eline geçmiştir¹⁷⁴. Kalenin Habsburgların eline geçmesi, Belgrad'ın kaybıyla doğrudan ilişkilidir. Bu doğrultuda Belgrad ve Bosna Eyaleti sınırındaki kalelerin kaybedilmesi yüzünden Habsburg orduları, İzvornik ve Bosna'nın daha iç bölgelerinde kalan kazalara ilerleyebilmişlerdir.

İzvornik Kalesi'nin kaybedilmesiyle civarındaki bölgelerin güvenliği de tehlikeye girmişti. Nitekim 1689 başlarında İzvornik tarafından 6 bin kadar düşman Srebreniçe Kalesi'ne doğru harekete geçmiş, ancak Osmanlı kuvvetlerinin yardıma geldiğini öğrenince firar etmiştir. Firar eden birlikleri takip eden Osmanlılar, savaşı kazanarak Srebreniçe'nin güvenliğini sağlamışlardı¹⁷⁵. İzvornik'in kaybı sonrasında bir

---

¹⁷⁰ *Zübde-i Vekayiât*, s. 301; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, s. 348.

¹⁷¹ BOA, Mühimme 98, 22/61 (H. Evâhir-i Muharrem 1100/M. Kasım 1688); BOA, Mühimme 98, 23/65 (H. Evâhir-i Muharrem 1100/M. Kasım 1688).

¹⁷² Dukakin Sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşa'ya hitaben gönderilen hükümde Yenipazar ve o havalideki diğer kasaba ve kuraların düşman tarafından istila edildiği "...küffar-ı haksarın ve itaatten huruç eden astar eflak reayasının istilasından naşı ve kasaba-i Yenipazar ve Rogozne? derbendine sui-kasdı mukarrer olduğu ilam..." şeklinde ifade edilerek, Mahmud Paşa'dan Vezir Hüseyin Paşa'nın yardımına gitmesi istenmiştir; BOA, Mühimme 98, 35/106 (H. Evâil-i Safer 1100/M. Kasım-Aralık 1688).

¹⁷³ *Zübde-i Vekayiât*, s. 326-327; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, s. 364-365; *Zeyl-i Fezleke*, s. 1199.

¹⁷⁴ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁷⁵ BOA, Mühimme 98, 105/349 (H. Evâhir-i Rebü'l-âhir 1100/M. Şubat 1689).

çatışma da Vişegrad Kalesi¹⁷⁶ yakınındaki köprünün hâkimiyeti hususunda yaşanmıştır. Habsburg, Macar ve Hırvat kuvvetlerinden oluşan ordu, kale yakınındaki köprüyü ele geçirerek Bosna tarafına gelecek asker ve mühimmat yardımını engellemeyi amaçlamıştı. Bosna Valisi Topal Hüseyin Paşa bu durumu haber alınca yanındaki paşalar ve Bosna askeriyle düşmanın üzerine hareket etmiş ve 4-5 saat süren savaşta galibiyetle ayrılmıştır¹⁷⁷.

Belgrad Kalesi'nin kaybedilmesinin ardından İzvornik'in çok yakınında ve Belgrad yolu üzerinde bulunan Saraybosna şehri de düşmanın saldırılarına maruz kalmıştı. Bu kapsamda Habsburg birlikleri Belgrad'ı ele geçirdikten sonra Saraybosna tarafına yönelmiş, burada kasaba ve kuraları zaptetmek amacıyla harekete geçmiş iken Vezir Hüseyin Paşa elli bayrak levendden oluşan kuvvetiyle düşman hangi menzilden gelmeyi denese o tarafa asker gönderip, düşman birliklerini karşılayarak her menzilde püskürtmeyi başarmıştır. Ayrıca Rumeli Beylerbeyisi Kemankeş Ahmet Paşa ve Kara Mustafa Paşa da 20 bayrak levendle Saraybosna da bulunduğu sırada düşmanın tekrar bir harekâtle Öziçe'ye saldırma niyeti olduğu haber alınmıştır. Bunun üzerine Vezir Hüseyin Paşa ve Kemankeş Ahmet Paşa birlikte harekete geçerek, Öziçe üzerine yürüyen 3 bin kadar düşmanın tamamını kılıçtan geçirmişlerdir. Osmanlı kuvvetlerinin Saraybosna bölgesindeki bu galibiyetleri Habsburglara bağlı birliklerin bu bölgeden bir süre geri çekilmesini sağladı. Bununla birlikte Kemankeş Ahmet Paşa'ya Priştine'de kışlaması emredilince Saraybosna ahali bu durumdan hiç hoşnut olmamıştı. Nitekim ahalinin mahzarlarından anlaşıldığı üzere Saraybosnalılar, kışı güvende geçirmeleri için 20 bin askere ihtiyaçları olduğunu düşünmekteydiler¹⁷⁸. Kemankeş Ahmet Paşa'nın kışı Saraybosna'da geçirmesiyle güvende olacaklarını belirten ahali, eğer kazaları savunmasız kalırsa düşmanın bu bölgeyi istila edeceğini, kadın ve çocukların esir düşeceğini ifade etmişlerdir¹⁷⁹.

---

¹⁷⁶ Vişegrad, Bosna-Hersek'in doğusunda Bosna livasına bağlı olup, Drina nehrinin kıyısında yer almaktadır; P.L. İnciciyan ve H.D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarihi Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, 1975-76, s. 105.

¹⁷⁷ *Zübde-i Vekayiât*, s. 323; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, s. 362.

¹⁷⁸ Söz konusu hükümde bu husus "...bu kış içinde yirmi bin mikdarı asker imdadımıza tayin buyrulmaz ise ahvalimiz yine müncer olacağı mülâhaza buyrulup..." şeklinde belirtilmiştir; Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 43a/I (H. 12 Rebîü'l-evvel 1100/M. 4 Ocak 1689).

¹⁷⁹ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 43a/I (H. 12 Rebîü'l-evvel 1100/M. 4 Ocak 1689).

Görüldüğü üzere Bosna Eyaleti'ne 1688 kışında başlayan Habsburg saldırılarının pek çoğu o bölgedeki vali ve sancakbeylerinin iyi örgütlenmesi sayesinde geri püskürtülmüştür. Böylelikle Yenipazar, Srebreniçe, Vişegrad ve Saraybosna kazaları düşmana karşı savunulabilmişti. Bu dönemde savunulamayarak, Habsburg kontrolüne giren tek bölge İzvornik olmuştur. İzvornik'in kaybedilmesiyle hinterlandındaki bölgelerinde tehlikeye girmesi kolaylaşmıştır. Nitekim İzvornik Kalesi, Bosna Eyaleti açısından düşmana bırakılmayacak kadar önemli bir mevkide olduğundan, kalenin kurtarılması için Vezir Topal Osman Paşa ve yardımına gelen Arnavud paşalarıyla birlikte harekete geçilmiştir. Kaleyi bir tarafından Hüseyin Paşa, öteki tarafından ise diğer paşalar kuşatmış ve bir süre muhasara ettikten sonra kaleyi ele geçirmişlerdir¹⁸⁰. İzvornik kalesi Bosna Eyaleti'ndeki kaleler içerisinde “...metanet ü istihkâm ile iştihar bulan kal'alarından ve ol tarafın sedd-i sedidi olacak bir kal'a...” sı¹⁸¹ olduğundan tekrar ele geçirilmesi hem İzvornik kazası hem etrafındaki kazalar hem de Bosna ile Belgrad'ın yol güzergâhının işleyişi ve güvenliği açısından oldukça önemlidir.

Belgrad'ın 1688 kışında kaybedilmesinin ardından, 1689 ve 1690 yılları boyunca Habsburg ordularının Bosna Eyaleti'ne bağlı kazalara yaptığı saldırılarının Macaristan'daki savaşların aksine yerel Osmanlı kuvvetlerince nasıl geri püskürtülebildiği birkaç sebeple açıklanabilir. Bu bağlamda ilk olarak Bosna'nın Macaristan'a göre daha güneyde oluşu, 1683 savaşından sonraki bozgunun ilk etkilerinden korumuş ve yerel Osmanlı kuvvetlerine örgütlenmek için zaman kazandırmıştır. Ayrıca Bosna bölgesinin reayası Sırbistan'daki bazı kazalarda olduğu gibi Habsburg birliklerine katılmamış ve onlarla birlikte hareket etmeyi tercih etmemiştir¹⁸². Ahalinin isyan etmeyişi Sırbistan'a nazaran Bosna'da işleri kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte o dönemde Bosna'nın savunulmasında Bosna Valisi Vezir Hüseyin Paşa'nın icraatlarının önemli bir etkisi vardır. Hüseyin Paşa, Habsburg

---

¹⁸⁰ *Zübde-i Vekayiât*, s. 327; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, s. 365; *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 7; *Anonim Osmanlı Tarihi*, diğer kaynaklardan farklı olarak kuşatmanın süresini 19 gün olarak belirtmiştir. Ayrıca yine *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde kalenin fethinden sonra Şebeş, Luğoş, Modava, Fethülislam, İrşeve, Yeni Palanka, Gorgofça, İhram ve Güğrecinlik bölgelerindeki savaşlar sebebiyle yerlerini terk eden reayanın yerlerine tekrar iskân ettirildiği ve üç sene boyunca haraç vergisi de dâhil olmak üzere vergi muafiyeti sağlandığı söylenmiştir.

¹⁸¹ *Zübde-i Vekayiât*, s. 327.

¹⁸² 1683-1699 yılları arasında Sırbistan reayanın durumu ve bu bölgede savaşın gidişatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız; Tatjana Katić, “Viyan Savaşı'ndan Sonra Sırbistan (1683-1699)”, *Türkler*, c. IX, (Çev. Erol Hatipli), Ankara, 2002, s. 765-772.

birliklerinin hareketlerini iyi gözlemleyerek savunulması gereken kaza ve kalelerin müdafaasına ya bizzat kapı halkıyla gitmiş ya da yardımına gelen sancakbeylerini söz konusu bölgelere sevk etmiştir. Nitekim Hüseyin Paşa'ya hitaben gönderilen bir hükümde kendisinin Bosna Eyaleti'ndeki hizmetlerinden memnun olduğu belirtilmişti¹⁸³. İlaveten Hüseyin Paşa'nın söz konusu yıllarda Bosna Eyaleti'ni birkaç istisna dışında başarıyla savunabilmesinin ardında yatan neden, civar sancakbeylerinin merkezden gönderilen emirlerle Bosna'nın imdadına gitmeye memur edilmiş olmasıdır. Nitekim mühimme defterlerindeki kayıtlar, Rumeli Beylerbeyi Ahmet Paşa, Üsküb Sancağı mutasarrıfı Turnacıbaşı Mahmud Paşa, Dukakin Sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşa, Hersek Sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşa¹⁸⁴, Avlonya Sancakbeyi Cafer Paşa¹⁸⁵, Köstendil Sancağı mutasarrıfı Salih, Ankara Sancakbeyi Hüseyin¹⁸⁶ ve Karaman eyaleti mutasarrıfı Vezir Ahmet Paşaların¹⁸⁷ 1688-1689 yılları arasında kapı halkı, mahiyetindeki piyadeleri, süvarileri ve il erleriyle Bosna Valisi Vezir Hüseyin Paşa'nın yardımına gittiklerini göstermektedir.

1.3. 1690-1694 Yılları Arasındaki Süreç

II. Süleyman'ın Ekim 1689'da sadrazamlığa Fazıl Mustafa Paşa'yı getirmesiyle Osmanlı Devleti'nin toparlanma dönemi başlamış oldu. Yeni Sadrazam göreve gelir gelmez bir dizi askeri ve ekonomik reform yaparak yıllardır süregelen savaşın kötü etkilerini ortadan kaldırmayı amaçladı. Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, devletin iç düzenini ve gerekli organizasyonu sağladıktan sonra Niş ve Belgrad'ı Habsburglardan geri almak amacıyla sefere çıkmıştır. 1689 kışından itibaren Osmanlı Devleti'nin Balkan cephesindeki en önemli hedefinin Vidin, Niş, Belgrad hattını tekrar kurmak olduğu aşikârdır.

1683-1699 savaşına kadar Belgrad Kalesi, bir serhad kalesi olmasa da Macaristan'a yönelik seferlerde bir ikmal üssü ve kışlak olarak kullanıldığından

¹⁸³ Reşat Çelik, “99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu Değerlendirilmesi (1-90)”, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis, 2015, s. 209-210/Hüküm 253 (H. Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1101/M. Şubat 1690).

¹⁸⁴ BOA, Mühimme 98, 204/706 (H. Evâil-i Şaban 1100/M. Mayıs 1689).

¹⁸⁵ BOA, Mühimme 98, 52/153 (H. Evâsıt-ı Safer 1100/M. Aralık 1688).

¹⁸⁶ BOA, Mühimme 98, 195/674 (H. Evâhir-i Receb 1100/M. Mayıs 1688).

¹⁸⁷ BOA, Mühimme 98, 204/707 (H. Evâil-i Şaban 1100/M. Mayıs 1689).

önemini korumaya devam etmişti¹⁸⁸. Kalenin Habsburg serhaddindeki önemi her zaman vezir rütbeli bir muhafız paşanın bulunmasından da anlaşılabilir. Ayrıca kaledeki muhafızın ve garnizonun kalenin konumundan dolayı sorumluluk alanı Tuna yoluyla Fethülislam'a, Batçına'dan Niş'e, Niş'ten İzvornik'e; yine Belgrad'dan Sava yoluyla Böğürdelen'e karşı yakada Sirem'e ve Belgrad'ın karşısında olan Zemun sahrasına kadar uzanan oldukça geniş bir bölgeyi kapsamaktaydı¹⁸⁹.

Yukarıda değinildiği üzere 1688 yılında Belgrad Kalesi'nin kaybedilmesiyle Bosna Eyaleti'ndeki bazı kaza ve kuralar Habsburg birliklerinin saldırılarına maruz kaldı. Diğer bir ifadeyle Budin ve Macaristan topraklarının Habsburgların eline geçmesi Belgrad'ı önce bir serhad kalesi haline getirdi, daha sonra Niş'e kadar olan bölgenin kaybıyla Bosna'nın da dâhil olduğu iç bölgeler tehlikeye girdi. İlgili kısımda da bahsedildiği üzere Vezir Hüseyin Paşa ve yardımına gelen diğer sancakbeylerinin gayretleriyle Bosna savunulabilmişti. Fakat Tuna savunma hattındaki diğer garnizonlar Bosna serhaddi kadar şanslı değildi. Öyle ki Budin'in kaybıyla Belgrad, Belgrad'ın kaybıyla Niş, Niş'in kaybıyla da Vidin büyük bir tehdit altında kalmıştır. Bu noktada çalışmamız özelinde Belgrad'ın geri alınması ve sonrasındaki süreçte Bosna Eyaleti'nin rolünün izahı oldukça önemlidir.

Belgrad garnizonu Viyana Kuşatması'ndan, kaybedildiği 1688 yılına kadar olan süreçte Bosna Eyaleti'nden gönderilen neferlerin toplanma yeri konumundaydı¹⁹⁰. 1690 yılından sonra ise hem askeri hem de mimari açıdan Belgrad Kalesi'nin tahkimi hususunda Bosna Eyaleti hatırı sayılır bir görev üstlenecektir. Nitekim kalenin 8 Ekim 1690 yılında Osmanlılar tarafından ele geçirilişinden sonra Bosna Eyaleti'nin bütün imkânlarını zorlanması istenerek mümkün olduğu kadar neccarın Belgrad'a

---

¹⁸⁸ Ömer Gezer, "Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2016, s. 170.

¹⁸⁹ Gezer, a.g.t., s. 172-173.

¹⁹⁰ Bu durum ilgili vesikada şu şekilde yer almaktadır; "...sefer-i hümayûnuma ziyâde asker tedâriki lâzım ve mühimm olmağla taht-ı kazânızda vâkı' kasabât ve kurâda sâkin ve mütemekkin mukim ve misâfir yeniçeri ve esâmileri çalık ve kuloğulları ve yeniçerilik iddi'âsin edenlerin ve mukaddemâ yeniçeri olup, dirliklerin inkâr edenleri ve cebeci ve topçu tâ'ifesin ve Budun ve sâ'ir yerlü kulların evlerinden ihrâc ve tavâ'if-i mezbûrdan İhlivne ve Banaluka muhâfazasına me'mûr olanları mu'accelen irsâl ve mâ'adâsın siz ki serdârlarsız bayrağınız açup önlerine düşüp umûmen Belgrad'a götürüp mevcûd etdirüp..."; AŞD, Hüküm 374/s. 310-311 (H. Evâhir-i Zi'l-hicce 1097/M. Kasım 1686). Bu minvalde diğer hükümler için bakınız; AŞD, Hüküm 384/s. 314-315 (H. Selh-i Zi'l-hicce 1097/M. 16 Kasım 1686); AŞD, Hüküm 388/s. 322 (H. Gurre-i Muharrem 1098/M. Kasım 1686); AŞD, Hüküm 569/s. 405 (H. Evail-i Rebîü'l-evvel 1098/M. Ocak 1687).

gönderilmesi talep edilmiştir. Saraybosna kadısına ve Bosna mütesellimine hitaben gönderilen hükümde düşmandan kurtarılan Belgrad Kalesi'nin tamiri için ücretleri miriden verilmek üzere Bosna'dan neccar gönderilmesi istenmişti. Bahsi geçen hükümde gönderilmesi talep edilen neccarlar için bir sayı verilmeyerek “...her ne mikdâr neccâr bulunursa...” şeklinde ifade edilmesi ihtiyacın fazlalığını göstermesi bakımından dikkate değerdir¹⁹¹. Garnizonda çok sayıda neccara ihtiyaç duyulmasının sebebi muhtemeldir ki 8 Ekim'de kalenin barut deposunda baş gösteren patlamadır¹⁹².

Müteakiben 8 Ekim 1690'da kalenin geri alınmasının ardından savunmanın güçlendirilmesi adına Bosna Eyaleti'nden 10 akçe yevmiye ile 500 müstahfiz, 500 azeb, 150 yerlü cebeci ve 150 yerlü topçu olmak üzere toplam 1300 yerlü kulu yazılarak deftere kayd olunması istenmiştir¹⁹³. Ayrıca Bosna Valisi Hüseyin Paşa'ya hitaben gönderilen bir başka hükümde Bosna Eyaleti'ndeki bazı geçit yerlerini korumakla görevlendirilen Budin'in yerli yeniçerilerinin, geçit yerlerini bekleme yükümlülükleri ortadan kalktığı için, sefer hizmetinde memur olmamaları durumunda Belgrad Kalesi'ne gönderilmeleri emredilmiştir¹⁹⁴.

Görüldüğü üzere Osmanlı yönetimi kaleyi ele geçirdikten hemen sonra kuşatma sırasında zarar gören yerlerinin onarımına başlamış ve muhafazası için asker sayısını arttırmak adına girişimlerde bulunmuştur. Nitekim 1688 kuşatmasında kalede bulunan 3500 kişilik Osmanlı birliği Habsburg kuvvetlerine karşı kaleyi savunamamıştı¹⁹⁵. Bununla birlikte 1690 yılında kaleyi Osmanlılar tarafından kuşatıldığı sırada garnizonda bulunan 6 bin Habsburg askeri de burayı elinde tutamadı¹⁹⁶. Bu zafiyeti fark eden Osmanlı yönetimi kalenin fethinden sonraki dönemde muhtemel bir Habsburg tehlikesine karşı mürettebat sayısını arttırmışlardır.

---

¹⁹¹ Muzaffer Fehmi Şakar, “1101\1102 (1690\1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, s. 199-200/Hüküm 108/407 (H. Evâil-i Muharrem 1102/M. Ekim 1690).

¹⁹² Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁹³ BOA, Mühimme 100, Hüküm 62/222 (H. Evâhir-i Muharrem 1102/M. Ekim –Kasım 1690).

¹⁹⁴ Nitekim bu husus ilgili hükümde “...bundan akdem Bedun'un yerlü yeniçerileri Bosna eyaletinde ba'zı geçid yerleri muhafazasına ta'yîn olunup be-lütfu'llâhi te'âlâ bundan böyle ol geçidleri beklemek iktizası ber-taraf olmagla neferat-ı mezbure haliya yanınızda hidmet-i seferde mevcut degiller ise...” şeklinde ifade edilmiştir; BOA, Mühimme 100, Hüküm 63/226 (H. Evâsıt-ı Muharrem 1102/M. Ekim 1690).

¹⁹⁵ Gezer, *a.g.t.*, s. 175.

¹⁹⁶ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 104.

Bu bağlamda 1691 yılında Belgrad Kalesi'nin muhafazacıya ihtiyacı olmasından dolayı Bosna Eyaleti'nde bulunan Bireden ve Akra kalelerinin boş kalıp, bir mahalle yerleşmeyen neferlerinin nafakaları verilerek Belgrad muhafazasına gönderilmesinin yanı sıra Belgrad muhafazasına katılmak isteyenlerin kul tahrir edilip derhal yollanması istenmiştir¹⁹⁷. Yine Bosna'dan Belgrad Kalesi'ne asker yazılmasına dair bir başka hükümde 1000 nefer yeniçerinin Bosna canibinden temin edilmesi uygun görülmüştü¹⁹⁸. 1693 tarihli bir hükümden de anlaşılacağı üzere merkezden Bosna'ya levendat tahriri için gönderilmiş olan Fazlı bölükbaşının 2000 nefer tahrir ederek Belgrad'a gitmesi emredilmişti¹⁹⁹. Belgrad Kalesi'nin 1690'da ele geçirilmesinden Habsburgların kaleyi tekrar kuşattığı 1693 yılına kadar olan dönem içerisinde muhafaza işlerini yürüten asker sayıları gerek Bosna'dan gerekse başka bölgelerden temin edilmiş ve kalenin savunması güçlendirilmişti. 1693 sonbaharında Habsburglar kaleyi tekrar kuşatıp, başarısız olduklarında, kalede yaklaşık 15000 kişilik bir kuvvet bırakılmıştır. Söz konusu garnizon, 2700 yerlü kulu, 6300 dergâh-ı ali yeniçerisi, 1500 cebeci, 100 top arabacı, tımarlı serdengeçti ve sancak askerlerinden oluşmaktaydı²⁰⁰. Kale muhafazasındaki yaklaşık 2700 yerlü kulunun büyük çoğunluğunun Bosna'dan gönderilmiş olması muhtemeldir. Ayrıca Bosna Eyaleti'nden cebeci ve topçu da gönderildiği göz önüne alındığında 1693 yılında mevcut bulunan 15000 kişilik kalabalık garnizonun hatırı sayılır bir miktarı Bosna'dan temin edilmiş olmalıdır.

Daha sonraki bölümlerde bahsedileceği üzere 1684 yılından başlayarak Bosna Eyaleti düşman saldırıları sebebiyle askeri ve ekonomik açıdan giderek zayıflasa da Belgrad'ın savunması için asker göndermeye devam etmiştir. O dönemde Bosna'daki asker sayısı Habsburg ve Venedik'i iki cephede birden karşılamaya yeterli değil iken bir kısmının da Belgrad'a gönderilmesi kalenin stratejik önemiyle açıklanabilir. Bosna yöneticileri ve ahali bu durumdan memnun olmasa da Belgrad kadar önemli bir kalenin uzun süre düşman elinde kalmasının Bosna için de yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini bilmelerinden dolayı, kendi güvenliklerini kalenin muhafazasıyla birlikte düşünmüşlerdir. Nitekim Belgrad'ın 1688-1690 yılları arasında Habsburg kontrolünde

---

¹⁹⁷ Tuba Meryem Karacan, "101 No'lu Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2010, s. 281/Hüküm 100/331 (H. Evâhir-i Zî'l-hicce 1102/M. Eylül 1691).

¹⁹⁸ BOA, Mühimme 102, Hüküm 105/444 (H. Evâil-i Rebîü'l-âhir 1103/M. Aralık 1691).

¹⁹⁹ BOA, Mühimme 104, Hüküm 257/1181 (H. Evâhir-i Ramazan 1104/M. Mayıs-Haziran 1693).

²⁰⁰ Gezer, *a.g.t.*, s. 176.

olması Bosna Eyaleti'nin Saraybosna, İZvornik, Srebreniçe ve Yenipazar gibi iç bölgelerini tehlikeye sokmuştu.

Yukarıda bahsedildiği üzere 1688 yılında Belgrad Kalesi'nin kaybedilmesi, Bosna Eyaleti'ne olan Habsburg saldırılarının İZvornik, Srebreniçe ve Saraybosna üçgeninde gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir. Osmanlı kuvvetleri o dönemde bu bölgelerde başarılı sonuçlar almış olsa da Habsburgların söz konusu bölgelerden tam manasıyla çıkartılamadığını görülmektedir. Buna mukabil 1690 Ekim'inde Belgrad Kalesi Osmanlılar tarafından tekrar ele geçirilmiş olmasına rağmen söz konusu üç kaza düşman tehdidi altında kalmaya devam etmiştir. Örneğin Aralık 1690 tarihinde Srebreniçe kadısına hitaben gönderilen bir hükümde İZvornik ve Öziçe kalelerini düşmanın istila ederek, ahaliden bir kısmını esir aldığı, bazı yerleri de ateşe verdiği belirtilmektedir. Düşman taarruzundan ve hastalıktan helak olan bölge halkı vermeye yükümlü olduğu vergileri vermeye iktidarları olmadığından, muafiyet talebinde bulunmuşlardır. Nitekim bu durum Osmanlı yönetimi tarafından kabul görmüş, Srebreniçe ve İZvornik ahalisi vergiden muaf tutulmuşlardır²⁰¹.

Bosna Eyaleti kazalarındaki reayanın genel vaziyeti de Belgrad'a yakın olan kazalardan farklı değildir. 1684-1699 savaş döneminde Bosna ahalisi şikâyetçi olduğu başlıca konular arasında fazla nefir-i âmm talebi, yüksek vergiler, düşman istilaları, eşkıyalık, salgın hastalık ve kıtlık gelmekteydi²⁰². O dönemde Bosna ahalisinin sosyal ve ekonomik durumunu ilk ağızdan yansıtmaları bakımından Saraybosna şer'iyye sicili oldukça önemlidir. Bu konu kapsamında sicile yansıyan bazı hükümlerde; Saraybosna halkı Bosna Eyaleti'nde bulunan Sin, Nevekin ve Kostaniçe²⁰³ kalelerinin düşman eline geçmesiyle sığınılacak bir kale kalmadığını, hem yaz mevsiminde hem de kış mevsiminde perişan ve perakende olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca gerek nefir-i âmm gerekse akçe ile asker donatarak muhafazaya katkı sağlayan ahali, muharebelerin uzun sürmesi nedeniyle fakirleşmişti. Bununla birlikte süregelen savaşlar yüzünden yolların kapanmasıyla tüccarlar da ticaret yapamaz hale gelmişlerdi. Öte yandan nefir-i âmm yazılanlar gittikleri yerlerde şehit olmuş, sağ kalanlar ise veba sebebiyle vefat

²⁰¹ BOA, Mühimme 100, Hüküm 70/263 (H. Rebû'l-evvel 1102/M. Aralık-Ocak 1690-1691).

²⁰² AŞD, Hüküm 507/s. 369 (H. Evâsıt-ı Safer 1098/M. Aralık-Ocak 1686-1687).

²⁰³ Kuzeyde Hırvatistan sınırında yer alan Kostaniçe, o tarihte Bosna Sancağı'na bağlı olup, garnizonu 1683 tarihli Bosna kaleleri yoklama defterine göre 679 piyade, 158 süvari, 81 topçudan oluşmaktadır; Güven, *a.g.t.*, s. 67.

etmişlerdi. Bölgede savaşmaya gücü yetecek adamın kalmaması ve ahalide akçe ile sekban tutacak para bulunmaması nedeniyle kasaba ve köyler savunmasız hale gelmişti. Dikkate değer bir başka nokta ise Bosna muhafızı olan Cafer Paşa'nın üç dört senedir Temeşvar muhafazasında bulunduğundan dolayı Bosna'daki reayanın savunmasız kalmasıdır. Nitekim ahali, hallerine acınmasını ve Vezir Cafer Paşa'ya bölgenin savunmasında kullanılmak üzere 200-300 kese akçe gönderilmesini aksi takdirde memleketlerinin muhafazasının mümkün olmayacağını belirtmiştir²⁰⁴. Şu durumda Bosna Eyaleti o yıllarda güneyde Dalmaçya kıyılarındaki kalelerini kaybetmiş şekilde Venedik tehdidi altında, kuzey ve kuzeydoğuda ise Habsburg baskısı altında bulunmakta ve savaş iki ayrı cephede ve iki ayrı düşmanla yapılmaktaydı. Muharebelerin cereyan ettiği bazı bölgelerde zafer kazanılırken bazı bölgelerde ağır kayıplar veriliyordu. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Bosna muhafızı Vezir Cafer Paşa Temeşvar Kalesi'nin muhafazasında bulunmakta ve Bosna'dan da Belgrad'a asker sevkiyatı devam etmekteydi.

Yukarıda bahsedildiği şekilde 1690-1694 yıllarında Bosna Eyaleti'nin sosyal ve ekonomik durumu hakkında bilgi veren mahzarlarda ve hükümlerde benzer sorunlar dile getirilmiştir. Bu kayıtlarda ahali, sınırlardaki kalelerin kaybedilmesinin ardından iç bölgelerinde düşman saldırılarına maruz kalmasıyla savunmasız kaldıklarını zikrederek, yolların düşman tarafından kapatıldığını, veba ve kıtlık gibi nedenlerle hallerinin harap olduğunu belirtmekteydi. Bu durum karşısında ahalinin Devlet-i Aliyye'den isteği, Bosna Eyaleti yöneticilerine asker, cephane ve zahire gönderilerek, halktan daha fazla vergi talep edilmemesi olmuştu²⁰⁵. Bu noktada ahalinin bazı durumlarda kadiya giderek

²⁰⁴ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 3a/I (H. Evahir-i Safer 1103/M. Kasım 1691)

²⁰⁵ Bahsi geçen hususlar şer'iyye sicilinde kayıtlı ilgili vesikada "...on seneye karibdir ki cemi' milel nasara yekdil ve yekcihet olduklarından naşı sinin-i sabıkada eyalet-i Bosnada vaki' Nova ve Knin ve Sin ve Kostaniçe ve bunların emsali kal'aları dahl-i kefere-i bi-din olub eyalet-i mezburede tahassun edecek husun-ı metanet nemun kalmamağla sayf ü şita kefere-i bi-din-i duzah-mekin kasabat ve kuraya çeteleri perakende etmeğün belde-i mezbure ve havalisi fukarası kah nefir-i a'mm tarikile imdad ve kah akçe ile tüfenk-endazlar tutub vech-i meşruh üzere ümmet-i Muhammede müderrisan olub lakin selatin-i fermanan sami-mekan ve havakin-i kudretvan al-i Osman (...) ahir'ül-zaman hazeratıyla küffar-ı haksar ve duzah-kararın cenk ü cidal ve harb ü kıtali mütemadi olmağın bu diyar-ı mahsur'üş-şeklin ekser kasabat ve kurasını kefere-i bi-din nehb ü garet ve sebi ve hasaret ve yollar mesdud olmağla tüccarımız ticaretden münkatı' ve kendü res malların ve emval-i evkaf ve eytamı dahi sinin-i meziden berü tüfenk-endaz imdadına harc ü sarf ettiklerinden maada bi-emr'il-lahi birkaç sene alettevali kaht u gala dahi müstevli ve hala vaki' olmağla sagar u kibarımız mütekeddir'ül-ahval ve fakir'ül-hal olub ve sinin-i sabıkada bu diyarın tavaif askeriyyesi seferlerde ve ahalisinden darb ü harbe kadir olanları nefir-i a'mm tarikile vardıkları yerlerde şehid ve baki kalanları sene-i mazide vebadan vefat etmeleriyle hala harb ü darbe kadir adamlarımız kalmayub bundan akdem kefere-i bi-din hücum eyledikde bu fukara ve zuafa-i

her sene verildiği vergilerden muafiyet ya da bir kısmının tahsilini talep ettiği de oluyordu. Örneğin Saraybosna'ya bağlı Visoka kasabası Alaeddin Mahallesi ahalisi Saraybosna kadısı olan Ali Efendi'ye gidip, senelerdir Visoka kasabası üzerine düşen tekâlifin 5 hissesinden 2 hissesini Alaeddin mahallesi olarak verelmekte olduklarını, ancak mahalle sakinlerinin çoğunun savaşlarda şehit olduğunu, bazısının ise mahalleyi terk ettiğini kalanların ise yoksulluk içinde olduklarından tahammüllerinden ziyade tekâlif talep edilmemesini istemişlerdir²⁰⁶.

Bu dönemde Bosna Eyaleti'nde bulunan kaleler de kaza ve kasabalar gibi zahire darlığı ve kıtlık çekmekteydiler. Savaşların başladığı 1684 tarihinden itibaren 1690'lı yıllara kadar bölgede birçok önemli kale, çeşitli nedenlerle düşman eline geçmiş bulunmaktaydı. Bu kaleler Sin, Novi, Knin, Gradiška, Brod ve Kostaniçe olarak sayılabilir. Ayrıca İhlivne, İzvornik, Yenipazar, Bihke, Srebreniçe ve Vişegrad kaleleri de -bazıları birden çok defa- düşman istilasına uğramış, farklı boyutlarda zarar görmüşlerdir. Nitekim Venedikliler, 1693 İlbaharında Zadra Kalesi'nden hareketle İhlivne Kalesi üzerine, Habsburglar ise Sava ve Bihke yakınında bulunan karargâhlarındaki 6 bin kadar askeriyle Bihke ve onun civarındaki palankaları ilkbaharda kuşatmak üzere anlaşmışlardı. O yıllarda Bihke ve İhlivne kaleleri çevresindeki kasabaların reayası ya küffar tabi olmuş-bunların gayrimüslim ahalden olması muhtemeldir- ya da kıtlık nedeniyle zayıf düşmüştür. Ayrıca Bosna valisinin yaz mevsiminden kışa kadar Sava kıyıları muhafazasında bulunmasından dolayı Bihke ve İhlivne bölgesinden uzak düşmesi buraların savunmasız kalmasına yol açmıştı. Bu zafiyeti bilen Hırvat ve Kotor'a bağlı yerel gruplar, söz konusu bölgelere sürekli

---

eftan ve hizan nefir-i a'mm tarikile Brod kal'ası canibine revan olub ve lakin kefare-i bi-din kesret üzere olmağın kal'a-yı mezbure dahl-i küffar olub min-ba'd dahi iyazen bi-emrillahi kefare-i bi-din zuhur ve hücum etdikde nefir-i a'mm tarikile imdad ve akçe ile sekban tutub feryad (...) tab u tuvan ve zerre mikdarı miknet ve iktidarımız kalmamağla esbab-ı mukabele ve mukatele olan asker ve cebehane ve zahiremiz dahi olmamağla bu aceze ü zuafa paymal-ı a'da ve u'kul-ı kasrası olan la-yu'ad ve la-yuhsa nisvan ve muhadderat-i ismet-güzin ve sibyan hayr'ül-edyan olan din-i Muhammedin ihraç ve kendü din-i batıl ve ayin-i atıllarına sevk ve tahrif etmeleri mukarrer olub ümmet-i Muhammed ve bilcümle reaya-ı selatin muhterem ve havakin muhteşem hasr ü hedm yanlarında halık'ül-beraya olmağın bu acezenin ahval-i perişanlarına (...) taraf-ı saltanat-ı aliyyeden hala Bosna muhafızı olan zai cihan arami-i a'zamin yarar ü namdarı ve vükela-yı fehamin akile ve müdebbir kargüzarı ve devletlu saadetlü Cafer paşa hazretlerinin taraf-ı ba-emr'ül-şeriflerine kifayet mikdarı asker ve cebehane ve zahire ve hazine irsal buyrulmaz ise kendü mekir-i a'da-yı dinden bu diyarın muhafazası veçhen min-el vücuh bir tarikile mümkün olmadığı (...) paymal-ı a'da olmamız ihtimali külli olmağın..." şeklinde yer almaktadır; Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 12ab/I (H. 1103/M. 1691-1692); Bu minvalde başka bir vesika için bakınız; Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 42ab/I (Tarihsiz).

²⁰⁶ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 6b/II (H. 15 Şevval 1105/M. 19 Haziran 1693).

saldırarak yağmalamaktaydılar. Buna mukabil Bihke ve İhlivne kalelerinin ileri gelenleri bölgenin düşmandan korunması için Bosna yöneticilerine hazine, zahire ve cephaneye gönderilmesi hususunda talepte bulunmuşlardır²⁰⁷. Ancak 1693 yılı başlarında düşman unsurları Bihke Kalesi'ne yakın bir kaleye saldırdığında Bihke sancakbeyi Mustafa'nın kaleyi muhafaza edemeyip firar etmesi nedeniyle hem sancak ahali hem de kalenin neferleri dağılıp, perişan olmuşlardı. Daha önce Kruya Kalesi dizdarı olan Mustafa, firar etmesi nedeniyle sancakbeyliği elinden alınmıştır²⁰⁸.

Bihke ve İhlivne kalelerinin yanı sıra Hersek Sancağı'nın sınırında bulunan Kalbon Kalesi de düşman istilası nedeniyle sıkıntı çekmekteydi. Kalbon Kalesi neferatının mevaciblerine ocaklık olan mahaller düşman istilasına uğradığından dolayı kale neferatı hakettiğinden daha az maaş almak durumunda kalmıştır²⁰⁹. Yine benzer bir şekilde İhlivne Kalesi'ne tabi Soyçe palankası neferatı, M.1691-1692/H.1103 senesinde hakettikleri 1067 esedi gurusu tutan mevaciblerini alamadıkları için buldukları bölgede geçinemediklerini ve zor durumda oldukları belirterek, mevaciblerinin miriden ya da başka bir yerden temin edilerek gönderilmesini talep etmişlerdir²¹⁰.

Tüm bunlara ilaveten Saraybosna şer'iyye sicilinde kayıtlı bir hüküm Bosna Eyaleti'nde süregelen savaşın durumunu ve etkisini açıklar niteliktedir. Şubat 1694 tarihli söz konusu hükümde; Uskokların İhlivne ve Akhisar tarafına, Hırvatların Banaluka Kalesi ve madenlerine, Venediklilerle birlikte Karadağ haydutlarının Hersek Sancağı ve ona bağlı kasabalara, Habsburgların ise Macarlarla birlikte İzvornik, Srebreniçe ve Tuzla bölgesine saldırıp, buraları yağmaladıkları belirtilmektedir. Ayrıca bu kazalarda ahalinin sığınabileceği kaleler ya düşman eline geçmiş ya da zarar görmüş olduğundan tahassun edilecek herhangi bir kale kalmamıştır. Öte yandan önceki savaşlarda verilen kayıplar ve kıtlık nedeniyle bu bölgeleri savunacak bir kuvvet de kalmamıştır. Bu şartlar altında ahali, düşman taarruzlarına karşı beldelerinin savunmasız kaldığını ve Bosna Valisi Mehmet Paşa'ya²¹¹ hazine ve cephaneye gönderilmezse

²⁰⁷ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 5b/I (H. Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1104/M. Şubat 1693).

²⁰⁸ BOA, Mühimme 104, Hüküm 145/633 (H. Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1104/M. Ocak-Şubat 1693).

²⁰⁹ BOA, İE.AS 30/2628 (H. Safer 1105/M. Ekim 1693).

²¹⁰ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 2b/II (Tarihsiz).

²¹¹ Mehmet Paşa, Topal Hüseyin Paşa'nın kethüdasıyken 1691 yılında Bosna valisi olmuştur. Bosna'daki savaşlarda başarılı olmasından dolayı 1697'de vezirlik rütbesini alsa da, fermanı varmadan vefat etmiştir; Halil İnalçık, "Saraybosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna I", *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. II, S. 9, 1942, s. 182.

Bosna'nın istila edileceği düşüncesindedir²¹². Bu hüküm esas alındığında İhlivne Kalesi'nin 1686 yılından beri Venedik ve Uskok akınları sebebiyle istila edildiği ifade edilebilir. Ayrıca Sin ve Knin kalelerinin düşman elinde olması da İhlivne ve Hersek Sancağı'nın sürekli baskı altında kalmasının bir diğer nedenidir. Bununla birlikte İzvornik, Srebreniçe ve Tuzla bölgeleri ilk olarak 1688'de Belgrad'ın düşman eline geçmesiyle tehlikeye girmişti. 1694 yılına gelindiğinde hala bu bölgelerin Habsburg akınlarına maruz kalması Belgrad'ın geri alınmasına rağmen iç bölgelerde hala güvenliğin tam manasıyla sağlanamadığını göstermektedir.

Bosna Eyaleti'nin 1688 yılından başlayarak 1690'lı yıllarda daha kötüleşen sosyal ve ekonomik durumunu düzeltmek amacıyla bazı önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin maddi yüklenicisi çoğu zaman devlet bazı durumlarda ise halkın bizatihi kendisi olmuştur. Örneğin, savaşın henüz başları sayılabilecek 1686 tarihinde Saraybosna ahalisi, merkeze bir arzuhal göndererek, düşman istilasından korunmak için münasip olan bir yerde, kendi imkânlarıyla birkaç kulenin inşası için izin istemiştir. Buna dair gönderilen cevapta ise ahalinin kendi imkânlarıyla Osman Çavuş nezaretinde bahsi geçen kuleleri yaptırmalarına izin verilmiştir²¹³.

1688 kışında ise eyalet savaş yüzünden perişan olup gelersiz kaldığı için levendlerin ulufeleri ödenememiş, sefere memur askerlerin mühimmatları temin edilememiştir. Bu maddi sorun Saraybosna'da bulunan Hüsrev Bey evkafının fazlasından karşılanarak çözülmüştü²¹⁴. 1691 tarihli başka bir hükümde ise İzvornik Sancakbeyi Hüseyin'e ve o bölgedeki kazaların kadılarına hitaben, Bosna Eyaleti mutasarrıfı Cafer Paşa'ya 80 deve, barut, kurşun ve fitilin kendisine ulaştırılması istenmiştir²¹⁵. Görüldüğü üzere gerek merkezden gönderilen yardımlarla gerekse mahalli teşebbüslerle Bosna'nın düşmandan muhafazası için bazı girişimler bulunmaktaydı. Ancak esas sorun bu girişimlerin tüm eyalete teşmil edilememesi ve sunulan çözümlerin devamının getirilememesiydi. Bunun başlıca sebepleri Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıldaki siyasal sorunları, 1683-1699 savaş dönemindeki padişah değişikliklerinin getirdiği maddi yük ve istikrarsızlık ya da savaşın kötü gidişatının her yerde benzer sorunları doğurması olarak gösterilebilir. Savaş dönemi boyunca

²¹² Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 7a/III (H. Evâhir Cemâziye'l-âhir 1105/M. Şubat 1694).

²¹³ AŞD, Hüküm 409/s. 331(H. Evâil-i Muharrem 1098/M. Kasım 1686).

²¹⁴ BOA, Mühimme 98, Hüküm 6/17 (H. Evâil-i Muharrem 1100/M. Ekim-Kasım 1688).

²¹⁵ BOA, Mühimme 101, Hüküm 100/329 (H. Evâhir-i Zi'l-hicce 1102/M. Eylül 1691).

neredeysi Bosna Eyaleti'ndeki her kazada ahalinin öncelikli talebi vergi muafiyeti olmuştur. Hatta bazı durumlarda ahali kendilerinden sekban ve sekban akçesi talep olunmaması kaydıyla muhtemel bir düşman saldırısı sırasında kendi müdafaalarını kendileri sağlamayı kabul ettikleri dahi oluyordu²¹⁶. Yine benzer bir hükümde Bosna ahalisinin, askerin yetersiz kaldığı durumlarda savaşa katılması karşılığında hem sekban akçesi hem de tekâlif-i şakka emsali vergilerden muaf tutulduğu anlaşılmaktadır²¹⁷.

Bosna Eyaleti'nin, fethinden itibaren XVI. ve XVII. yüzyılları da kapsayacak şekilde vergi muafiyeti müessesinden en fazla yararlanan bölge olduğu söylenebilir. Bununla birlikte 1683-1699 savaş dönemindeki vergi muafiyeti, önceki senelerden farklı olarak Bosna'nın ayrıcalıklı yapısından ziyade, bölge halkının uzun süren savaşın etkisiyle yokluk ve kıtlık çekmesinden dolayı tanınan bir toleranstır. Bu kapsamda vergileri ödeyemeyecek durumda olan bazı kaza ve kura reayası başta tekâlif-i şakka olmak üzere benzeri yükümlülüklerden belirli bir süre olmak kaydıyla muaf tutulmuştur. Ancak her şeye rağmen muafiyetlerin de bir sınırının olduğu açıktır. Bu doğrultuda Bosna muhafızı Vezir Hüseyin Paşa, Saraybosna kadısı, Bosna Eyaleti'nde vaki bütün kadılar, alaybeyleri, kol ağaları, ulema ve iş erlerine hitaben gönderilen bir hükümden anlaşıldığı üzere, memleket muhafazasındaki hemen herkes askeri ya da gayri askeri fark etmeksizin imdad akçesi²¹⁸ vermekle mükellef tutulmuştur²¹⁹. Böylelikle bir anlamda tekâlif-i şakkadan geçici ya da daimi olarak muaf olan gruplar, imdadiyye vergisinden muaf olamadılar. O dönemde imdadiyye vergisi olağanüstü durumlarda ve kısa vadede nakit sağlamak amacıyla başvuru zorunlu bir yöntemdir. Bosna Eyaleti'nde savunma giderlerinde kullanılmak üzere imdad akçesinin yanı sıra mangır kat' ettirme yoluna da gidilmiştir. Mangır kat'ından elde edilecek gelir yine levend tedarikinde ve askeri masrafları karşılamak amacıyla kullanılacaktı²²⁰.

---

²¹⁶ Bosna Beylerbeyi Mehmet Paşa'ya hitaben gönderilen hükümde, Saraybosna ahali muhtemel bir düşman saldırısı durumunda, aralarından harb u darbe kadir olanların karşı koymaları şartıyla kendilerinden talep edilen 1500 sekban ve sekban akçesinden muaf tutulmuşlardır; BOA, Mühimme 104, Hüküm 67/288 (H. Evâhir-i Zi'l-ka'de 1103/M. Ağustos 1692).

²¹⁷ BOA, Mühimme 104, Hüküm 67/290 (H. Evâil-i Zi'l-hicce 1103/M. Eylül 1692).

²¹⁸ Avarız türü olağanüstü bir vergi olan imdadiyye, bu dönemde devlet genelinde sefer masraflarını karşılamak amacıyla arazi bir vergi olarak uygulanmaktaydı. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren imdad-ı seferiyye ve imdad-ı hazariyye diye ikiye ayrılarak düzenli, vergiler haline gelecektir; Ahmet Tabakoğlu, "İmdadiyye", *DİA*, c. XXII, İstanbul, 2000, s. 221-222.

²¹⁹ BOA, Mühimme 98, Hüküm 10/32 (H. Evâil-i Muharrem 1100/M. Kasım 1688).

²²⁰ *Zübde-i Vekayiât*, s. 324; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, s. 363.

1.4. Gabela Kalesi'nin Kaybı ve Sonrası

Gabela Kalesi, Mostar'a yaklaşık 45 km uzaklıkta, Neretva nehri kıyısında, Hırvatistan sınırında bulunmaktadır. Kale, bazı kaynaklarda Gabele, Gible ve Seddi İslam olarak da anılmaktadır. Gabela bölgesi 1591 yılında kurulan kapudanlık sayesinde askeri açıdan önemli bir kimliğe kavuşmuştur²²¹.

1683-1699 savaşında Gabela Kalesi, Sin, Knin ve İhlivne ile birlikte Dalmaçya savunma hattının bir parçasıydı. 1687'de Sin Kalesi'nin ve 1688 yılında ise Knin Kalesi'nin kaybedilmesinin ardından Gabela Kalesi'nin önemi daha da artmıştır. Nitekim Venedikliler, bu iki kaleyi ele geçirdikten sonra İhlivne ve Gabela üzerindeki baskılarını arttırmışlardı. Bosna Eyaleti'nin güneydeki kazalarının Venedik saldırılarından savunulabilmesi için Gabela Kalesi'nin güçlendirilmesi şarttı. Bu amaçla kaleye Sin ve Knin'in kaybindan hemen sonra asker sevkiyatı başlamıştır²²².

Viyana Kuşatması'ndan sonraki savaş yıllarında Gabela ilk kez Eylül 1689'da saldırıya uğradı. Venedik donanması Zadra'ya yanaşıp karaya asker ve cephane ve top indirmiş, ardından Gabela'ya ilerleyip kaleyi kuşatmıştı. Bu haberi alan Hüseyin Paşa kendi kapı halkı ve serhad askeriyle Gabela Kalesi'nin düşman işgalinden kurtarmak amacıyla harekete geçti. Osmanlı kuvvetlerinin kale önüne ulaşmasının ardından meydana gelen savaşta Venedikliler mağlup edilmiş ve kale kuşatmadan kurtarılmıştır. O tarihte Hüseyin Paşa'nın, Gabela boğazına bir kulle inşa edilmesi durumunda, düşmanın boğazı geçip kaleyi muhasara edemeyeceğini belirtmesi üzerine, bahsi geçen kulenin inşası uygun görülmüştür. Ayrıca yeteri kadar cephane ile müstahfiz kul yazılması kararlaştırılmıştır²²³. Haziran 1690'da ise kale ahali, merkeze mahzar göndererek, kalelerinin bazı Venedik kalelerine yakın olmasından dolayı tehlike altında olduğunu belirtmişler ve Selim Paşa'nın Hersek Sancağı alaybeyisi bayrağıyla kalenin savunmasına tayin olmasını talep etmişlerdir. Nitekim merkezden gönderilen hükümde,

²²¹ Güven, *a.g.t.*, s. 39.

²²² Bu minvalde Bosna Valisi Vezir Hüseyin Paşa'ya hitaben gönderilen hükümde “...*imdi sen ki vezir-i müşarun ileysin kala’i merkume serhad-i İslamda olmağın (...) ol havaliden muhafazacı ta’yin ve hıfz u hıraseti ile takayyüd ve ihtimam eylemen babında...*” şeklinde ifade edildiği üzere Gabela Kalesi'nin savunmasında istihdam edilmek için asker tayin edilmesi istenmiştir; BOA, Mühimme 98, Hüküm 116/383 (H. Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1100/M. Mart 1689).

²²³ *Zeyl-i Fezleke*, s. 1262-1263.

Bosna Valisi Hüseyin Paşa'dan kalenin genel durumunu kontrol edip bu sorunu çözmesi istenmiştir²²⁴.

Öte yandan ileride değinileceği üzere Bosna Eyaleti'nde ortaya çıkan veba salgını 1694'teki kuşatmadan önce Gabela Kalesi'ni zayıflatan etkenlerden biridir. Bu dönemde Gabela Kalesi'nde veba salgını sebebiyle çok fazla kişi vefat ettiğinden kalenin savunma gücü zayıflamıştır. Muhtemel bir düşman saldırısına mukavemet edecek güçleri kalmadığından dolayı kalenin Hersek Sancağı alaybeyine bağlı zuama ve tımar erbabı tarafından muhafaza edilmesi kararlaştırılmıştır²²⁵. Hatta arşiv belgelerinin anlaşıldığı üzere, 1683'ten sonra başlayan savaş döneminde bu bölgede ortaya çıkan salgının Bosna'daki kaleler içerisinde en fazla Gabela'yı etkileyip zayıf düşürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte Gabela Kalesi, stratejik önemi dolayısıyla gerek veba gerekse başka bir nedenden dolayı savunmasız bırakılamazdı. Bu doğrultuda İhlivne havalisinin muhafazasında olan Klis Sancağı mutasarrıfı Ali Paşa'dan Gabela tarafına düşman saldırdığında kalenin muhafazasına memur olan Hersek Sancağı mutasarrıfı Selim Paşa'nın yardımına gitmesi istenmiştir²²⁶.

1694 yılında Hırvatların Mostar yakınındaki bazı kaleleri istila etmesiyle Gabela Kalesi'nin elden çıkmasına giden süreç başlamış oldu. O yıllarda Mostar kasabası reayası Bosna valilerinin ve Hersek paşalarının senede birkaç defa 'devr' namıyla bedavadan yem ve akçe talep etmelerinden dolayı zaten rahatsızlardı. Eyalet yöneticilerinin ahaliye haksız angaryalar yüklemesi, reyadan bazılarının yerlerini terketmesine bazılarının ise düşmana veya çeşitli asilere tabi olmasına neden oldu. Bu tür sayıklarla Mostar bölgesinin asayişsiz ve düzensiz halde olmasından yararlanan Hırvatlar, Gabela yakınındaki birkaç kaleyi ele geçirerek, askerleri zahire sıkıntısına sokmuştur. Düşman kuvvetlerinin bu tür faaliyetleri, Mostar ve civarındaki kasaba halkını tedirgin etmesinden dolayı ahali, Zadravarya'ya kadar olan bölgenin düşmandan temizlenmesi için mahzar göndererek yardım istemiştir. Bu hususta İskenderiyye Valisi Süleyman Paşa, Arnavud askeriyle birlikte söz konusu bölgeye tayin olunmuştu. Bu

²²⁴ BOA, Mühimme 100, Hüküm 22/70 (H. Selh-i Şaban 1101/M. Haziran 1690).

²²⁵ BOA, Mühimme 102, Hüküm 176/693 (H. Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1103 /M. Mart 1692).

²²⁶ Bu doğrultuda gönderilen hükümde Klis Sancağı mutasarrıfı Ali Paşa'dan Gabela Kalesi'ne düşman saldırdığında Hersek Sancağı mutasarrıfı Selim Paşa'nın yardımına gitmesi hususu ilgili vesikada "...ber vech-i arpalık Hersek sancağı mutasarrıfı Selim dame ikbaluhu ile haberleşüb kemal-i ittîfak ile def'-i mazarrat-ı ada bezl-i mehud..." şeklinde ifade edilmiştir; BOA, Mühimme 104, Hüküm 200/931 (H. Evâhir-i Receb 1104/M. Mart-Nisan 1693).

sırada Gabela Kalesi ve civarının muhafazasıyla görevlendirilmiş olan Hersek Valisi Süleyman Paşa, İskenderiyye Valisi'nin Arnavud askeriyle tayin olduğunu öğrenmesi üzerine, “...Arnavud askerine tahrib itdirüp, ganayim-i bi-şumara vasıl olurum...” düşüncesiyle muhafazayla görevli olduğu Gabela havalisinden ayrılmış ve o bölgeyi boş ve savunmasız bırakmıştır. Bu zaaftan yaralanan Venedikliler, Mostar'ın nehir karşısındaki mahallerini vurdu, lakin yağma ve istilaya fırsat bulamadan geri çekildiler. Daha sonra Venedik kuvvetleri Gabela Kalesi'nin etrafını savunmasız yakalayınca 22 Haziran 1694'te kaleyi kuşattılar. Kaledeki askerler bir gün akşama kadar dayansa da sonrasında kaleyi teslim etmişlerdir²²⁷. Venedik kuvvetleri kaleyi ele geçirdikten sonra sınırdaki bazı derbentleri de zaptetmişlerdi. Bu esnada Gabela Kalesi'ne yakın mevkilerde bulunan Mostar, Nevesin, Lubin ve İstolça gibi kaza ve kasabaların ahalipleri Venedik tehlikesine karşı ilk anda bir buhran içinde kalarak, aralıksız yardım talep etmişlerdir. Kalenin Venedik eline geçtiği haberi Bosna Valisi Mehmet Paşa'ya ulaştığında, kalenin kurtarılması için hemen eyalet askeriyle bir miktar nefer gönderilmiş, Mehmet Paşa'da kalan askerle Banaluka, Teşne, Maglay tarafına gitmiştir. Ancak Gabela Kalesi'nin düşman işgaline uğradığı sırada Banaluka, Teşne ve Maglay taraflarının da tehlikede olması nedeniyle yeterli sayıda asker gönderilemediğinden olumlu bir sonuç alınamamıştır²²⁸.

Gabela Kalesi'nin geri alınması için İskenderiyye mutasarrıfı Vezir Süleyman Paşa²²⁹, Bosna Beylerbeyi Mehmet Paşa, Hersek Valisi Selim Paşa tayin olunmuştu²³⁰. Osmanlı kuvvetleri İhlivne Kalesi'nden bir kıta top, bir kıta humbara havanı alarak, bütün Bosna askeriyle birlikte Gabela Kalesi'ni 24 Temmuz 1694'te kuşattılar. Ancak gerek Osmanlıların sayıca az olmaları gerekse Venedik'in kaleyi ve çevresini tahkim etmesinden dolayı başarılı olamadılar. Venedik, kaleyi 22 Haziran'da ele geçirdikten sonra yeni tabyalar inşa etmiş, üzerine yeni toprak yerleştirmiştir. Ayrıca 7-8 bin askerle kale ve civarındaki kule ve şarapoları savunmaktadır. Bununla birlikte

²²⁷ *Zübde-i Vekayiât*, s. 486-488; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, s. 461-462.

²²⁸ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 40b/II (H. 28 Şevval 1105/M. 22 Haziran 1694); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 40b/I (H. 29 Şevval 1105/M. 23 Haziran 1694).

²²⁹ Gabela Kalesi'nin geri alınmasına memur edilen Vezir Süleyman Paşa, kuşatma başarısız olunca suçlu bulunarak İhlivne Kalesi muhafızlığına gönderildi ve yerine Üsküplü Ali Paşa getirildi. Süleyman Paşa 1695'te İlbasan beyi, 1697'de Temeşvar ve Niş muhafızı, 1698'de Rumeli Valisi olduktan sonra 1699'da emekli olmuştur; Halil İncik, “Saraybosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna I”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. II, S. 11, 1943, s. 373.

²³⁰ BOA, İE.AS. 29/2599 (H. Zi'l-kade 1105/M. Temmuz 1694); BOA, C.AS. 858/36718 (H. Evâsıt-ı Zil'l-kade 1105/M. Temmuz 1694); *Zübde-i Vekayiât*, s. 490-491; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, s. 464.

kalenin sahrasına hendekler kazıp su ile doldurularak savunma güçlendirilmiştir. Öte yandan 24 Temmuz'da Süleyman Paşa, kalenin ancak bir tarafını kuşatabilmiş, kalenin üç tarafı boş kalmıştır. Kalenin tüm cephelerden tam olarak muhasara edilebilmesi için 20 bin askerin gerekli olduğu söylenmektedir. Nitekim muhasara sırasında kale tek cepheden kuşatıldığından boş kalan taraflardan düşmanın gemilerle zahire, mühimmat ve cephane taşınması engellenememişti. Kuşatmanın başarısız olmasının başlıca diğer nedenleri ise; Gabela Kalesi'ni kuşatan Osmanlı kuvvetlerinin kaleyi birden fazla cepheden muhasara etmeye yetecek kadar kalabalık olmayışı ve cephane, mühimmat ve top sayısı açısından yetersiz kalması olarak özetlenebilir²³¹.

İlk kuşatmadaki başarısızlığın ardından kaleyi geri almak adına öncekinden daha fazla asker ve cephane toplanması için harekete geçildi. Bu minvalde Belgrad Kalesi'nden iki kıta kolonbor, beş kıta şahi top, iki kıta humbara havanı, çeşitli mühimmat ve cephane önce İzvornik'e oradan da Bosna 'ya ihraç olunmuştur. Bosna Beylerbeyisi Mehmet Paşa, cümle paşalar, Bosna'nın zuama ve erbab-ı tımarı da dâhil olmak üzere harekete geçerek 17 Ekim 1694'te Gabela Kalesi'ni tekrar muhasara etmişlerdi. Ancak kışın erken gelmesi ve savaşın gereğinden fazla uzaması nedeniyle kuşatma kaldırılmıştır²³². Bununla birlikte ikinci muhasaranın da birinciyle benzer nedenlerden başarısız olduğu söylenebilir. Söz konusu bu iki kuşatmada Osmanlı tarafı açısından öncelikli sorunlardan birisi asker sayısı olmuştu. Nitekim Gabela Kalesi'nin kurtarılması için Saraybosna'da nefir-i âmm toplanmasına rağmen, dağlarda ve şehir civarında olan haydutların saldırma ihtimaline karşılık şehrin korunması, Gabela'ya gidilmemesi uygun görülmüştür²³³. Saraybosna ile benzer nedenlerden dolayı civar eyaletlerden de asker temin edilememiştir.

Öte yandan Gabela Kalesi'nin 1694 yılında iki defa art arda muhasara edilmesi zaten zor durumda olan Bosna ahalisini daha sıkıntılı bir vaziyete sokmuştu. Nitekim bu

---

²³¹ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 13b/I (H. 5 Zi'l-kade 1106/M. 17 Haziran 1695); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 14ab/II (Tarihsiz); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, 14a/I (H. 8 Zi'l-kade 1106); *Zübde-i Vekayiât*, s. 490-491; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, s. 464.

²³² *Zübde-i Vekayiât*, s. 491., *Târih-i Râşid ve Zeyli*, s. 467.

²³³ Nitekim şehrin ve ahalinin haydut ve düşman saldırılarına karşı savunmasız kalma ihtimali şer'iyye sicilinde kayıtlı vesikada "...bir defa dahi umum üzere nefir-i a'mm ihraç olunub şehirden bir tarafa varılursa el-iyazen bi-emrillahi tağlara giren haydud eşkıyası ve etrafda olan sair kefare-i bi-din şehri mezbur müstevli olub tar u mar ve nisvan ve sıbyanı esir ve giriftar etmeleri emr-i mukarrer ve muhakkik olmağın..." şeklinde ifade edilmiştir; Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 9a/I (H. Evâhir-i Zi'l-hicce 1105/M. Ağustos 1694).

kuşatmalar sırasında halktan envai çeşit tekâlif-i şakka tahsil edilmiş, zahire, cephan ve topların taşınması için çok sayıda öküz ve beygirler alınmıştı. İlâveten asker için peksimet ve koç da alınmıştır²³⁴. Bu kapsamda Gabela Kalesi'nin geri alınması için düzenlenen iki kuşatmanın askeri ve lojistik yükünün neredeyse tamamen Bosna Eyaleti birliklerine ve reayasına kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Osmanlılar için 1683'ten sonra başlayan savaş dönemi içerisinde Bosna'nın güneyinde Venedik ile gerçekleşen muharebeler pek parlak sonuçlanmadığı açıktır. Savaşın başladığı erken tarihlerden itibaren Sin ve Knin gibi iki önemli kalenin kaybedilmesinin ardından Hersek'in güvenliği açısından Gabela Kalesi hayati bir ehemmiyet kazandı. Bu durumun farkında olan Osmanlı Devleti 1689'dan başlayarak 1694 yılına kadar farklı zamanlarda kalenin muhafazası için çeşitli önlemler alsa da 1694'te Venedik eline düşmekten kurtaramamıştır. Daha sonra kaleyi geri almayı iki defa deneseler de muvaffak olamamışlardır. Ayrıca Venedik'in 22 Haziran'da kaleyi ele geçirdikten sonra ikinci Osmanlı kuşatmasının tarihi olan 17 Ekim'e kadar geçen yaklaşık 4 ay gibi kısa süre içerisinde kaleyi büyük ölçüde güçlendirip, tahkim etmesi dikkate değerdir.

Öte yandan Gabela Kalesi'nin kaybı etraftaki bazı kaleleri de kötü etkilemişti. Mesela Hersek sınırında bulunan Vidoşka Kalesi'nin neferatı yıllık 4194 guruş eden mevaciblerini alamamışlardı. Bunun nedeni Gabela Kalesi düşman eline geçtikten sonra aklamlarının reayasının perişan olması ve ahaliden bazılarının düşmana tabi olmasıdır²³⁵. Bununla birlikte Gabela Kalesi arşiv belgelerine yansıdığı şekliyle Hersek'in güvenliği için ele geçirilmesi elzem bir kale olup, daha fazla Venedik kontrolünde kaldığı takdirde Bosna ve Hersek memleketlerinin elden çıkmasına neden olacak bir mertebededir. Bu bakımdan 1694 yılından sonra kalenin düşman elinde kalması Hersek Sancağı'nın sürekli tehdit edilir hale gelmesiyle sonuçlanacaktı. Bu

---

²³⁴ Bu husus ilgili vesikada “...Hersek sancağında sedd-i sedid olan Gabela kala'sı dest-i küffara giriftar olduktan sonra kala'-ı mezburenin iki defa' muhasarasında envai' tekalif-i şakka ve zehair ve toplar altına la-yuhsa öküz ve cebhane ve zehair nakli için (...) beygiri ve asker için dakik-i has ve peksimet ve koç ve tekrar öküz ve bundan maada sekban ve nefir-i a'mm ve bu fukaranın la-yua'd ve la-tahsa zaaf tari olup halimiz mükedder ve canib-i erbaadan düşman-ı bi-dinin can ve baş ve mülk ü evlad u iyale hücum ve bu bela-i uzmadan maada nice tekalif-i şakka üzerimize tahmil olunmağla...” şeklinde ifade edilmektedir; Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 15b/II (H. Evâhir-i Cemaziye'l-evvel 1106/M. Ocak 1695); Aynı minvalde başka bir vesika için bakınız; Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 41b/I (H. Evâhir-i Rebi'ül-ahire 1106/M. Aralık 1694).

²³⁵ BOA, İE.AS 45/4083 (H. 11 Şevval 1106/M. Mayıs 1695).

minvalde değerlendirildiğinde Gabela Kalesi'nin kaybı 1683-1699 savaş döneminde Bosna Eyaleti için dönüm noktalarından biri olarak sayılabilir.

Gerek Gabela kuşatması sırasında gerekse sonraki dönemde Bosna Eyaleti'nin sosyal ve ekonomik durumu oldukça kötü durumdaydı. Bu vaziyette Gabela'nın savaş masraflarının Bosna reayası tarafından karşılanmasının payı olduğu gibi 1683'ten beri devam eden savaşın getirdiği ölümler, salgın hastalıklar, kıtlık ve asayişsizlik de etkilidir. Nitekim Saraybosna şer'iyye siciline yansıyan şekliyle 1694 yaz aylarından başlatarak 1695 ilkbaharına kadar olan tarih aralığında Saraybosna ahali, haydutların yolları keserek tüccarları yağmalamasından, tekâlif-i şakkadan, kıtlıktan ve vebadan şikayetçidir. O yıllarda Bosna Eyaleti'nin durumunu şer'iyye sicilinde yer alan “...eyalet-i Bosna'da kırk sekiz kaza ma'mur ve abadan iken küffarın istilasından ve ziyade zulm ü teaddiden hala Bosna sancağı üç dört kaza kalıp ve onların dahi niceleri garet-kerde ve hasaret-zede-i düşman ve cevanib-i erbaadan karib yerlere düşman gelüp pey-der-pey hücum ve esir ü nehb ü garetten hali olmayup tahassun edecek kalelerimiz ve bundan böyle bir veçhile mukavemet ve müdafaaya dermanımız kalmayup...” cümleleri özetlemektedir²³⁶. Görüldüğü üzere şer'iyye sicilinde kayıtlı bu belgede, savaş öncesi dönemde Bosna Eyaleti'nde 48 kaza düzen ve mimari açıdan iyi durumdayken, süregelen savaşın etkisiyle ancak 3-4 kazanın kaldığı ve onlarında düşman saldırılarına karşı savunmasız durumda olduğu belirtilmiştir. O dönemde Bosna Eyaleti'nin güneyde Venedik kuzeyde ise Habsburglar ile sürekli savaş içerisinde olması, Bosna askerlerinin ikiye bölünmesini gerektirdiğinden Osmanlı kuvvetleri çoğu bölgede ya sayıca az olarak yakalanıyor ya da yeterli mühimmata veya cephaneye sahip olamıyordu. Bazı zamanlarda hem Habsburglar hem de Venedik aynı anda harekete geçerek Bosna'dan Hersek'e veya Hersek'ten Bosna'ya asker sevk edilmesini olanaksız bırakmaktaydılar.

Gabela Kalesi başarısızlığından sonraki dönemde Bosna Eyaleti'nde savaş şiddetlenerek devam etmiştir. Bu dönemde Gabela'nın geri alınmasında başarısız olan Bosna Beylerbeyi Mehmet'in merkezi hükümet nezdinde kredisinin kalmadığı, kendisine hitaben gönderilen hükümlerden anlaşılmaktadır. Örneğin; Atile Kalesi'nin düşmandan kurtarılması ve civarındaki bölgenin güvenliğinin sağlanması hususunda

²³⁶ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 41b/I (H. Evâhir-i Rebi'ül-ahire 1106/M. Aralık 1694); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 15b/II (H. Evâhir-i Cemaziye'l-evvel 1106/M. Ocak 1695).

Mehmet Paşa görevlendirilmiş iken başarısız olunması üzerine gerek Atile bölgesinin gerekse Bosna Eyaleti'nde bulunan muhafazaya muhtaç her bölgenin düşman tecavüzünden korunması beylerbeyi olan Mehmet Paşa'nın görevi olduğu söylenmiş ve bir yer daha istila edilirse şiddetle cezalandırılacağı belirtilmişti. Ayrıca savaşın Bosna Eyaleti'nde farklı noktalarda aynı anda sürmesi sebebiyle Mehmet Paşa'ya Hüdavendigâr Sancağı mutasarrıfı Abdullah, Yenişehir Sancağı mutasarrıfı Mehmet, Klis Sancağı mutasarrıfı İsmail ve Hersek mutasarrıfı Ali ile birlikte hareket edip, muhafazaya muhtaç mahallerde kışlaması istenmişti. Bu sayede beylerbeyi olarak Mehmet Paşa'nın hazır bir şekilde her menzilin imdadına yetişmesi öngörülüyordu²³⁷. Ancak Hüdavendigâr Sancağı mutasarrıfı Abdullah'ın kapı askerlerinin dağılmasından dolayı görevini aksatmıştır²³⁸. Buradan yola çıkarak o yıllarda Bosna'yı muhafaza eden beylerin ve paşaların gerek birbirleriyle olan iletişimlerinin gerekse motivasyonlarının 1690-1691 yıllarına nazaran düşük olduğu varsayılabilir.

Hem mühimme defterlerine hem de Saraybosna şer'iyye siciline yansıyan şekliye 1695 ve 1696 yıllarında Bosna Eyaleti'nin durumu önceki yıllardan farklı değildir. Bosna ahalisi düşman saldırılarından, vebadan, esir ve şehit sayısının artmasından, kıtlıktan, fakirlikten ve eşkıyaların yağmasından yakınmaktadır. Bununla birlikte geçitler ve köprülerin düşman tarafından ele geçirilmesi tüccarların ticaret yapmalarını engellemiş, kaza ve kasabalarda fiyat artışı yaşanmasına sebep olmuştur. Ayrıca Hersek Sancağı'nda bulunan Mostar, Blagay, İstolça, Lubin, Çerniçe ve Nevesin kazalarının gayrimüslim reayasının çoğunun düşmana tabi olması başlı başına bir sorun teşkil etmekteydi. Gayrimüslimlerin bu şekilde davranmaları Bosna ve Hersek'in nüfusunun azalmasına yol açtığından nahiye ve kazaların muhafazasını zorlaştırıyordu. Ocak 1695'te bu vaziyetin düzeltilmesi için kale ve palankalara 2494 nefer, bazı boğaz ve geçitlere de 1126 nefer tayin edilmiştir. Ayrıca ordu Belgrad'da iken 750 nefer yeniçeri, 55 nefer cebeci, 28 topçu, 9 top arabacısı, 22 atik topçu ve 9 atik top arabacısı

---

²³⁷ Bekir Gökbunar, "105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 1996, s. 105-106/ Hüküm 24/70 (H. Evâsıt-ı Rebi'ül-evvel 1106/M. Kasım 1694).

²³⁸ BOA, Mühimme 105, Hüküm 103/438 (H. Evâil-i Cemaziye'l-ahir 1106/M. Ocak 1695).

toplamda 873 nefer Bosna muhafazası için tayin edilmişti. Ayrıca bir miktar mühimmatta yollanmıştı²³⁹.

Öte yandan yine aynı mühimme hükmünde geçen farklı ifadeler o yıllarda Bosna Eyaleti'nin durumunu ve Mehmet Paşa'nın rolünü anlamak için dikkate değerdir. Ocak 1695 tarihli hükümde belirtildiği üzere Bosna serhaddi haydut yatağı olmuş ve “*hiçbir vakitte bu merteye kaymış değil*”dir. Ayrıca beylerbeyi Mehmet Paşa'ya hitaben “...ve lakin senden evvel Bosna muhafazasında olanlarda kangısının yanına bu kadar adem tayin olundu? ve Bosna serhaddi ne zaman bu merteye kaydı?...” diye sorulmuş, beylerbeyinin yanındaki askeri güce, mühimmata vurgu yapılmış, suçlunun kendisi olduğu ima edilmişti. Bosna eyaletinin bu vaziyetinin düzeltilmesi için Mehmet Paşa'ya gece gündüz gayret ve hamiyetle çalışması söylenmiş, Bosna eyaletindeki kale ve palankaların eski ve yeni neferatlarına nizam verip, silah ve pusatlarını hazır hale getirmelerini sağlaması istenmiştir. Ayrıca Mehmed Paşa'nın kendi kapı askerini de hazır etmesi, cümlesini tüfekle donatması ve o taraflarda olan paşalarında aynı şeyi yaparak Bosna'daki muhafazaya muhtaç mahallerin cümlesinin kurtarılmasını ve durumlarının düzeltilmesi belirtilmişti²⁴⁰.

1696 ve 1697 yıllarında ise savaşın yönü Bosna Eyaleti'nin kuzeybatısına kaymış bulunmaktaydı. Öncelikle Krupa Kalesi²⁴¹ Hırvat saldırılarından dolayı yıpranmış vaziyetteydi. Kale neferatı, Hırvat saldırılarından dolayı ziraata ve çiftçiliğe fırsatları olmadığından zahire sıkıntısı çekmektedirler²⁴². O tarihlerde Bosna hududunda Bihke ve Krupa yolu üzerinde bulunan Varçar Palankası da yine Hırvat ve Kotor tehlikesi altındadır. Krupa ve Bihke savunması için önemli bir noktada bulunan palankanın güçlendirilmesi lazım geldiğinden Bosna Beylerbeyi Mehmet Paşa bir arz göndererek palankadaki 60 nefer muhafıza ek olarak 50 farisan ve 20 topçu neferi yollanmasını istemişti. Ancak sadece 30 farisan ve 10 topçu neferi ilavesine müsaade edilmiştir²⁴³. Her ne kadar talep edilenden az nefer ilavesine müsaade edilse de söz

²³⁹ BOA, Mühimme 105, Hüküm 108/463 (H. Evâil-i Cemaziye'l-ahir 1106/M. Ocak 1695); Saraybosna Şer'iyeye Sicili, Y514, vr. 17b/I (H. 24 Receb 1107/M. 28 Şubat 1696); Saraybosna Şer'iyeye Sicili, Y514, 17b/II (H. Evâhir-i Receb 1107/M. Şubat 1696).

²⁴⁰ BOA, Mühimme 105, Hüküm 108/463 (H. Evail-i Cemaziye'l-ahir 1106/M. Ocak 1695).

²⁴¹ Günümüzde ‘Bosanska Krupa’, Bosna'nın kuzeybatısında yer almaktadır. Kanuni döneminde fethedilen kalede 1683 tarihli icmal Bosna kaleleri yoklama defterine göre 85 müstahfızan, 127 azeban ve 30 farisan olmak üzere toplam 242 nefer bulunmaktaydı; Güven, *a.g.t.*, s. 115.

²⁴² BOA, AE.SMST.II 65/6883 (H. Zi'l-hicce 1107/M. Temmuz 1696).

²⁴³ BOA, C.AS 394/16261 (H. Receb 1108/M. Şubat 1687).

konusu palankanın toplamda 90 nefere ulaşacak olması, bir palankaya göre nispeten fazladır. Asker mevcudunun fazla olması Varçar palankasının Bihke savunması açısından önemli bir konumda olduğuna işaret etmektedir.

Diğer taraftan Habsburg ordusu Haziran 1697'de Bihke Kalesi'ni kuşatarak Gabela Kalesi'nin ardından Bosna Eyaleti'ndeki en önemli hamleyi gerçekleştirmiş bulunuyordu. O yıllarda Banaluka ile birlikte Bosna'da asker sayısı bakımından en fazla mevcuda sahip olan Bihke Kalesi, etrafı hendeklerle çevrili bir yapı arz etmektedir. Habsburg kuşatması öncesinde Bihke Kalesi'nin surlarını korumak için kale duvarlarıyla hendek arasına şaranpo ve güneydeki surlar boyunca tabyalar inşa edilmişti. Ayrıca iç kale ve istihkâmlar güçlü görünmektedir. Ancak kaledekiler tarafından Habsburg birliklerinin hedefinin Bihke olduğu anlaşıldığında duvardaki bazı gedikler sepet ve sandıklarla doldurulmuştu. Bununla birlikte kuşatma esnasında kaleyi yaklaşık 800 kişilik bir garnizon savunuyordu²⁴⁴. Habsburg ordusu, kaleyi 26 kıta balyemez, kolonborna, şahi toplar ve dört kıta havan topu ile kuşattı. Top darbeleriyle birkaç gün içerisinde yıkılan kale duvarlarından ve parmaklıklardan geçerek kaleyi ele geçirmek isteyen Habsburg birlikleri Osmanlı ordusunun tam zamanında yardıma gelmesiyle geri püskürtülmüştür. Bu yenilginin ardından Habsburg ordusu 28 Haziran'da kuşatmayı kaldırarak kale önünden çekilmiştir. Ayrıca kuşatma sırasında kuleleri, duvarları ve burçları yıkılarak harap olan Bihke Kalesi'nin, kuşatma sonrasında onarım görmesi ve mühimmatının tamamlanması uygun görülmüştü²⁴⁵.

Bosna'nın güneyinde ise Venedik'in başını çektiği bir ittifak birliği Gabela'da toplanarak Poçitel²⁴⁶ ve Nevesin²⁴⁷ taraflarına yürümüş, 2000 kişiden oluşan bir grup Poçitel'i kuşatmış, 1500 kişiden ibaret diğer grup ise Nevesin üzerine ilerlemiştir. Hersek Sancağı mutasarrıfı Seyfullah Paşa, Nevesin üzerine gelen düşmanı yaklaşık üç saat süren bir savaş neticesinde mağlup etmiştir. Bu haber Poçitel Kalesi'ni muhasara

---

²⁴⁴ Gezer, *a.g.t.*, s. 248.

²⁴⁵ *Zübde-i Vekayiât*, s. 616; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, s. 540-541.

²⁴⁶ Hersek bölgesi kalelerinden olan Poçitel Kalesi, yüksek rakımlı bir tepe üzerinde Neretva yanında nehre hâkim bir konumda bulunmaktadır. Gabela Kalesi'ne yaklaşık 13 km uzaklıktadır; Güven, *a.g.t.*, s. 37.

²⁴⁷ Mostar'ın 40 km doğusunda bulunmaktadır.

eden birlikler tarafından duyulunca onlarda kuşatmanın üçüncü gününde muhasarayı kaldırıp geri çekilmişlerdi²⁴⁸.

1.5. Prens Eugene'in Saraybosna'yı İstilas ve Sonrası

1683 yılında başlayarak 1699 Karlofça Barışı'na kadar süren muharebe dönemi içerisinde savaşın gidişatını belirleyen bazı kırılma noktaları yaşanmıştır. Bunlar arasında Osmanlı Devleti'ni Karlofça Barışı'na sürükleyen mağlubiyetler 1691 yılındaki Salankamen savaşı ve 1697 Zenta mağlubiyeti sayılabilir. Bununla birlikte Prens Eugene'in²⁴⁹ Saraybosna harekâtını Zenta savaşından ayrı düşünmemek gerekir.

II. Mustafa, Viyana Kuşatması'nın ardından kaybedilen toprakları geri almak amacıyla 1695 ve 1696 yıllarında olmak üzere iki ayrı sefere çıkmış, bu seferlerde başarılı neticeler elde edince Habsburglar üzerine üçüncü bir sefer düzenleme kararı almıştır. Bu doğrultuda 18 Haziran'da Edirne'den harekete geçen Osmanlı ordusu, 10 Ağustos'ta Belgrad'a ulaşmıştır. İlk önce Belgrad'dan Pançova üzerine geçen ordunun yönü, muhtelif nedenlerden dolayı sürekli değişiklik göstermiş, en sonunda Tökeli İmre'nin başında bulunduğu Macarlarla birleşmek adına Segedin üzerine gidilmesi kararlaştırılarak, Zenta önlerinden Tisa nehrinin geçilmesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı ordusunun Tisa nehrini geçmeye çalıştığını duyan Prens Eugene, düzensiz vaziyette bulunan birlikler üzerine saldırı emrini vermiştir²⁵⁰. Bu minvalde 11 Eylül 1697'de öğle saatlerinde başlayan savaş günün sonunda Osmanlıların mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır.²⁵¹ Prens Eugene, tedbirli davranarak, savaş sonrasında Temeşvar'a çekilen Osmanlı ordusunu takip etmedi. Nitekim para ve erzak sıkıntısı Habsburg birliklerinin Temeşvar'a veya Belgrad'a bir saldırı düzenlemesini engellemekteydi.

²⁴⁸ *Zübde-i Vekayiât*, s. 616; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, s. 540-541.

²⁴⁹ 18 Ekim 1663 tarihinde Paris'te doğmuş olan Prens Eugene, aslen İtalyan olmasına rağmen Fransız kültürüyle yetişmiştir. Bununla birlikte XIV. Louis'nin kendisini Fransa ordusunda istememesi nedeniyle gönüllü olarak Kahlenberg savaşına (1683) katılmış olup, Ciğerdelen ve Esteron muharebelerinde de yer almıştır. Bunun yanı sıra 1687 Mohaç muharebesinde ve Yukarı İtalya'da savaşan Prens Eugene, 1694 yılında İtalya'daki Habsburg orduların başkomutanlığına getirilmiştir. 1697 yılında Zenta, 1716'da Petervaradin ve Temeşvar'da Osmanlı ordularını bozguna uğratan Prens Eugene, 1717'de ise Belgrad'ı yaklaşık iki asır sonra Habsburg kontrolüne geçirmiş bulunuyordu. Osmanlıların "Cüce Şeytan" diye andıkları Eugene, 21 Nisan 1736 tarihinde Viyana'da ölmüştür; Hakan Karagöz, "Petervaradin Muharebesinde (1716) Habsburgların Osmanlılardan Ele Geçirdiği Silahlar ve Harp Teçhizatı", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S. 59, İstanbul, 2014, s. 82.

²⁵⁰ Erhan Afyoncu, "Zenta", *DİA*, c. XLIV, İstanbul, 2013, s. 279-280.

²⁵¹ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 108.

Ayrıca yolların sürekli yağın yağmurlar nedeniyle geçilmez hale gelmesi ve ordunun odun, yem, içme suyu sıkıntısından dolayı Temeşvar'a ilerleme planından vazgeçildi. Bunun üzerine ordusunun büyük bir kısmını Erdel ve Tuna kenarındaki kış karargâhlarına gönderen Prens Eugene, Bosna üzerine yürümüştü²⁵². Prens Eugene'in Zenta sonrası Saraybosna'yı hedef olarak seçmesinde bahsedildiği üzere ordunun lojistik açıdan sıkıntı içinde olması etkiliydi. Söz konusu sorunlar nedeniyle yeni tahkim edilen Temeşvar'a veya Belgrad'a gidilemezdi. Bu şartlar altında geriye sadece Bosna kalmış bulunuyordu. Ayrıca kış mevsimi yaklaşırken düzenlenecek bu harekâtın hedefinin Banaluka ve Yayçe bölgelerinden ziyade nüfus bakımından daha yoğun bir merkez olan Saraybosna olması da anlaşılabilir bir tercihtir. Diğer taraftan Saraybosna istilasının öncesinde Bosna Valisi Mehmet Paşa'nın vefat etmesi Bosna askerinin nizamının bozulmasına yol açmış, eyaleti daha savunmasız ve güçsüz bir hale getirmişti²⁵³. Bosna Valisi Mehmet Paşa'nın ölümü üzerine yerine Kethüda Ahmet Ağa getirilmiştir²⁵⁴.

Prens Eugene, Bosna seferi için yanına 4000 süvari, 2500 piyade ve 12 hafif toptan oluşan küçük bir birlik alarak hızlı hareket edebilecek birlikte harekete geçmiştir. Habsburg birlikleri 12 Ekim'de Brod'da Sava Nehri'ni geçti²⁵⁵. Buradan hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerleyerek yaklaşık 50 km güneydeki Doboy'a 17 Ekim'de ulaşmış ve kaleyi ele geçirmiştir.²⁵⁶ Habsburg ordusu Doboy'u aldıktan sonra yaklaşık 35 km güneyde bulunan Maglay Kalesi'ne hareket ederek ve burayı da aldı²⁵⁷. Toplam muhafız sayıları 200'ü geçmeyen bu kaleler ve onlara bağlı palankalar düşman saldırıları karşısında fazla dayanamayarak teker teker düşmekteydi. Düşmanın Doboy ve Maglay kalelerini istila ettiği sırada, Kethüda Ahmet Ağa yanında bazı zuama ve defter halkıyla birlikte vefat etmiş olan Mehmet Paşa'nın cenazesinde bulunuyordu. Ahmet ağa haberi

---

²⁵² Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 375-376.

²⁵³ *Zübde-i Vekayiât*, s. 630-631; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, s. 551.

²⁵⁴ BOA, Mühimme 110, Hüküm 117/484 (H. Evâhir-i Rebi'ül-evvel 1109/M. Eylül 1697); BOA, Mühimme 110, Hüküm 117/485 (H. Evâhir-i Rebi'ül-evvel 1109/M. Eylül 1697).

²⁵⁵ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 110.

²⁵⁶ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 45a/I (H.1109/1697).

²⁵⁷ Mehmet Topal, "*Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Nusretname Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2001, s. 338.

alır almaz yanında bulunan tüm asker ile Vranduk Boğazı'na doğru düşmanı karşılamak üzere yola çıktı²⁵⁸.

Düşmanın Saraybosna'ya doğru yaklaştığını farkedene ahali ise, Poçitel Kalesi'nde sürgünde olan Daltaban Mustafa Paşa'yı²⁵⁹ Saraybosna'ya yardıma çağırdı. Saraybosna'ya intikal eden Mustafa Paşa ilk icraat olarak civar kazalara buyrulduklarını yazarak şehrin müdafaası için asker toplamaya çalıştı. Paşa, savaşmaya gücü yeten kadı ve imamlara varıncaya kadar herkesi silahlandırıp, örgütlemek için uğraşmıştır²⁶⁰. Bununla birlikte Saray mollası olan Mehmet Efendi de civardaki menzillere mahzar göndererek düşmanın hedefinde Saraybosna'nın olduğunu, şehrin müdafaası için sekban ve cephaneye gönderilmesini talep etmekteydi²⁶¹.

Habsburg ordusu, Maglay Kalesi'ni aldıktan sonra Saraybosna'ya doğru ilerleyişine devam ederken geçtiği yerleri Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın ifadesiyle '*seyl-i revan*' gibi yakıp yıkmaktaydı. Düşman birlikleri Maglay'dan sonra önce Saraybosna'ya 12 saat uzaklıkta olan Özniçe kasabasına ulaşmış, ordunun öncü birlikleri ise Visoko kasabasına varmış bulunuyordu. Bu sırada hem Özniçe hem de Visoko kasabaları halkı ve civardaki karye ahalisi, evlerini, mallarını ve erzaklarını olduğu gibi bırakarak Saraybosna şehrine sığınmışlardı. Diğer taraftan Kethüda Ahmet Ağa kapı halkı, Bosna askeri ve bir miktar levend ile düşmanla savaşa girişse de düşmanın önünü kesememiş ve Zeniçe ovasına çekilmiştir. Bunun üzerine Habsburg ordusu, Zeniçe palankasını kuşatarak aldı ve kasabasını ateşe verdi²⁶².

Sava Nehri'ni 12 Ekim'de geçen Prens Eugene, Brod, Doboy, Maglay, Vranduk, Zeniçe, Visoko güzergâhı takip ederek yaklaşık 10 gün gibi kısa bir süre içerisinde 23 Ekim'de Saraybosna önlerine ulaşmış bulunuyordu. Kethüda Ahmet Ağa düşmandan önce şehre varmasına rağmen müdafaada başarılı olamayacağı düşüncesiyle savunma

²⁵⁸ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 45a/I (H.1109/1697).

²⁵⁹ XVII. yüzyıl ortalarında Manastır'da doğan Mustafa Paşa sırasıyla kapılar kethüdalığı, kapıcıbaşılik, mirahurluk ve yeniçeri ağalığı (1691) gibi görevlerde bulunmuştur. II. Mustafa'nın 1696'daki ikinci Habsburg seferine beylerbeyi olarak katılan Mustafa Paşa, aynı yıl Diyarbekir beylerbeyi oldu. Bu görevi sırasında halkın kendisinden şikâyetçi olması üzerine aldığı malları geri vermeye ve ölüme mahkûm olmasına rağmen Şeyhülislam'ın ricası üzerine affedilerek Poçitel Kalesi'ne sürülmüştür; Abdülkadir Özcan, "Daltaban Mustafa Paşa", *DİA*, c. VIII, İstanbul, 1993, s. 433-434.

²⁶⁰ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 58b/I (H. 6 Rebi'ül-ahir 1109/M. 22 Ekim 1697); *Nusretname*, s. 338.

²⁶¹ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 45a/I (H.1109/M. 1697).

²⁶² *Nusretname*, s. 338-339.

düzeni almamıştı. Ayrıca Saraybosna ahalisi de şehri müdafaadan ziyade kendi canının derdine düşüp, düşman şehre girmeden bir gün önce yanlarına alabildikleri kadar eşyalarını alıp, Hersek tarafına doğru gitmişlerdi. O sırada sadece gayrimüslim halk ile kış şartlarından dolayı yolculuk edemeyecek durumda olan bir miktar Müslüman ve kaleye tahassun eden bir miktar savunmacı şehirde kalmıştı. İlaveten Ahmet Ağa şehirden 11 saat uzaklıkta Drin suyu yakasında, Daltaban Mustafa Paşa ise yanında Seyfullah Paşa olduğu halde bir miktar asker ile Drin suyu üstünde bulunan Vişegrad köprüsünde mevzilendi. Paşalar şehrin vaziyetini devlete bildirerek, yardım talep etmişlerdi²⁶³. Ancak henüz daha yardım sevk edilmeden evvel Prens Eugene, 23 Ekim'de Saraybosna'ya girerek şehri yağmaladı ve nerdeyse her yerini ateşe verdi²⁶⁴. Bu yangında şehirde 6 bin ev ve 150 camiinin hemen hemen hepsi 24 saat içinde kül oldu. Esasen Prens Eugene, kaleyi de almak istemekteydi, ancak gerek mevsimin ilerlemiş olması sebebiyle gerekse yanındaki asker sayısının az olmasından dolayı geri çekilmek zorunda kaldı²⁶⁵. 25 Ekim'de Habsburg birlikleri, Saraybosna'da kendilerine katılmak isteyen bir miktar Katolik Hristiyan ile birlikte şehirden ayrıldı²⁶⁶. Prens Eugene Saraybosna'ya geldiği yolu takip ederek Brod Kalesi'ne doğru ilerledi. Maglay Kalesi'ne ulaştıklarında kaleyi yıktı. Daha sonra Doboy Kalesi'ne gelerek, buraya adam yerleştirmiş ve Brod Kalesi'nden mühimmat ve cephane naklettirmiştir. Doboy'dan çıkan Habsburg ordusu, önce Brod üzerinden Sava Nehri'ni geçerek Saraybosna seferini tamamlamış bulunuyorlardı²⁶⁷.

Habsburg ordusunun şehirden çekilmesinin ardından Kethüda Ahmet Paşa dağılan halkı şehre getirmeye çalıştı. Ahaliden bir kısmı şehre geldiğinde evleri ve eşyaları yanmış halde olduğundan perişan oldular. O kadar ki şehirde bulunan 6 bin evden ancak 30 kadarı tepelerde bulunduğu yangından etkilenmemişti. Bununla birlikte Daltaban Mustafa Paşa da dağlara ve civar bölgelere dağılmış olan reayayı

---

²⁶³ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 45b/I (Tarihsiz/Metnin içinden H. Evâsıt-ı Cemaziye'l-ahire 1109/M. Aralık-Ocak 1698 tarihli olduğu anlaşılmaktadır.); *Nusretname*, s. 339-340.

²⁶⁴ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 58b/I (H. 6 Rebi'ül-ahir 1109/M. 22 Ekim 1697); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 45a/I (H.1109/1697); *Nusretname*, s. 340-341; *Zübde-i Vekayiât*, s. 631; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, s. 551.

²⁶⁵ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 110.

²⁶⁶ Malcolm, *a.g.e.*, s. 150.

²⁶⁷ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 45b/I (Tarihsiz/ Metnin içinden H. Evâsıt-ı Cemaziye'l-ahire 1109/M. Aralık-Ocak 1698 tarihli olduğu anlaşılmaktadır.); *Nusretname*, s. 341.

yerlerine geri döndürmeye çalışarak süregelen karmaşa ve keşmekeşi sonlandırarak asayişini sağlamaya çalışmıştır²⁶⁸.

Bosna ahalisi, Prens Eugene'in Saraybosna seferinden önce gerek uzun süren savaşın etkisiyle gerekse eyalet sınırlarındaki kalelerin birer birer düşmesi yüzünden yoksulluk ve kıtlık çekmekteydi. Buna ek olarak savaş yıllarında farklı tarihlerde kimi zaman Belgrad Kalesi'nin savunması için kimi zaman da sefer-i hümayun sebebiyle Fazlı Ağa ve Haseki Osman ağa vasıtasıyla pek çok defa asker yollanması, reayanın durumunu daha da kötüleştirmiştir. Ayrıca Bosna halkı savaş döneminin neredeyse her yılında veba salgınıyla da başa çıkmak zorundaydı. Nitekim ileri ki bölümlerde daha ayrıntılı ele alınacağı üzere Bosna'daki veba salgını merkeze gönderilen neredeyse bütün imdad çağrılarında kendine yer edinmiş, eyaletteki her sınıftan insanı tehdit eder bir hal almıştı²⁶⁹. Bosna Eyaleti bu vaziyetteyken Prens Eugene'in Saraybosna'yı istila edip, ateşe vermesi, Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyılda fethinden itibaren Saraybosna'daki yatırımlarının neredeyse hepsini kaybetti. O tarihten sonra şehir tekrar inşa edilse de 1697 yangını sonrasında verilen göçler yüzünden Osmanlı yönetimi boyunca bir daha ekonomik ve siyasi anlamda eskisi kadar aktif bir merkez olamamıştır²⁷⁰.

Bununla birlikte Prens Eugene'in Saraybosna seferini hem kronolojik açıdan hem de sonuçları açısından Zenta bozgunuyla birlikte düşünmek Karlofça'ya giden süreci anlama hususunda faydalı olacaktır. Osmanlı ordusu Zenta'da nispeten kabul edilebilir bir yenilgi almış olsaydı, büyük ihtimalle Prens Eugene, Saraybosna'ya bir sefer düzenleyecek güveni kendinde bulamayacaktı. Oysaki Prens Eugene, Zenta zaferinin getirdiği özgüvenle, mevsim şartlarını ve lojistik sorunları tolere edebilecek sayıca az ama hızla hareket edebilen birliklerle Sava'dan Saraybosna'ya kadar ilerleyebilmişti. 11 Eylül'deki yenilgiden sonra Osmanlı ordusunun, gerek savaş meydanında bırakılan cephane ve eşyalar yüzünden gerekse askeri kadroların yitirilmesi nedeniyle çaresizlik içinde Temeşvar üzerinden İstanbul'a hareket ederken civar

²⁶⁸ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 45b/I (Tarihsiz); *Nusretname*, s. 341.

²⁶⁹ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 45a/I (Tarihsiz/Metnin içinden H. Evâsıt-ı Cemaziye'l-ahire 1109/M. Aralık-Ocak 1698 tarihli olduğu anlaşılmaktadır.).

²⁷⁰ Mustafa Imamovic, "Urban Development of Sarajevo During The Otoman Rule", *X. Türk Tarih Kongresi (1986)*, c. IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 1748.

eyaletlerin güvenliğini pek düşünmeyişinin de Eugene'in Saraybosna'ya sefer kararı almasında etkili olduğu söylenebilir.

Öte yandan Habsburg tarafı, Saraybosna seferinden çok fazla bir kazanım elde edememiş gibi görünse de Saraybosna'nın istilası Zenta zaferini pekiştirmiş ve Osmanlı Devleti'nin Karlofça gibi ağır hükümler içeren bir anlaşmayı imzalamasına ortam hazırlamıştı. Sonuç olarak Prens Eugene'in Saraybosna seferi, 1683 yılından beri devan eden savaşın Bosna Eyaleti'ni ne kadar zayıflattığı anlamak babında dikkate değerdir. O tarihlerde Habsburglar, Bosna'nın kuzey hudutlarını tehdit eder durumda olmasının yanı sıra ordusunun bir kısmıyla bile eyaletin iç bölgelerinde merkez bir şehir olan Saraybosna'ya kadar ilerleyebileceğini Osmanlı Devleti'ne kanıtlamıştı.

1697 Saraybosna istilasından Bosna Eyaleti'ndeki yöneticiler sorumlu tutulduğundan, düşmanın bölgeden çekilmesinin ardından eyalete nizam vermek adına yönetimde değişiklikler yapılmıştır. Öncelikle Diyarbekir ahalisinin şikâyetleri sebebiyle Poçitel Kalesi'ne sürülen Vezir Daltaban Mustafa Paşa affedilerek Bosna Eyaleti kendisine ihsan edilmişti. Bununla birlikte gereken yerlerde kullanılması için 4000 nefer piyade ve 500 nefer süvari levend gönderilip, ulufe, bahşış ve zahire masrafları için 400 kese akçe de yollanmıştı. Diğer taraftan Mehmet Paşa'nın yerine Bosna beylerbeyi olmuş olan Kethüda Ahmet Paşa Hersek Sancağına, Hersek Sancağı mutasarrıfı Seyfullah Paşa Teşne muhafazasına, Klis mutasarrıfı Selim Paşa Bihke Kalesi'ne ve Ferhat Paşazade Mustafa Bey Banaluka Kalesi muhafazasına tayin edilmiştir²⁷¹.

1697 ve 1698 yıllarında da Bihke ve Nova taraflarında çatışmalar devam etti. İlk olarak Bihke Kalesi muhafazasına memur Selim Paşa yanında getirdiği zahire ve cephaneyi teslim ettikten sonra yanındaki askerler ile Zer'in sahrasına bir akın düzenleyerek, buradaki 5 karyeyi ateşe vermiş, bir miktar ganimet ve esir alarak dönmüştür²⁷². Bununla birlikte yine Bihke Kalesi'nin zahiresi teslim edildikten sonra Zer'in sahrası ve Nova Kalesi havalisine akın düzenlenip, kalenin bütün varoşu ateşe verilmiş, bir hayli esir ve ganimet ele geçirilmiştir²⁷³.

²⁷¹ *Zübde-i Vekayiât*, s. 631-632; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, s. 551.

²⁷² *Zübde-i Vekayiât*, s. 634; *Nusretname*, s. 345.

²⁷³ *Zübde-i Vekayiât*, s. 642; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, s. 558.

1698 yılında ise, Bosna Valisi Daltaban Mustafa Paşa'nın yanında Bosna Eyaleti sancaklarının mutasarrıfları olduğu halde 7 Ekim'de Sin ve Çetne taraflarına sefer düzenlemesidir. Harekât öncesi bazı paşalar, Sin bölgesinin taşlı ve kayalık olmasından dolayı top ve humbara götürülmesinin vakit alacağı, bu esnada düşmanın seferden haberdar olup organize olacağından mütevellit top ve humbara nakli yerine atlı askerlerle hareket edilmesini öngörmüşlerdi. Ancak Mustafa Paşa “...üzermize düşmanı bi-din gelür ise asker-i İslam'ı çeteye salıvermeyüp müdafaasına gayret ideriz, gelmez ise kullelere sarılıp avn-i Hak ile feth ü teshirine takayyüd ve tahassün eyeleyen mela'ini kahr-ı tedmir ideriz...” diyerek bu öneriyi kabul etmemiştir. 7 Ekim'de piyadeler, süvariler, iki kıta şahi top ve bir kıta humbara havanıyla hareket ordusu, önce İhlivne Kalesi'ne oradan da Çetne taraflarına geçildi. İlk olarak bu bölgede Sin Kalesi'nden çıkan düşmanla bir çatışma yaşanmıştı. Sonrasında Sin Kalesi'ne doğru devam edilerek, kale yakınında bulunan bazı kuleler ele geçirilmiş, Sin bölgesinin içlerine doğru akınlar düzenlenmiştir. Kalenin 1694 yılında kaybından sonra düzenlenen kuşatmalardan beri Osmanlı kuvvetleri bu bölgelere uğramamıştı. Daltaban Osman Paşa'nın yönettiği 1 haftadan fazla süren bu harekât sırasında tüm Sin çevresi yağmalanmıştır. Ayrıca bu sefer sırasında Hüdaverdi Paşa, Klis mutasarrıfı Ali Paşa, İhlivne muhafızı Recep Paşa, Kapıcıbaşı Ömer Ağa çok yararlı olmuşlardı²⁷⁴.

Sonuç olarak Venedik'in 1684 yılında Kutsal İttifak'a dâhil olmasıyla Bosna Eyaleti'nde savaş, İhlivne, Sin ve Knin kalelerine olan Venedik saldırılarıyla başlamıştır. Venedik, savaş boyunca Bosna Eyaleti'ni, Dalmaçya kıyılarındaki kaleler vasıtasıyla baskı altında tutarak, Hersek bölgesindeki askerlerin bir kısmının kuzeye kaydırılmasını engellemiş ve eyaletin kuzey sınırlarını daha güvensiz hale gelmesine yol açmıştı. Habsburglar ise savaşın başlarında Macaristan'daki kaleleri aldıktan sonra Balkan savunma hattının kilidi olan Belgrad Kalesi'ni ele geçirmişlerdi. Belgrad Kalesi'nin kaybı sonrasında Bosna Eyaleti'ndeki Gradiška, Brod, İzvornik, Srebreniçe, Yenipazar ve Vişegrad gibi kaleler Habsburg akınlarına maruz kalmıştır. Bu kaleler içerisinde kuzey bölgelerinde kalan Gradiška ve civarı Habsburg kontrolüne geçse de nispeten iç bölgelerde kalan İzvornik-Yenipazar bölgesinde Osmanlı kuvvetlerinin iyi örgütlenmesi sayesinde başarılı olunmuştu. Bununla birlikte Ekim 1689'da Fazıl

²⁷⁴ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 22a/IV (H. 7 Cemaziye'l-evvel 1110/M. 11 Kasım 1698); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 21b/IV (H. 7 Cemaziye'l-evvel 1110/M. 11 Kasım 1698); Nusretname, s. 409-417.

Mustafa Paşa'nın gelmesiyle Osmanlı Devleti toparlanma sürecine girmiş Vidin, Niş ve Belgrad'ı geri alarak Balkan savunma hattını tekrar tesis etmişti. Belgrad'ın geri alınması Bosna Eyaleti'ndeki Habsburg baskısının da nispeten azalmasını sağlamıştır. İlâveten gerek Belgrad'ın geri alınmasında gerekse fethinden sonraki savaş dönemi içerisinde muhafazasında Bosna Eyaleti'nin desteğinin izahı önemlidir. Bu kapsamda defaatle bahsedildiği üzere Bosna'dan Belgrad'da farklı tarihlerde pek çok defa değişik statülerde asker yollanmıştı. O kadar ki söz konusu destek sadece asker sevkiyatıyla sınırlı kalmamış her sene neccar ve cerahor da gönderilmişti. O yıllarda Bosna Eyaleti'nin de askeri ve sosyal durumunun oldukça kötü olması rağmen Belgrad için asker yollanması Belgrad savunma hattının Bosna için ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu minvalde Bosna'nın yöneticileri ve ahalisi Belgrad Kalesi düşman kontrolünde olursa aynı hinterland da bulunmasından dolayı Bosna havalisinin de bundan doğrudan etkileneceğini bilmekteydiler. Bosna Eyaleti için savaşın gidişatını etkileyen bir diğer olay ise 1694 yılında Gabela Kalesi'nin kaybedilmesi idi. Savaşın henüz başları sayılabilecek bir tarihte Sin ve Knin kalelerinin kaybedilmesinin ardından Gabela Kalesi, Mostar, Saraybosna gibi iç bölgeleri Venedik ve yerel grupların saldırılarından koruyan, Dalmaçya bölgesinin savunulması açısından önemli bir merkezdi. Kale 1694'te kaybedildiğinde geri alınması adına aynı yıl içerisinde iki ayrı sefer düzenlense de Venedik'in kale ve etrafını iyi tahkim etmesinden dolayı başarılı olunamamıştır. O yıllarda kuzeyden Habsburglar, güneyden ise Venedik taarruzları altında kalan Bosna Eyaleti sosyal ve ekonomik açıdan çökmüş vaziyetteydi. Bu dönemde Bosna'dan merkeze gönderilen mahzar ve ilamlarda ahali, uzun süren savaşın ve mağlubiyetlerin etkisiyle kazalarda çoğu kişinin şehit olduğu, sağ kalanların ise vebadan vefat ettiğini belirterek hem tekâlif-i şakkadan hem de sekban taleplerinden muaf olmak istemektedirler. Diğer taraftan o yıllarda 10 seneden fazla süredir devam eden savaşın etkisiyle birçok kale zarar gördüğünden dolayı mimar ve ustalar Bosna kalelerinin tamiriyle uğraştıklarından, Belgrad'a her sene gönderilen neccar ve cerahorun 1697 itibarıyla gönderilemeyeceği belirtilmişti²⁷⁵. Öte yandan Bosna Eyaleti fakirlik ve yoksulluk içindeyken Prens Eugene'in Saraybosna'yı istila ederek yakması ve o hat üzerindeki Maglay, Doboy, Visoko gibi kale ve kazaları yıkarak ateşe vermesi, eyalet üzerinde savaş bittikten sonra bile uzun yıllar sürececek yıkıcı bir etki bırakmıştır.

²⁷⁵ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 20a/IV (H. Selh-i Cemaziye'l-ahire 1108/M. 22 Ocak 1697).

İKİNCİ BÖLÜM

BOSNA EYALETİ'NDE SOSYAL DÜZEN

2.1. Bosna Eyaleti'nde Reaya, Zımmi ve Haydut Eşkîyalığı

Eşkîya kelimesi, sözlükte “bahtsız, fena hareketli, haylaz, habis, haydut, yol kesen” gibi anlamlara gelen şaki kelimesinin çoğuludur²⁷⁶. Osmanlı kaynaklarında farklı tarihlerde yol kesme, soygun, asilik, halkın canına ve malına kastetme gibi faaliyetlerde bulunanlar için eşkîya kelimesinin yanı sıra “kuttau't-tarik, celali, eşirra, harami, türedi, haydut(hayduk)”kelimeleri de kullanılmıştır²⁷⁷. Esasen Osmanlı vesikalarında eşkîyaların farklı şekillerde nitelendirilmesi, bu grupların faaliyetlerini ve amaçlarını tanımlamaktaydı.

Osmanlı tarihinde erken dönemlerden itibaren görülmeye başlayan eşkîyalık hareketleri XVII. yüzyıla gelindiğinde celali ve türedi olarak adlandırılan şekliyle büyüyerek imparatorluğun nerdeyse her coğrafyasına yayılmış, baş edilmesi gereken bir sorun haline gelmiş bulunuyordu. Bu tarihlerde eşkîyalığın tırmanmasının ana sebepleri olarak nüfus artışı, siyasi istikrarsızlık, uzun süren savaşların ekonomiyi ve köylü sınıfını kötü etkilemesi olarak sayılabilir²⁷⁸. Bu doğrultuda celali isyanlarının yarattığı fetret devrinin en önemli sonucu köylü reayasını göçe zorlamasıdır. Nitekim o tarihlerde celali isyanları sebebiyle köylerini terkedenlerin bir kısmı levend olmuş, diğer bir kısmı ise şehirlere göçmüşlerdir²⁷⁹.

Genel olarak XVI. ve XVII. yüzyılda ortaya çıkan eşkîyalar, Osmanlı Devleti'ni yıkma kaygısı gütmüyorlardı, aksine mümkün olan en kazançlı şekilde onunla birleşmek istiyorlardı. Bu asilerin çoğu, devlet içerisinde daha güçlü mevkiler ve toprak elde etmek amacıyla isyan etmişlerdir²⁸⁰. Diğer bir ifadeyle bu grupların isyanları ve asilikleri toplumsal yapıyı parçalamayı hedeflemek yerine, toplumdun olabildiğince çok

²⁷⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015, s. 1140.

²⁷⁷ Mücteba İlgürel, “Osmanlılar'da Eşkîyalık Hareketleri”, *DİA*, c. XI, İstanbul, 1995, s. 467.

²⁷⁸ İlgürel, “Osmanlılar'da Eşkîyalık Hareketleri”, s. 467.

²⁷⁹ Mustafa Akdağ, *Celali İsyânları (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963, s. 253.

²⁸⁰ Barkey, *a.g.e.*, s. 203.

fayda sağlamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda eşkıyaların kayda değer bir ideolojisi olmadığından daimi bir düşmanları ya da müttefikleri de yoktur²⁸¹.

Öte yandan 1683-1699 savaş döneminde Balkan eyaletlerinin genelinde görülen Osmanlı vesikalarında “*haydut eşkıyası*” olarak adlandırılan eşkıyalık tipi XVII. yüzyıl celali ve türedi eşkıyalığından farklıdır. Genel olarak Anadolu’daki eşkıyalar isyan ettiklerinde; reaya durumundan kurtulmak, kentli ve paralı asker gibi vazifeler kazanarak geleceklerini garanti altına almak istiyorlardı. 1683-1699 döneminde Rumeli’deki eşkıyalar ise düzensiz savaşçılar olarak çarpışarak ganimet peşinde koşmaya alışan grupların Viyana Kuşatması başarısızlığı sonrasında Balkan eyaletlerinin iç bölgelerine çekilmek zorunda kalmalarından dolayı eşkıyalık yapmalarındır²⁸². Başka bir ifadeyle sınır bölgelerinde iş bulamayan bu askerler geçimlerini sağlamak amacıyla soygun ve yağma gibi faaliyetlerde bulunmuşlar ve “hayduk” olarak adlandırılmışlardır²⁸³. “Hayduk” kelimesi Osmanlı vesikalarında “haydud” olarak yer alır ve herhangi bir ideoloji çerçevesinde örgütlenmeyen adi eşkıyalık denebilecek faaliyetleri tanımlamak için kullanılır. Bununla birlikte Bosna Eyaleti’nde eşkıyalık yapan gruplar sadece sınır bölgelerinde iş bulamayan askerler olmayıp, bazı durumlarda Müslümanlar ve zimmilerde bu tip faaliyetlere girişmişlerdir. 1683-1699 döneminde Balkan eyaletlerinde faaliyet gösteren belgelerdeki ismiyle haydut eşkıyalarının amacı, kasaba ve köyleri basıp, reyanın emval ve erzaklarını yağmalama veya yolları keserek yolcuları ve tüccarları soymak olarak özetlenebilir. Bu bakımdan eşkıya grupları, savaş gücü yüksek yoksul genç erkeklerin oluşturduğu ve maddi çıkarları için Balkanlardaki bölgelerin ekonomik kaynaklarını hedef alan kitleler olarak dikkat çekmektedirler.

1683-1699 savaş döneminde Osmanlı Devleti’nin diğer tüm Balkan eyaletlerinde olduğu gibi Bosna Eyaleti’nde de haydut eşkıyaları, yürüttükleri yağma ve soygun faaliyetleriyle eyaletteki sosyal ve toplumsal işleyişi bozuyorlardı. Bununla birlikte süregelen savaş şartlarının eşkıyaların işlerini büyük ölçüde kolaylaştırdığı da bir gerçektir. Nitekim 1683 savaşından sonra Bosna dâhil olmak üzere tüm Balkan

---

²⁸¹ Barkey, *a.g.e.*, s. 182.

²⁸² Mehmet Karagöz, “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. XVI, S. 2, 2006, s. 376.

²⁸³ Suraya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (Çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul, 2010, s. 72.

coğrafyasında sosyal ve ekonomik şartlar giderek kötüleşmeye başladığından hem eşkıyalık olayları hem de bu gruplara katılım artış gösterecektir.

Bosna Eyaleti'ndeki haydut eşkıyalarının ilk belirgin hareketleri 1687 yıllarına rastlar. Haziran 1687 tarihli bir hükme göre haydut eşkıyaları, Öziçe, Çaçka, Velipova, Rudnik ve Yenivaroş kazalarında ahalinin gerek evlerini basarak gerekse yolları kesmek suretiyle mal ve erzaklarını yağmalamışlardı. Devlet, eşkıyaların bu faaliyetlerine karşı zikredilen kazalardan darb u harbe kadir adamlar toplanarak bölgenin muhafaza edilmesini istemişti. Öte yandan söz konusu kazalar haydut eşkıyası tarafından bir daha yağmalanırsa kadınlara ve il erlerine hitaben "...sizin adem-i tekayyüdünüze haml olunup gâret olunan emvâl ve erzâkları size tazmin olunduktan sonra mansıbınız âhara verilmekle konulmayup eşedd-i ukûbetle müstehak olmanız mukarrerdir..." denilerek sorumluların onlar olacağı belirtilmişti²⁸⁴. Bir başka örnek ise Temmuz 1687 tarihli olup, bu tarihte Bosna'da bulunan Gölhisar ve Yenice nahiyelerini haydut eşkıyası istila etmiş, reayasını perakende ve perişan etmiştir. Söz konusu nahiyelerin istilasından sonra o civarda bulunan Yayçe Kalesi neferleri ve nefir-i âmm askeri bölgenin muhafazası için memur edilmişti²⁸⁵. İki örnek hükümde görüldüğü üzere haydut eşkıyalarının herhangi bir ideolojileri olmaksızın, sadece maddi beklentiler kazanmayı umarak faaliyetlerini gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte devlet, eşkıya saldırılarından kazaları muhafaza etmek adına yine o bölgedeki savaşıma gücü yeten ahaliyi ya da yakın kalelerdeki askeri devreye sokma hususunda önemli çabalar sarf etmiştir. Eşkıyalar üzerine harici bir birlik gönderilmemesinin sebepleri hem süregelen savaş yüzünden yaşanan asker kıtlığı hem de nerede ve ne zaman ortaya çıkacağı belli olmayan bu tip küçük gruplarla savaşmanın zorluğu olarak varsayabilir.

Öte yandan 1683-1699 döneminde Bosna Eyaleti'ndeki eşkıyalık hareketlerinin reayayı ne kadar ve nasıl etkilediğinin daha iyi anlaşılması hususunda Y514 numaralı Saraybosna şer'iyye sicili oldukça önemli deliller sunmaktadır. Bu belgeler ahalinin şikâyetlerinin ve kaygılarının ilk ağızdan yazılmış şekli olduğu için eyaletteki eşkıya tahribatının boyutunu ve etkilerini doğru bir şekilde yansıtmaktadır. Bu minvalde genel olarak Bosna Eyaleti'nin özel olarak ise Saraybosna şehrinin eşkıyalık hareketlerinden

²⁸⁴ AŞD, Hüküm 822/s. 507 (H. 24 Receb 1098/M. 5 Haziran 1687).

²⁸⁵ AŞD, Hüküm 998/s. 582-583 (H. Evail-i Ramazan 1098/M. Temmuz 1687).

ne ölçüde etkilediğinin izahı açısından söz konusu Saraybosna şer'iyye sicilinde kayıtlı bazı hükümler üzerinden bazı çıkarımlarda bulunmak doğru olacaktır.

Saraybosna şer'iyye siciline yansıyan ilk haydut eşkıyalığı kaydı Aralık 1693 tarihlidir. Bu hükümde belirtildiği üzere; Yenipazar kasabası hem düşman saldırıları hem de haydutların istilasını sebebiyle harap olmuş, ahalisinden bazıları şehit düşmüş, sağ kalanlar da perişan olmuşlardır. Ayrıca bölgenin büyük bir derbendi olmasına rağmen kasabalarının açıkta olmasından dolayı haydut ve eşkıya saldırılarına karşı korunmasız olduğu da söylenmişti²⁸⁶. 1695 tarihli başka bir hükümde ise haydutların yollarda tüccarların mallarını yağmaladığından dolayı ahalinin kıtlık ve yoksulluk çektiği belirtilerek ticaretin ve üretimin durma noktasına geldiği, çoğu dükkânın görünürde var olmasına rağmen faaliyette olmadığı söylenmiştir. Ayrıca Saraybosna ahalisi kendilerinden istenen vergiyi ödemeyeceklerine binaen hallerine merhamet edilerek vergiden muaf tutulmayı talep etmişlerdi²⁸⁷. Saraybosna şer'iyye siciline yansıyan şekliyle haydut eşkıyalarının faaliyetleri, öncelikle bölgedeki ekonomik vaziyeti hedef alıyor ve etkiliyordu. Bu kapsamda yollar eşkıyalar tarafından kesilip, yolcular ve tüccarlar yağmalandığından dolayı ticari faaliyetler aksamaktaydı. Söz konusu ticari faaliyetlerin aksaması da yine en çok reayayı etkilemiştir. Örneğin; önce kefere istilasına daha sonra da iki bin kadar haydut eşkıyasının istilasına uğrayan Priştine ahalisi, kıtlık çektiğinden bir süredir hububat ve yiyeceğini başka bölgelerden temin etmek zorunda kalmış olup, buna ilaveten Bosna civarındaki haydut eşkıyasının *vefret ü kesretinden* sıkıntı ve zorluk çekmekteydiler²⁸⁸.

Öte yandan şehirlere ve kasabalara yönelik eşkıya saldırıları Bosna Eyaleti'ndeki savaşın şiddetlendiği zamanlarda artış göstermekteydi. Savaş şartları, bölgedeki asker ve insan yoğunluğunu gerek nefir-i âmm tarikiyle gerekse neferatın ihracıyla

---

²⁸⁶ Bu durum ilgili vesikada “...Bosna civarında vaki kasaba-i Yenipazara bundan akdem kefere-i fecerenin istilasını ve badehu haydud-ı merdudun dahi birkaç def'a hücum ve hasaretleri sebebiyle kasaba-i mezbure harab ve yebab ve ahalisinden kimi şüheda ve kimi fukara olub perakende ve perişan ve efkar-ı halk-ullah olmuş iken hala bazıları yine kasaba-i mezbureye bakiyyeden gelüb sükun ve karar murad edüb lakin etraf ve eknafı mahuf ve muhataralu azim derbendi olub kasabaları açıkta olmağile haydud ve harami eşkıyasından bir veçhile emm ü rahatları olmamağın kasaba-i mezburenin bir münasib olan mahallinden hayduddan tahassun edecek mikdarın bir şeranpu binasına külli ihtiyaçları olub böyle bir tedbir ve tedarük olunmadıkça bir veçhile sükun ve karara imkan olmayub bil-küllüye perakende ve perişan ve Bosna yolunun insidad ve inkıta'na bais olacağı mukarrerdir deyu...” şeklinde ifade edilmiştir; Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 7a/II (H. 15 Rebi'ül-ahire 1105/M. 14 Aralık 1693).

²⁸⁷ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 12b/II (H. 18 Receb 1106/M. 4 Mart 1695).

²⁸⁸ BOA, AE. SAMD.II 5/440 (H. 1106/M. 1694/1695).

azalttığından dolayı eşkıyalık için uygun zemin hazır bulunmaktaydı. Nitekim Haziran 1695'te Saraybosna ahalisinin bir kısmı, nefir-i âmm kapsamında Gabela Kalesi'nin geri alınmasına memur edildiği esnada, eşkıyalar kalabalık bir şekilde Saraybosna yakınındaki Yasanin²⁸⁹ karyesine gelip yağma teşebbüsünde bulunmuş, ahalinin karşılık vermesiyle de kaçmışlardı. Yine Saraybosna'ya dört saat uzaklıkta bulunan İbrahim adlı bir Müslümanın evi eşkıyalar tarafından basılmış, malı ve erzakı yağmalanmıştı. O yıllarda haydutlar Saraybosna etrafındaki dağlarda yaşayarak, reayayı esir alıp, mallarını yağmalamış, ahalinin mahsulatının tarlalarda kalmasına yol açmış, huzur ve asayişin ortadan kalkmasına neden olmuşlardır²⁹⁰.

Eşkıyalar, kalabalık silahlı gruplar halinde hem piyade hem de atlı olmaları nedeniyle üzerlerine gönderilen devletin meşru kuvvetlerine karşı doğrudan çarpışmak yerine, mağaralara saklanarak vur-kaçlar şeklinde savaşıyorlardı²⁹¹. Bu durumda devlet, nerede ve ne zaman ortaya çıkacağı belli olmayan dağınık çetelerin faaliyetlerini celali isyanlarında olduğu gibi düzenli ordusuyla bastıramıyordu. Diğer taraftan eşkıya grupları, taşrada merkezi otoritenin zayıflığı karşısında ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar varlıklarını devam ettirebilmek ve lojistik ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına kimi zaman reyanın kimi zaman da bölgenin ileri gelenlerinin desteğine ihtiyaç duyuyorlardı²⁹².

Öte yandan 1683-1699 savaş yıllarında eşkıyalık yapan sadece sınırlarda iş bulamayan askerler değildi. Bazı durumlarda savaş koşullarından, artan vergilerden, kıtlıktan ve yöneticilerin zulmünden şikâyetçi olan Müslim ya da zımni topluluklarda eşkıyalık yapmışlardır. Buna mukabil zımni ahalinin otoriteye karşı faaliyetleri Osmanlı vesikalarının çoğunda haydut eşkıyalığı olarak değil, zımni istilası, zımni isyanı veya zımni eşkıyalığı olarak zikredilmektedir.

---

²⁸⁹ یاسانینک

²⁹⁰ Bu husus şer'iyye sicilinde kayıtlı vesikada "...haydud eşkıyası medine-i mezbure etrafında vakı cibalde hala bayraklarıyla gezüb ümmet-i Muhammedi esir ve hayvanatlarını ahz u garetden hali olmamalarıyla işbu sene haydud eşkıyası hayf ve (...) mahsulatımızı ele getürmek ve nahiye-i mezburede vakı menzillerimizde emr-i müsteb'ad olub bilcümle mahsulatımız telef ve mazarratlarından ekserimiz perakende ve perişan olmak emr-i mukarrer olmağın..." şeklinde yer almaktadır; Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 14b/I (H. Evâil-i Zi'l-hicce 1106/M. Temmuz 1695).

²⁹¹ Mehmet Karagöz, *a.g.m.*, s. 381.

²⁹² İlgürel, *a.g.m.*, s. 467-468.

Bozgun yıllarından sonra Bosna Eyaleti'ndeki ilk zimmi isyanları ve eşkıyalıkları 1686 yılına rastlamaktadır. Hersek Sancağı'nda vaki Nikşik ve civarındaki nahiyelerin zimmi reayası, Ekim 1686'da isyan ederek cizyelerini göndermemiş, düşmanla birlikte birkaç beldeyi yağmalayarak bazı Müslümanları esir almışlardır. İstanbul'dan gönderilen hükümde ise Şeyhülislam'dan fetva alındığı ve isyancıların katledilmesinin şer'an caiz olduğu belirtilerek, şer'ile haklarından gelinmesi istenmişti²⁹³. Bununla birlikte Hersek Sancağı'nın Nikşik, Drinak, Onoğušte ve Kolaşin gibi bazı bölgelerinde zimmilerin isyanları devam etmiştir. Bu isyanlar ve eşkıyalıklar bazen il erleri bazen de civar kalelerden nefer ihracıyla bastırılmaya çalışılmıştır²⁹⁴. Başka bir hükümde ise Yayçe Kalesi dâhilinde yaşayan bazı zimmiler, kaleye zarar vermeye teşebbüs ettiklerinde Yayçe kadısına ve kale dizdarına gönderilen bir hükümle söz konusu kişiler kaleden ihraç edilerek taşra ve varošta iskân ettirilmesi istenmişti²⁹⁵.

Diğer taraftan süregelen savaş nedeniyle Bosna Eyaleti'ndeki asker yoğunluğun azaldığı zamanlarda, haydut eşkıyasına benzer şekilde zimmi reaya da bu meşguliyeti fırsat bilip harekete geçmekteydi. Nitekim Bosna Valisi Hüseyin Paşa'ya hitaben gönderilen bir hükümde, Bosna askerinin Belgrad'a gidişi üzerine eyaletteki asker sayısının azalmasını fırsat bilen Hersek Sancağı zimmileri, isyan etmişlerdir. Bu doğrultuda Hüseyin Paşa'dan isyancılar Müslümanların emval ve erzaklarını yağmalamadan evvel ahalinin yardımına yetişmesi ve ihtiyaçlarını görmesi istenmişti²⁹⁶. Bununla birlikte 1688'de Belgrad'ın kaybıyla başlayan, Niş ve Vidin'de de devam eden yenilgiler ve askeri ayaklanmalar nedeniyle devletin Hersek'teki isyan ve eşkıyalık olaylarıyla yakından ilgilenmeye vaktinin olmadığı söylenebilir. Nitekim Foça, Mostar, Banaluka, Nevesin ve Kolaşin bölgelerinde isyanlar 1689 yılında da etkinliğini sürdürmüştür.²⁹⁷

Viyana yenilgisinden sonra başlayan savaş dönemi içerisinde Bosna Eyaleti'ndeki zimmi reayanın isyan edip düşmanla birlik olarak, eşkıyalık yapmasını

²⁹³ AŞD, Hüküm 304/s. 282 (H. Evâsıt-ı Zil'l-ka'de 1097/M. Ekim 1686).

²⁹⁴ AŞD, Hüküm 398/s. 327 (H. Evâil-i Muharrem 1098/M. Kasım 1686); AŞD, Hüküm 418/s. 334 (H. Evâil-i Muharrem 1098/M. Kasım 1686); AŞD, Hüküm 488/s. 362 (H. Evâil-i Safer 1098/M. Aralık 1686); AŞD, Hüküm 502/ s. 367-368 (H. Evâil-i Safer 1098/M. Aralık 1686).

²⁹⁵ AŞD, Hüküm 275/s. 272 (H. 4 Zil'l-ka'de 1097/M. 22 Eylül 1686).

²⁹⁶ BOA, Mühimme 98, Hüküm 68/203 (H. Evâil-i Rebi'ül-Evvel 1100/M. Aralık-Ocak 1688-1689).

²⁹⁷ BOA, Mühimme 98, Hüküm 226/806 (H. Evâhir-i Ramazan 1100/M. Temmuz 1689); BOA, Mühimme 98, Hüküm 235/845 (H. Evâhir-i Şevval 1100/M. Ağustos 1689).

tetikleyen sebeplerin izahı önemlidir. Bu kapsamda tekâlif-i şakka başta olmak üzere diğer angaryalar, kıtlık, savaş koşulları ve Bosna'da yetki sahibi kişilerin ahaliye zulmü, zımmileri isyana teşvik eden sebepler arasında gösterebilir. Ayrıca zimmi isyanlarının ve eşkıyalıklarının Bosna'dan ziyade Hersek bölgesinde daha sık görülmesi Venedik'in Sin ve Knin gibi kaleleri ele geçirerek, Osmanlı kuvvetlerine karşı güneyde üstünlük kurmasıyla açıklanabilir. Diğer taraftan 1683 yenilgisinden sonraki harp yıllarında zimmi isyanları Bosna Eyaleti'yle birlikte Sırbistan ve Makedonya'da da ortaya çıkmıştır²⁹⁸. Ancak Bosna'da Sırbistan'a göre Müslüman ahalinin nüfus bakımından gayrimüslimlerden fazla olması her halükarda zimmi isyanlarını sınırlı tutmaktaydı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin, bazı zamanlarda Müslüman reayayı zimmi isyanlarını bastırmak amacıyla da kullanabildiği göz önüne alındığında sürecin Sırbistan'a göre nispeten kontrol altında geliştiği söylenebilir.

Öte yandan zimmi isyanlarının dışında sıradan reayadan kimselerin de eşkıyalık girişiminde buldukları bilinmektedir. Ancak 1683-1699 savaş dönemi içerisinde Bosna Eyaleti'ni kapsayan reaya eşkıyalığına dair vesikalarda reyanın niteliği açıkça belirtilmediğinden, isyan edenleri Müslim ya da gayrimüslim olarak ayırmak mümkün gözükmemektedir. Örneğin Saraybosna şer'iyye sicilinde bir belgede bu durum "...*etraf-ı cevanibde reaya kimi küffara tebaiyyet ve kimi haydut olup yollarda tüccarın ve misafirin ve bakıyye-i raiyyetin emvalin nehb ü hasaretden hali olmamağile...*" şeklinde geçmektedir²⁹⁹.

Bosna Eyaleti'nde reyanın dâhil olduğu eşkıyalık faaliyetleri, haydut eşkıyalığına benzer şekilde ahalinin ekonomik kaynaklarını hedef almaktadır. Nitekim reaya eşkıyalık yaparak, herhangi bir ideoloji ya da kişiye bağlı olmaksızın geçimini sağlamaya çalışıyordu. Bunları yine haydut eşkıyalığına benzer şekilde yolları keserek gerek tüccarın gerekse yolcuların mallarını yağmalama ve adam öldürme olarak sayabiliriz³⁰⁰.

---

²⁹⁸ Katić, *a.g.m.*, s. 765.

²⁹⁹ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 41b/I (H. Evâhir-i Rebi'ül-ahire 1106/M. Aralık 1694).

³⁰⁰ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 15b/II (H. Evâhir-i Cemaziye'l-evvel 1106/M. Ocak 1695); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 17b/I (H. 24 Receb 1107/M. 28 Şubat 1696); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 17b/II (H. Evâhir-i Receb 1107/M. Şubat 1696); BOA, Mühimme 101, Hüküm 102/- (H. Evâil-i Muharrem 1103/M. Eylül-Ekim 1691).

Öte yandan 1683-1699 savaş döneminde Bosna Eyaleti'nde ortaya çıkan eşkıya saldırılarından ahali ve eyaletin düzeninin korunması için alınan tedbirler; nefir-i âmm uygulaması kapsamında savaşmaya gücü yeten kişilerin kendi memleketlerini savunması, eşkıyaların ortaya çıktığı bölgelere yakın kalelerdeki neferlerin bir kısmının tayini veya istilaya uğrayan ilgili kaza ya da kasabaya muhafaza amacıyla bir palanka inşa edilmesi olarak ifade edilebilir. Bu doğrultuda haydut ve eşkıya saldırılarına karşı korunmasız olan Yenipazar ahali, söz konusu saldırıları kasabaya bir palanka inşa edilmedikçe püskürtmenin mümkün olmadığını, şayet eşkıyalar Yenipazar'ı istila ederse Bosna yolunun da kapanacağını kadiya belirtmiştir. Bunun üzerine bölgeye bir palanka inşa edilmesine karar verilmişti³⁰¹. Başka bir örnekte ise Hersek Sancağı'nda vaki Bihor kazasının Akova ahali, sürekli Sava tarafından gelen haydut eşkıyasının saldırılarına maruz kalmakta olup emvali ve hayvanları yağmalandığından, bu saldırıların önlenmesi için yine bir palanka inşasını uygun görmüştü³⁰². Bosna Beylerbeyine hitaben gönderilen bir hükümde ise bazı durumlarda tercih edildiği üzere palanka inşası ya da nefir-i âmm tariki olmaksızın eşkıyanın zuhur ettiği bölge çevresindeki bir kalenin neferlerinden bir kısmının tayin edilmesi uygun görülmüştür³⁰³.

Sonuç olarak 1683 Viyana kuşatmasından sonraki harp yıllarında Bosna Eyaleti'nde farklı gruplar eşkıyalık yaparak eyaletteki toplumsal ve sosyal hayatı bozmuşlardır. Söz konusu eşkıyalık faaliyetlerini gerçekleştirenler iş bulamayan savaşçılar, zımmiler ve reayadan kimseler olarak sayılabilir. Bu dönemde eşkıyalar çoğunlukla yol kesme, kasaba basıp yağmalama, adam kaçıрма ve öldürme gibi kanunsuz işler yaparak geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Eşkıyalık hareketleri sonucunda Bosna Eyaleti'nde yol güvenliği ortadan kalkmış, asayiş bozulmuş, ticari faaliyetler sonlanmış ve toplumsal hayat yaşanılmaz hale gelmiştir.

---

³⁰¹ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 7a/II (H. 15 Rebi'ül-ahire 1105/M. 14 Aralık 1693); BOA, Mühimme 104, Hüküm 264/1210 (H. Evâil-i Şevval 1104/M. Haziran 1693).

³⁰² *Zübde-i Vekayiât*, s. 544; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, s. 500.

³⁰³ Prepol ve Yenipazar kazalarının haydut eşkıyasından muhafazası için Rojay Kalesi neferlerinden bir kısmı tayin edilmiştir; BOA, Mühimme 104, Hüküm 52/213 (H. Evâsıt-ı Şevval 1103/M. Haziran-Temmuz 1692).

2.2. Yeniçeri ve Sipahi Eşkîyalıkları

1683-1699 savaş yıllarında Bosna Eyaleti'nde bazı kazalarda yeniçeri ve sipahiler de farklı şekillerde ahaliye zulmederek zorbalık yapmışlardır. Bu yıllarda Bosna Eyaleti'nde çarşıda pazarda arbeye çıkarıp kavga eden, esnafa ve fukaraya eziyet eden, savaşa katılmayıp şehirde oturan³⁰⁴, vurgunculuk ve bozgunculuk yapan³⁰⁵ birçok yeniçeri eylemlerini arşiv belgelerindeki kayıtlarda görmek mümkündür. Bununla birlikte birçok hükümde yeniçerilerin gerek kışladıkları mahallerde gerekse narh-ı cari üzere zahire temininde reayadan bu bahaneyle bedava yiyecek, yem, akçe veya zimmet almamaları ve ahaliye zahire sıkıntısı çektirilmemesi istenip, gerekli olan ev, ahır ve zahirenin miriden karşılanacağı belirtilmiştir³⁰⁶. Ancak Saraybosna şer'iyye sicilinde yer alan bir kayda göre yeniçerilerin söz konusu uyarılara riayet etmedikleri, ihtiyaçları ve hayvanlarının yemleri devlet tarafından temin edilmiş olmasına rağmen, ahalinin elindeki beygirleri zorla aldıkları, reayaya zulmettikleri görülmüştür. Saraybosna mütesellimi Mustafa Ağa asileri durdurmak istediğinde ise, yeniçeriler tüfeklerle savaşarak karşılık vermişlerdir. Ayrıca yeniçeriler sefer sırasında ağalarını dinlemeksizin nefir-i âmm ile birlikte avdet ederek yapmakla yükümlü oldukları memuriyeti aksatmaktaydılar. Buna ilaveten sarhoş şekilde kılıç ve tüfeklerle çarşı ve pazarlara saldırarak ahalden bazılarını katletmiş ve kadınlara taciz girişiminde bulunmuşlardır. Bununla birlikte şehre gelen zahire üzerinden bozgunculuk ve karaborsacılık yaparak ahaliye kıtlık çektirmişlerdir. Buna karşın ahali, yeniçerilerin sebep olduğu bu sıkıntılardan kendilerini kurtarması için Devlet-i Aliyye'den yardım talebinde bulunmuştur³⁰⁷. Öte yandan söz konusu belge "*cemm-i gafir ve cem'-i kesir*"³⁰⁸ niteliğinde olup, *belde-i Sarayın ulema ve suleha ve fukarası ve nahiyesinden*

³⁰⁴ İhlivne Kalesi muhafazasıyla görevlendirilen yeniçerilerin memur oldukları göreve gitmeyerek, yaz-kış Saraybosna'da ikamet ederek eşkıyalık yapıp, kavga çıkarmaları hakkında bakınız; Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 2b/I (H. Evâsıt-ı Muharrem 1104/Eylül-Ekim 1692); BOA, Mühimme 104, Hüküm 86/383 (H. Evâhir-i Muharrem 1104/M. Ekim 1692).

³⁰⁵ İzvornik Sancağı'nda bulunan kasaba ve kuralarda yeniçeri, cebeci ve topçu taifesinin arpa ve buğday alarak ihtikâr etmeleri hakkında bakınız; AŞD, Hüküm 194/s. 246 (H. Evâil-i Ramazan 1097/M. Temmuz 1686).

³⁰⁶ AŞD, Hüküm 289/s. 277 (H. Evâsıt-ı Zil'l-Ka'de 1097/M. Ekim 1686); AŞD, Hüküm 303/s. 281-282 (H. 13 Zil'l-ka'de 1097/M. 1 Ekim 1686); BOA, Mühimme 105, Hüküm 24/71 (H. Evâsıt-ı Rebi'ül evvel 1106/M. Kasım 1694); BOA, Mühimme 105, Hüküm 24/72 (H. Evâsıt-ı Rebi'ül evvel 1106/M. Kasım 1694).

³⁰⁷ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 17b/I (H. 24 Receb 1107/M. 28 Şubat 1696).

³⁰⁸ Şer'iyye sicillerinde bazı başvurularda kullanılan "*cemm-i gafir ve cem'-i kesir*" terimi, somut bir kalabalığı ifade etmekte olup, bir belde sakinlerinin tümünü ilgilendiren yönetim, güvenlik ya da vergi meseleleri gibi konulara ilişkin kayıtlarda sıklıkla geçmektedir. Bazı kayıtlarda "*cemm-i gafir ve cem'-i*

nerdeyse herkesin ortak şikâyetini dile getirmektedir. Bu bakımdan Saraybosna ve civarında görülen yeniçerilerin eşkıyalık ve kanundışı eylemlerinin oldukça büyük çaplı olup, reayadan çok sayıda kişiyi etkilemiş olması muhtemeldir. Ocak 1691 tarihli başka bir hükümde ise Bosna Valisi Hüseyin Paşa'ya tabi olan 12 neferin eşkıyalık yaparak ahaliye zulmettiklerinden dolayı adı geçen neferlerin İstanbul'a getirilip, huzura çıkarılmaları istenmişti³⁰⁹.

Diğer taraftan 1683-1699 yıllarında Bosna Eyaleti'nde yaşanmış sipahi kaynaklı sorunlar yeniçerilerin sebep olduğu sorunlardan farklıdır. Kısıtlı sayıdaki belgeden anlaşıldığı kadarıyla söz konusu dönemde sipahiler, herhangi bir yağma, çarşı ve pazarın düzenini bozma, adam kaçırma veya öldürme gibi faaliyetlerde bulunmamışlardır. Bosna Eyaleti'nde bu dönemde ortaya çıkan sipahiler ile ahali arasındaki anlaşmazlıkları örneklerle açıklayarak, çıkarımlarda bulunmak daha doğru olacaktır.

Saraybosna şer'iyye sicilinde kayıtlı bir belgeye göre; Bosna Eyaleti'nde çiftlik yerlerine mutasarrıf olanlar sipahilere aşar vergisini vermeye razılar iken, sipahi ve zuama, aşar vergisiyle yetinmeyip, kanuna ve şer'e aykırı muhtelif angaryalar talep ederek ahaliyi taciz etmişlerdir. Ayrıca ahaliye "...kendimiz ve yahud subaşularımız gelmedikçe mahsule vaz'-ı yed etmiyesiz..." diye mahsule dokunulmamasını ikazında bulunmuşlardır. Bunun üzerine ahali, mahsule dokunmamış ve sipahinin öşrünü almaya gelmesi için beklemiştir. Lakin sözü edilen sipahiler, öşrünü almaya zamanında gelmediklerinden ahaliye ait mahsulün kış mevsiminde tarlalarda kalmasına neden olmuşlardır. Ahali maruz kaldığı bu durum karşısında, Devlet-i Aliyye'den kadı aracılığıyla mağduriyetlerinin giderilmesini talep etmiştir³¹⁰. Yakın tarihli başka bir belgede ise sipahilerin her sene kasten ahalinin mahsulünü tarlalarda bırakmasının yanı sıra tam hasat zamanında ahaliyi tırpancı, orakçı ve saman nakli gibi türlü işlerde kendi hesabına çalıştırarak eziyet ettiği belirtilmiştir³¹¹. Bununla birlikte Şubat 1696 tarihli bir

---

kesîr" terimi yerine "ahali-i belde", "ahali-i vilayet" sözcükleri de kullanılmıştır. Bu terim hakkında ayrıntılı bir analiz için bakınız; Özer Ergenç, *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s. 442-453.

³⁰⁹ BOA, Mühimme 100, Hüküm 113/431 (H. Evâsıt-ı Rebi'ül-evvel 1102/M. Ocak 1691).

³¹⁰ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 10b/I (H. Evâhir-i Rebi'ül-ahire 1106/M. Aralık 1694).

³¹¹ Bu husus ilgili vesikada "...*eyalet-i mezburenin sipah ve zuaması vakt ü zamanyla raiyyetin mahsulatını ta'sir etmeyüb kasden lil-ezrar mahsulatı tarlalarda cevridüb her sene ıtlaf ve vakt-i hasadda tırpancı ve orakçı ve çift ayrıtıcı? ve guna-gun hidemat-ı takat söz ile raiyyeti tâciz ve kendü hizmetlerinden avare (...) ve ahar yerlere gider olduklarında ve kendü çiftliklerinden otlak ve saman ve*

belgede de Saraybosna'ya tabi İznik? karyesinden sipahi Süleyman'ın vasisi olan Abdullah, söz konusu bölgeden fethinden beri salariyye alınmadığı halde, salariyye vergisi talebinde bulunarak ahaliye zulmetmiş ve bu bahaneyle ahalinin ekili yerlerinden öşürü kasten zamanında almayarak, mahsullerin tarlalarda çürümesine sebep olmuştur³¹².

Sipahi eşkıyalıklarının yanı sıra XVII. yüzyıl sonlarında tımar düzeninin bozulduğu da bir gerçektir. Bu dönemde savaşlarda tımarlı sipahilerin ölmesiyle boş kalan tımarlar kanunsuz olarak başkaları tarafından gasp edilmiştir. Ayrıca tımar düzeninin bozulması ordusunun yapısını ve sayısını etkilemekteydi. Bozgun yıllarında gerek sipahiler gerekse yeniçeriler çoğu zaman asker toplamakla görevli çavuşlara ya rüşvet vererek ya da onları öldürmek suretiyle seferlere iştirak etmiyorlardı³¹³.

Sonuç olarak 1683-1699 savaş yıllarında eşkıyalık hareketleri diğer Balkan eyaletlerinde olduğu gibi Bosna Eyaleti'nde de ortaya çıkmıştır. Söz konusu dönemde eşkıyalık ve zorbalık yapan grupları kuttâ-i tarik³¹⁴, zimmiler, yeniçeriler ve sipahiler olarak sıralamak mümkündür. Buna mukabil haydut eşkıyaları herhangi bir ideolojik bir amaç gütmeksizin, geçimlerini sağlamak amacıyla yolcuları ve kasabaları yağmalayarak ahalinin ekonomik kaynaklarını hedef almışlardır. Bununla birlikte özellikle Hersek bölgesindeki zimmiler savaşın kötü gidişatını fırsat bilerek isyan etmişler, düşmanla birlik olarak reayanın malını ve zahiresini yağmalamışlardır. Ancak Bosna Eyaleti'nin Müslüman nüfusu yoğun olduğundan zimmi isyanları Sırbistan'daki kadar yıkıcı sonuçlar doğurmamıştı. Buna ilaveten bozgun yıllarında Bosna'da kale ve kasabalarda asayiş sağlamakla görevli yeniçeriler de çarşı ve pazarda arbede çıkararak, esnafa ve fukaraya eziyet etmiştir. Ayrıca savaşa katılmayarak şehirde vurgunculuk yapmak

---

zehair nakli için (...) mütalebesiyle rencide ve remide ve envaî cevri ve eza ve esnaf tahmil tekâlif malayutakadan hali olmadıklarından maada..." şeklinde ifade edilmektedir; Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 11b/I (H. Evâhir-i Cemaziye'l-evvel 1106/M. Ocak 1695).

³¹² Ahaliden talep edilen salariyyenin kanuna aykırı olduğu hususu ilgili vesikada "...*karye-i mezbure sipahileri kadim'ül-eyyamdan berü âşar-ı şer'iyye ile rüsumatlarını şer' ve mu'tad üzere alub ziyade ile ahali-i mezbureyi rencide etmiş değiller iken hala karye-i mezbure sipahisi olan Süleyman sipahinin vassisi ve vekili olan Abdullah nam kimesne hilaf-ı defterimize te'addi eylediğinden gayrı bu diyar a'dim'ül-itibardan feth-i hakaniden berü salariyye alınmaz iken hilaf-ı şer' ve kanun salariyye talebiyle bizi ta'ciz...*" şeklinde ifade edilmiştir. Şer'e aykırı salariyye talebi ve öşür vergisinin kasten zamanında alınmaması hakkında bakınız; Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 19a/I (H. Evâil-i Receb 1107/M. Şubat 1696).

³¹³ İlber Ortaylı, "17. Yüzyıl Sonlarında Orta Anadolu Vilayetlerinin Toplumsal-Ekonomik Durumu Üzerine", *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 14-15.

³¹⁴ "Kuttâ-i tarik" kelimesi yol kesenler, haydutlar anlamına gelmektedir; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 610.

suretiyle sosyal düzeni bozmuşlardır. Sipahiler de Viyana Kuşatması'ndan sonraki harp yıllarında her ne kadar yeniçeriler gibi yağma ve karaborsacılık gibi eylemlere karışmasalar da gerek ahalinin mahsulünü kışın tarlalarda bırakarak gerekse angarya hizmetler talep etmek suretiyle reayayı zarara uğratmışlardır. Öte yandan devlet, eşkıyaların nerede ve ne zaman ortaya çıkacakları belli olmadığından dolayı, celali isyanlarına karşı alınan tedbirlerde olduğu gibi düzenli ordu göndererek bu eylemleri sonlandıramıyordu. Bu dönem eşkıyaların faaliyetlerini önlemek adına, nefir-i âmm kapsamında savaşmaya gücü yeten kişilerin kendi memleketlerini savunması, eşkıyaların ortaya çıktığı bölgelere yakın kalelerdeki neferlerin bir kısmının tayini veya istilaya uğrayan ilgili kaza ya da kasabaya muhafaza amacıyla bir palanka inşa edilmesi gibi tedbirler alınmıştır. Söz konusu tedbirlerin bu denli sınırlı olmasının nedeni ise süregelen savaş yüzünden yaşanan asker kıtlığıdır. Nitekim 1699 yılındaki Karlofça Barışı'ndan sonra Osmanlı Devleti, Bosna Eyaleti ve diğer Balkan eyaletlerindeki bütün eşkıyalık hareketlerini büyük ölçüde sona erdirecektir.

2.3. 1683-1699 Döneminde Bosna Eyaleti'nde Nefir-i Âmm

Sözlüklerde “*nefir*” kelimesi; cemaat, topluluk, ‘nefir-i âmm’ ise; savaş bölgesinde bulunan bütün halkın savaşa sürülmesi, düşmanla savaş için bütün halktan oluşturulan asker olarak ifade edilmiştir³¹⁵. Diğer bir ifadeyle nefir-i âmm, düşman tehdidi altında bulunan bir İslam toprağının savunulmasında Müslüman ahaliden farz-ı ayn gereğince savaşmaya gücü yetenlerin savaşa dâhil edilmesidir. Osmanlı Devleti'nde nefir-i âmm yoluyla asker toplanmasının ilk örneği Yıldırım Beyazid (1389-1402) döneminde Niğbolu Savaşı'nda (1396) kullanılmak üzere ilan edilmişti. Bu tarihten sonra II. Murad (1421-1451) devrinde de nefir-i âmm uygulanmıştır³¹⁶.

1683-1699 savaş döneminde ise kutsal İttifak birliklerine karşı birden fazla cephede savaşan Osmanlılar, 1686 yılında nefir-i âmm ilan etmek zorunda kaldılar. Osmanlı'da nefir-i âmm ilanı, İslam beldesinin savunmaya muhtaç ve cihadın farz

³¹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1993, s. 672; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 958; Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 1467.

³¹⁶ Osmanlı'da erken dönem nefir-i âmm uygulamaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız; Murat Tuğluca, “Osmanlı'da Nefir-i Amm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansımaları”, *Bellekten*, c. LXXX, S. 289, Aralık 2016, s. 773-796.

olduğuna dair bir fetva alınması ve bu fetvaya dayanarak nefir-i âmm ilanı doğrultusunda gerekleřirdi³¹⁷. Nitekim söz konusu savaş dönemine ait dört ayrı hükümde, düşman bir İslam beldesini işgal ettiğinde “...*cihada kadir ahalinin üzerine cihad farz-ı ayn olur mu...*” diye sorulmuş, inkâr edenin ve çağrıya icabet etmeyenin kâfir olacağı hususunda fetva alınmış, savaşmaya gücü yetenlerin nefir-i âmm çağrısına katılarak memleketin muhafazasında bulunmaları istenmiştir³¹⁸. Bu noktada fetvanın gücü nefir-i âmm ilanına bir meşruiyet kazandırarak, dini ve dünyevi yaptırımlar içermesi sebebiyle muhataplarını sadece sefere çağırıyor, aynı zamanda çağrıya karşı gelenleri de tehditle zorluyordu³¹⁹.

Nefir-i âmm ilanı hususunda gönderilmiş hükümlerden anlaşılacağı üzere savaşa kadir olan ahalden hiç kimse bu çağrıdan muaf değildir. 1683-1699 savaş dönemine ait arşiv kaynaklarına yansıyan şekliyle ahaliye pek çok defa gerek vergi gerekse başka vazifelerde belli şartlar altında muafiyet tanımışsa da nefir-i amm çağrısına reaya, ilmiyye, il erleri ve erbab-ı tımar ayırt etmeksizin herkes katılmak zorundaydı. Bununla birlikte nefir-i âmm çağrılarında zaten sefere gitmekle yükümlü olan muvazzaf askerler de pek çok defa dâhil edilmiştir. Bunun amacı fetva ve nefir-i âmm çağrısının dini bağlayıcılığı kullanılarak gerek sefere gidişlerde gerekse sefer sırasında yaşanabilecek olası gönülsüzlük ve firar gibi olayların yaşanmasını engellenmekti³²⁰.

Diğer taraftan 1683-1699 yıllarında Bosna Eyaleti’nde nefir-i âmm kapsamında toplanan askerin hangi kale ve kazanın muhafazasında ne şekilde istihdam edildiği hususu hakkında söz konusu döneme ait mühimme defterlerinde ve Saraybosna şer’iyye sicilinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte 1686-1687 yıllarını kapsayan atik şikâyet defterinde Bosna Eyaleti’nde nefir-i âmm neferinin istihdamı hakkında birçok hüküm mevcuttur. Bu doğrultuda söz konusu bahsi geçen deftere kayıtlı hükümlerden, savaşın erken yıllarında Bosna Eyaleti’nde nefir-i amm askerinin

³¹⁷ Murat Tuğluca, “1683-1699 Savaşlarında Nefir-i Amm Halkı”, *SUTAD*, S. 40, Güz 2016, s. 90.

³¹⁸ BOA, Mühimme 102, Hüküm 94/412 (H. Evâhir-i Rebi’ül-evvel 1103/M. Aralık 1691); AŞD, Hüküm 517/s. 374-375 (H. Evâsıt-ı Safer 1098/M. Aralık-Ocak 1686-1687); AŞD, Hüküm 735/s. 469-471 (H. Evâil-i Cemaziye’l-ahire 1098/M. Nisan 1687); AŞD, Hüküm 823/s. 507-508 (H. Evâhir-i Receb 1098/M. Haziran 1687).

³¹⁹ Tuğluca, “1683-1699 Savaşlarında Nefir-i Amm Halkı”, s. 90.

³²⁰ Tuğluca, “1683-1699 Savaşlarında Nefir-i Amm Halkı”, s. 95.

İhlivne Kalesi'nin muhafazasında³²¹, Sin Kalesi'nin kurtarılmasında³²², Kostaniçe Kalesi muhafazasında³²³, Nova Kalesi muhafazasında³²⁴, genel olarak Bosna serhaddinin savunmasında³²⁵ kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan Bosna'da nefir-i âmm uygulamasına savaşın sadece erken dönemlerinde değil, H.1109 (1697-1698) gibi geç bir tarihte de ihtiyaç duyulmuştu³²⁶.

Diğer taraftan nefir-i âmm askerinin bazı durumlarda cepheye gidip firar ettiği ya da hiç gitmediği de olmuştur. Örneğin; İhlivne muhafazası için Bosna'dan toplanan nefir-i âmm askerinden bazıları kaleye varmış olmalarına rağmen buldukları yerden firar etmişlerdir. Nitekim bu firar sebebiyle İhlivne Kalesi zarar görmüştür³²⁷. Eylül 1686 tarihli bir belgeye göre ise benzer şekilde yine İhlivne Kalesi'nin düşmandan muhafazası için Bosna'dan nefir-i âmm askerine ihtiyaç duyulmuş, ancak emre itaat edilmemiş ve kale yine savunmasız kalarak zarar görmüştür. Bu doğrultuda gönderilen hükümde İhlivne muhafazasına memur olan Köstendil mutasarrıfı Mehmet'in yanına nefir-i âmm toplanarak gönderilmesi emredilmiş, fermana bu defa da itaatsizlik edilmesi durumunda sorumluların şiddetle cezalandırılacağı belirtilmiştir³²⁸. Yakın tarihli başka bir hükümde ise harb u darbe kadir il erleri nefir-i âmm tariki üzere Sin Kalesi'nin kurtarılmasına memur edilmişse de ancak bir kısmı görev yerine gitmemiştir³²⁹.

Öte yandan Venedik'in de savaşa dâhil olarak Dalmaçya kıyılarından Hersek Sancağı'ndaki kaleleri tehdit etmesi Bosna Eyaleti'nin savunulması hususunda asker ihtiyacını arttırmaktaydı. Nitekim bu artış gerek nefir-i âmm tariki gerekse sekban tedariki olarak ahaliye de aynı oranda bir yük binmesine neden oluyordu. Bu doğrultuda henüz savaşın başı sayılabilecek tarihlerde ahalinin nefir-i âmm taleplerini karşılamakta

³²¹ AŞD, Hüküm 128/s. 218-219 (H. Evâil-i Şaban 1097/M. Haziran-Temmuz 1686); AŞD, Hüküm 129/s. 219 (H. Evâil-i Şaban 1097/M. Haziran-Temmuz 1686); AŞD, Hüküm 290/s. 277 (H. 11 Zi'l-ka'de 1097/M. 29 Eylül 1686).

³²² AŞD, Hüküm 512/s. 370-371 (H. 12 Safer 1098/M. 28 Aralık 1686).

³²³ AŞD, Hüküm 919/s. 549-550 (H. 14 Şevval 1098/M. 23 Ağustos 1687).

³²⁴ Bu hükümde harb u darbe kadir bütün il erleri Nova Kalesi'nin düşmandan muhafazasına memur edilmiş ve "...elimizde ve kendü kazâmuz ve âhar mahallin muhâfazasına emrimiz vardur..." diyerek mazeret uydurmalarına izin verilmeden Bosna beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın yanına gönderilmeleri istenmiştir. Bakınız: AŞD, Hüküm 952/s. 563-564 (H. 4 Zi'l-ka'de 1098/M. 11 Eylül 1687).

³²⁵ Cihada kudreti olan Müslümanlardan Bosna serhaddinin muhafazasında istihdam edilmek üzere nefir-i âmm tariki için bakınız: BOA, Mühimme 101, Hüküm 101/333 (H. Evâhir-i Zi'l-hicce 1102/M. Eylül 1691).

³²⁶ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 39b/IV (H. 1109/M. 1697-1698).

³²⁷ AŞD, Hüküm 191/s. 245 (H. Evâil-i Ramazan 1097/M. Temmuz 1686).

³²⁸ AŞD, Hüküm 280/s. 273-274 (H. Evâil-i Zi'l-ka'de 1097/M. Eylül 1686).

³²⁹ AŞD, Hüküm 749/s. 476-477 (H. Evâil-i Cemaziye'l-ahire 1098/M. Nisan 1687).

zorlandığı görülmektedir. Örneğin; Saraybosna ahalisi, gönderdiği bir arzuhalde nefir-i âmm ve sekban taleplerini karşılama iktidarları olmadığını, rûz-ı kasıma değin 150 sekbandan fazlasını gönderemeyeceklerini belirtmişlerdir³³⁰. Yine benzer bir hükümde Saraybosna ahalisi şehir halkından savaşmaya gücü yetenlerin yeniçeri, sipahi ya da sekban yazıldığından dolayı geriye ihtiyarların ve ulemeden kimseler kaldığını, nefir-i âmm kapsamında asker yollanmasının mümkün olmadığını ifade etmişlerdir³³¹.

Diğer taraftan nefir-i âmm talep edilen bölgelerdeki ahali, kendi kazalarının düşman tehlikesi altında kalması ya da muhtemel bir düşman saldırısı karşısında kazalarının savunmasız kalma ihtimaline karşılık başka bölgelere asker göndermek hususunda imtina etmiştir. Nitekim bir hükümde Deyakova ahalisi, hudutta yer alan kasabalarının muhafazaya muhtaç olduğunu, asker kıtlığı çekildiğini belirtip, kendilerinden nefir-i âmm talep edilmemesini istemişlerdir. Buna cevaben gönderilen hükümde bahsi geçen kasaba muhafazaya muhtaç ise nefir-i âmm ile kimsenin rencide edilmemesi uygun görülmüştür³³². Saraybosna ahalisi ise uzun süren savaşın etkisiyle kıtlıktan ve yoksulluktan perişan olduğunu öne sürerek uzak serhatlere muhafazacı olarak gitmek yerine, düşman saldırdığında kendi beldelerini kendileri savunmayı talep etmişlerdir³³³.

Buna ilaveten söz konusu atik şikâyet defterinde yer alan 1687 başlarında kaydedilmiş bir hüküm ise nefir-i âmm esasları dikkate alındığında hayli ilginçtir. Bahsi geçen hükümde Banaluka kazası Vordinye nahiyesinin zımmi madenciyan reayası cizye ve diğer yükümlü oldukları vergilerini verdikleri halde kusurları olmamasına rağmen Bosna beylerbeyi tarafından nefir-i âmm dâhilinde savaşa gönderilmek istenmişlerdir. Nitekim bu hususta gönderilen hükümde nefir-i âmm uygulamasının sadece

³³⁰ AŞD, Hüküm 410/s. 331 (H. Evâil-i Muharrem 1098/M. Kasım 1686).

³³¹ AŞD, Hüküm 997/s. 582 (H. 6 Ramazan 1098/M. 16 Temmuz 1687).

³³² AŞD, Hüküm 915/s. 548 (H. Evâsıt-ı Şevval 1098/M. Ağustos 1687).

³³³ Bahsi geçen husus ilgili vesikada “...*bu tarafda düşman hareket eyledikçe harb u darbe kadir piyade ve sıvâri def’i mazarrat a’dada himmet ve sarf u kudret eyleyeler amma iktiza eylediği zaman vilayet-i kiram taraflarından cebr ve teklif olunmayub ahar serhadlere sürülmeyüp bi’z-zarure icab eylemeden sair dirlik sahibleri gibi muhafaza hizmetine ta’yin olunmayup salik-i meslek celb-i mal olup muhafaza ve ahar hizmet bahanesiyle hin-i fetihden berü ellerimizde olan muafiyetnamemize muhalif ve mugayir rencide olmayasuz deyu yedimize emr-i a’liyye ihsan ve şevketlü muhabetlü (...) sultan Mehmet han hazretleri dahi bu fukaraya merhamet ve mua’fiyetlerimizi ibka ve ferman-ı ali ihsan buyurup...*” şeklinde belirtilmiştir. Vesikanın tamamı için bakınız; Saraybosna Şer’iyye Sicili, Y514, vr. 42b/I (M. 1691-1692).

Müslümanları kapsadığı, zımmi reayanın bu uygulamaya dâhil olmaması gerektiği belirtilerek, bahsi geçen nahiyedeki zımmilere dokunulmaması istenmiştir³³⁴.

Özetle, nefir-i âmm, düşman tehdidi altında bulunan bir İslam toprağının savunulmasında Müslüman ahaliden farz-ı ayn gereğince savaşmaya gücü yetenlerin savaşa dâhil edilmesi olup, XV. ve XVI. yüzyıllarda farklı nedenlerle pek çok defa uygulanmıştır. Bozgun yıllarında ise Osmanlı Devleti, Kutsal İttifak birliklerine karşı birden fazla cephede savaştığından dolayı, 1686 yılında çağrının meşruiyetini belirten bir fetva aracılığıyla nefir-i âmm ilan etmek zorunda kalmıştır. Bozgun yıllarında nefir-i âmm çağrısından hiç kimse muaf tutulmayarak gerek ulemadan gerekse reayadan her Müslüman farz-ı ayn gereği kale ya da kazaların muhafazasında istihdam edilmişlerdir. Bununla birlikte 1683-1699 savaş yıllarında nefir-i âmm bazı bölgelerde gereğinden fazla uygulandığından dolayı ahaliyi zor duruma düşürmüş ve savunmasız bırakmıştır. Buna ilaveten nefir-i âmm çağrısı her kazada ve köyde aynı ilgiyi görmemiş, bazı bölgeler çağrıya itaatsizlik etmiş bazıları da memur edildikleri hizmetleri tamamlamadan firar etmişlerdir.

2.4. 1683-1699 Döneminde Bosna Eyaleti'nde Veba

Veba, Osmanlı kaynaklarında 'tâun' olarak da adlandırılmış, 'yersinia pestis' isimli bir bakterinin yol açtığı bulaşıcı bir hastalıktır. Bu hastalığın hıyarcıklı, septisemik ve akciğer vebası gibi çeşitli türleri mevcuttur³³⁵. Esasen kemirgenleri etkileyen bir hastalık olan veba, insanlara kemirgenlerin taşıdığı pire yoluyla bulaşmaktadır. Bununla birlikte insandan insana sadece akciğer komplikasyonlarıyla ağız, burun ve nefes yolları vasıtasıyla geçer³³⁶. Başlangıçta kemirgenlerden insana bulaşan hastalık ulaklar, tüccarlar, göçebeler, askerler ve kaçaklar gibi taşıyıcı gruplar ile farklı bölgelere yayılır³³⁷.

Dünya tarihinde insanlığa büyük zarar vererek toplumsal düzeni alt üst eden ve kitlesel ölümlere yol açan veba salgınları, VI. yüzyıl ortalarındaki Justinian vebası,

³³⁴ AŞD, Hüküm 596/s. 417 (H. Evâsıt-ı Rebi'ül-,Evvel 1098/M. Ocak-Şubat 1687).

³³⁵ Nühket Varlık, "Tâun", *DİA*, c. XL, İstanbul, 2011, s. 175.

³³⁶ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 42.

³³⁷ Panzac, *a.g.e.*, s. 96-100.

1332 yılında Çin'den yayılıp özellikle Avrupa'da etkili olan kara ölüm (black death) olarak adlandırılan salgın ve XIX. yüzyılda Hindistan'ın Bombay şehrinde başlayan salgın olarak üç gruba ayrılabilir³³⁸.

Kara ölümün ardından gelen salgınlarda hastalık, Venedik ve Ragusa gibi Akdeniz limanlarından ticaret yoluyla İslam coğrafyasına sirayet etmiş ve iç bölgelere doğru ilerlemiştir³³⁹. Bununla birlikte XV. yüzyılda veba 1403'te Küçük Batı Asya, 1416-17'de İstanbul ve çevresi, 1420'de yine İstanbul, 1431'de Patras, 1436'da Bulgaristan, 1440-1441'de Mora, 1455'de Batı Trakya ve İstanbul, 1459-1460'ta Yunanistan olmak üzere İstanbul çevresi ve Balkan coğrafyasında etkili olmuştur³⁴⁰. XVI. yüzyılda ise İslam ülkelerini etkileyen salgınlar 1511-1513, 1520-1529, 1533-1549, 1552-1566 yıllarında meydana gelmiştir³⁴¹. XVII. yüzyılda ise en önemli salgınlar 1603, 1611-13, 1620-24, 1627, 1636-37, 1647-9, 1653-6, 1659-66, 1671-80, 1685-95 yıllarında ortaya çıkmış ve 1697'de çıkan salgın XVIII. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür³⁴².

Bosna Eyaleti'nde veba salgınları, XV. yüzyıldan itibaren etkili olmaya başlamıştır. Bu bağlamda 1466-1476 yıllarında patlak veren veba salgını Bosna ve Hersek dâhil olmak üzere Trakya ve Anadolu'nun da içinde bulunduğu birçok bölgeyi etkisi altına almıştır³⁴³. 1541, 1543, 1545³⁴⁴ ve 1574³⁴⁵ tarihlerinde Bosna, Hersek, Mostar ve Neretva'da salgınlar yaşanmaya devam etmişti. Bununla birlikte 1580 yılında İzvornik ve çevresinde yaşanan şiddetli veba salgını bölgenin ekonomisini kötü etkileyerek, nüfusun azalmasına yol açmıştır³⁴⁶.

---

³³⁸Orhan Kılıç, "16-18. Yüzyıllarda Balkan Şehirlerinde Yaşanan Veba Salgınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, c. III, (Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer), Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, s. 1184.

³³⁹ Varlık, *a.g.m.*, s. 176.

³⁴⁰ Heath Lowry, "Pushing the Stone Uphill: The Impact of Bubonic Plague on Ottoman. Urban Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries", *Osmanlı Araştırmaları XXIII*, İstanbul, 2003, s. 105.

³⁴¹ Varlık, *a.g.m.*, s. 176.

³⁴² Nükhet Varlık, "Conquest, Urbanization and Plague Networks in the Ottoman Empire 1453-1600", *The Ottoman World*, (Ed. Christine Woodhead), New York: Routledge, 2012, s. 261.

³⁴³ Nükhet Varlık, "Disease and Empire: A History of Plague Epidemics in the Early Modern Ottoman Empire (1453-1600)", The University of Chicago Department of Near Eastern Languages and Civilizations, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Chicago, 2008, s. 260.

³⁴⁴ Varlık, *a.g.t.*, s. 104-105.

³⁴⁵ Varlık, *a.g.t.*, s. 130.

³⁴⁶ 1580 yılında ortaya çıkan salgın sırasında yaşanan ölümlerden sonra cizye tahsiline gelen görevliler ölenleri çıkarıp, yeni gelenleri ilave etmeden tahsilat yapmak istedikleri için problem yaşanması üzerine ahalinin isteği doğrultusunda yeniden tahrir yapılarak, cizye vermekle yükümlü olan nüfus

1683-1699 bozgun yıllarında ise Bosna Eyaleti'nde veba salgınları, mevcut savaş koşullarıyla birleşerek bölgenin sosyo-ekonomik yapısını yıkıcı bir şekilde etkilenmiştir. Bu doğrultuda söz konusu dönemde Bosna Eyaleti'nde ortaya çıkan salgınların etkileri Saraybosna şer'iyye siciline kayıtlı bir belgeye "...*muharebe ve mukatele esnalarında ceng u harbe kadir olanlarımızın kimi esir ve kimi şehid ve geçen senelerde maraz-ı vebadan fevt ve bazı istila-i kaht u galadan ve hücum ve galabe-i düşmandan perişan olup...*"³⁴⁷ şeklinde yansımıştır. Görüldüğü üzere şer'iyye sicilinde yer alan bu belgede, harb u darbe kadir kişilerin esir ve şehit olmalarının yanı sıra kıtlık ve veba salgını sebebiyle de perişan oldukları ifade edilmiştir. Nitekim Saraybosna şer'iyye sicilinde veba salgınlarıyla alakalı diğer hükümlerde de ahalinin arasında harb u darbe kadir olan kişilerin süregelen savaşlar yüzünden şehit ya da esir olduğu, sağ kalanların ise vebadan vefat ettiği zikredilerek, kaza ve kasabaların savunmasız kaldığına vurgu yapılmıştır³⁴⁸. Bununla birlikte bahsi geçen şer'iyye sicilinde kayıtlı veba hastalığı hakkında bilgi veren kayıtların farklı tarihli olması, salgının bozgun yılları boyunca Bosna Eyaleti'ni tehdit ettiğini göstermektedir.

1683-1699 savaş yıllarında Bosna Eyaleti'nde ortaya çıkan veba salgını hakkında Saraybosna şer'iyye sicilindeki belgelerin yanı sıra dönemin mühimme defterlerinde de birkaç hüküm mevcuttur. Bu doğrultuda Aralık 1690 tarihinde Srebreniçe kadısına hitaben gönderilen bir hükümde, İzvornik ve Öziçe kalelerinin düşman tarafından istila edilmesi üzerine ahaliden bazı kişilerin esir alındığı, bazılarının ise hastalıktan vefat ettiği söylenmiştir³⁴⁹. Ancak söz konusu belgede salgın doğrudan veba veya tâun olarak zikredilmemiş, "...*kimi dahî hastalıktan ihlâk olup...*" şeklinde yer almıştır. Nitekim o dönemde Bosna Eyaleti'nde yaygın başka bir salgın hastalığın var olmadığı göz önüne alındığında, bahsi geçen ölümlere veba salgınının yol açmış olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer taraftan 102 numaralı mühimme defterinde kayıtlı

---

güncellenmiştir. Buna mukabil söz konusu bölgede vergi mükelleflerini belirlemek amacıyla yeniden tahrir ihtiyacı duyulması, salgının ahali üzerindeki etkisi göstermesi bakımından dikkate değerdir; Kılıç, *a.g.m.*, s. 1198-1199.

³⁴⁷ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 17b/II (H. Evâhir-i Receb 1107/M. Şubat 1696).

³⁴⁸ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 2a/II (Tarihsiz); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 3a/I (H. Evâhir-i Safer 1103/ M. Kasım 1691); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 9a/I (H. Evâhir-i Zi'l-hicce 1105/M. Ağustos 1694); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 12ab/I (H. 1103/M. 1691-1692); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 15b/II (H. Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1106/M. Ocak 1695); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 17b/I (H. 24 Receb 1107/M. 28 Şubat 1696); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 41b/I (H. Evâhir-i Rebi'ül-ahire 1106/M. Aralık 1694); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 42ab/I (Tarihsiz); Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 45a/I (Tarihsiz).

³⁴⁹ BOA, Mühimme 100, 70/263 (H. Rebi'ül-evvel 1102/M. Aralık 1690).

Mart 1692 tarihli hükümde ise Gabela Kalesi'nde veba sebebiyle çok sayıda kişinin vefat etmesinden dolayı kalenin savunmasının zayıfladığı ve muhtemel bir düşman saldırısına mukavemet edecek gücünün kalmadığı belirtilmiş, kalenin Hersek Sancağı alaybeyine bağlı zuama ve tımar erbabı tarafından savunulması kararlaştırılmıştır³⁵⁰.

Arşiv kaynaklarından anlaşılacağı üzere 1683-1699 bozgun yıllarında ortaya çıkan veba salgınları Bosna Eyaleti'ni askeri, sosyal ve ekonomik açıdan etkilemiştir. Nitekim veba dolayısıyla harb u darbe kadir neferlerin vefat etmesi eyaletin savunmasını zorlaştırmış, asker sıkıntısı çekilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte ahalinin bir kısmının salgın sebebiyle ölümü, üretimin ve vergi gelirlerinin düşmesine neden olmuş, devleti ekonomik ve sosyal açıdan sıkıntıya sokmuştur.

Öte yandan bozgun yıllarında Bosna Eyaleti'nde ortaya çıkan veba salgını hakkında bilgi veren Saraybosna şer'iyye sicilindeki ve mühimme defterlerindeki kayıtların sınırlı sayıda olmaları ve ayrıntılı malumat içermemeleri dolayısıyla salgının tam olarak ne kadar insanı etkilediği, ölü sayısı, hastalığın Bosna'ya nereden geldiği ve salgının odak noktaları gibi hususlar açıklanamamaktadır. Örneğin, söz konusu şer'iyye sicilinde vebanın zikredildiği farklı tarihli pek çok belge olmasına rağmen, salgın hakkında ayrıntıya girilmemiş ve birkaç cümleyle geçiştirilmiştir. Yine 1683-1699 tarihleri arasında kaleme alınan mühimme defterlerinin de konuyla alakalı sınırlı sayıda hüküm ihtiva etmesi meselenin anlaşılmasını güçleştirmiştir.

Sonuç olarak Bosna Eyaleti'nde veba salgınları XV. yüzyıldan itibaren farklı tarihlerde görülmeye başlamış, toplumsal hayatı yaşanmaz hale getirerek ticari, ekonomik ve sosyal düzenin bozulmasına yol açmıştır. Nitekim Bosna Eyaleti'nde Viyana bozgunundan sonraki harp yıllarında da ortaya çıkan veba salgını, neden olduğu ölümlerle savaş sırasında bölgeyi askeri açıdan zayıf düşürmüştür. Bununla birlikte

---

³⁵⁰ Gabela Kalesi'nde ortaya çıkan veba salgını ve salgının kalenin savunmasını zayıflattığı hususu, 102 numaralı mühimme defterinde kayıtlı ilgili hükümde "...Gabela ahalisi mahzar gönderüb Gabela kalesi leb-i derya ve intiha-i serhadde vakî olmağla leyl ü nehar a'da-yı liyamdan cenk ü cidal ve harb ü kıtalden hali olmayub bundan akdem kesret-i veba sebebi ile ekseri vefat edüb a'da ile mukavemete iktidarları olmayub eşedd-i ihtitaç ile muhafazaya muhtaç olmağın..." şeklinde yer almaktadır; BOA, Mühimme 102, Hüküm 176/693 (H. Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1103 /M. Mart 1692).

Bosna'da veba salgınları sadece XVI. ve XVII. yüzyıllarla sınırlı kalmayıp, 1730-33-34³⁵¹ ve 1783³⁵² gibi sonraki tarihlerde de görülmeye devam etmiştir.

2.5. Bosna Eyaleti'nde Sefer Kaçakları ve İktisadi Yolsuzluklar

1683-1699 savaş yıllarında gerek Bosna Eyaleti'nin savunmasında görevli gerekse Bosna'nın çeşitli bölgelerinden sefer için tahrir olunan askerlerin bir kısmı yapmakla yükümlü oldukları görevleri yerine getirmeyerek firar etmişlerdir. Buna mukabil firar eden askerler genellikle geçici statüdeki levend ve sekbanlar olup, bazı durumlarda yeniçeri gruplarının da görev yerlerini bırakıp firar ettiği durumlar yaşanmıştır. Genel olarak XVII. yüzyılda levend ve sekban gruplarının sefer kararları ile birlikte Osmanlı ordusuna dâhil edilmeleri, askeri birliklerin sefer için hızlı ve düzenli bir şekilde toparlanmalarını engellemekteydi³⁵³. Buna ek olarak söz konusu geçici statüdeki paralı askerlerin miri hazineden ücretlerini almalarına rağmen, görevlerini yerine getirmeyerek firar etmeleri Osmanlı Devleti'ne hem askeri hem de maddi olarak zarar vermiştir. 1683-1699 savaş döneminde firar eden askerlerin başında levend ve sekbanlar gelmektedir. Öncelikle XVII. yüzyılın sonlarında levend ve sekban toplanması ile alakalı emirler valilere, seraskerlere, mutasarrıflara veya söz konusu bölgedeki nüfuzlu bir ayana yazılabilmekteydi. Ayrıca bahsi geçen emirlerde yazılacak levendin süvari mi, piyade mi olduğu, askerlerin bahşiş ve ulufelerinin ne kadar olacağı ve toplanacak levendin hangi bölgeye gönderilip, kimin emrine verileceği belirtilmiştir³⁵⁴.

Bozgun yıllarında askerlerin seferden firar ettiğine dair erken tarihli belgelerden biri Y514 numaralı Saraybosna şer'iyye siciline kayıtlı olup, Ağustos 1685 tarihlidir. Söz konusu belgede H. 1095 (1683-1684) çıkılan Engürüs seferi için ferman mucibince Öziçe kazasından 75 nefer sekban toplanmış, miri hazineden her nefere ayda beşer kuruştan on aylık ellişer kuruş ücretleri ödenmiştir. Lakin söz konusu sekbanlar

---

³⁵¹ 1730 yılında Saraybosna, Yenipazar ve Yayçe'de, 1733-34 yıllarında da Bihaç ve Banaluka'da veba ortaya çıkmıştır; Panzac, *a.g.e.*, s. 73.

³⁵² Kılıç, *a.g.m.*, s. 1201.

³⁵³ Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Savaş Organizasyonunda Zorlu Bir Süreç: Ordunun Toparlanması", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 19, İstanbul, 2008, s. 231.

³⁵⁴ Cezar, *a.g.e.*, s. 244.

yükümlü oldukları hizmeti yerine getirmeyerek seferden firar etmişlerdir. Buna mukabil bahsi geçen 72 nefere ödenmiş olan 50 kuruş ücretlerinin onar kuruşundan vazgeçilip, geriye kalan kırkar kuruşun tahsil edilmesi istenmiştir. Bu kapsamda 38 sekbandan kalan kırkar kuruş tahsil olursa da geriye kalan 34 sekban firar ettiğinden hazineden ödenen ücretler tahsil olunamamıştır³⁵⁵. Yine buna benzer bir örnekte ise sefer-i hümayun için Bosna'dan yazılan 1000 nefer levendin bahşiş ve ulufeleri verildiği halde, yapılan yoklamada ancak 507 kişinin mevcut bulunduğunu, diğerlerinin ise firar ettiği belirlenmiştir. Bunun üzerine Bosna Valisi Cafer Paşa'ya sayım sırasında mevcut bulunan 507 neferin firar eden askerlerin peşinden gönderilip yakalanması, aldıkları bahşiş ve ulufelerin geri tahsil edilmesi ve diğerlerine ibret olsun diye içlerinden birkaçının cezalandırılması emredilmiştir³⁵⁶. Görüldüğü üzere asker ihtiyacının karşılanması hususunda gerek sefer sırasında gerekse kale savunmasında sekban ve levendlerin istihdamı, bu grupların bazı durumlarda sefere gitmek yerine eşkıyalığı tercih etmesi açısından her zaman güvenilir ve istikrarlı bir çözüm yolu değildir.

Diğer taraftan 1683-1699 savaş döneminde firar ederek görev yerini terkeden askerler sadece sekban ve levendler olmayıp, yeniçeri, sipahi, topçu ve cebeci birliklerinin de ordudan firar ettiği hadiseler yaşanmıştır. Örneğin Bosna Eyaleti'ndeki kadınlara, mütesellimlere, yeniçeri serdarlarına ve iş erlerine hitaben gönderilen Ağustos 1687 tarihli bir hükümde; bazı yeniçeri, sipahi, cebeci, topçu ve levendlerin orduyu yağmalayarak firar ettikleri belirtilerek, firar eden askerlerin yakalanması istenmiştir³⁵⁷. Bununla birlikte nefir-i âmm askerinin de cepheye gidip firar ettiği ya da hiç gitmediği durumlar olmuştur. Örneğin; İhlivne muhafazası için Bosna Eyaleti'nden toplanan nefir-i âmm askerinden bir kısmı, kaleye varmış olmalarına rağmen sonradan firar etmişlerdir. Nitekim bu firar sebebiyle askerinin savunmakla yükümlü olduğu İhlivne Kalesi zarar görmüştür³⁵⁸.

Söz konusu dönemde Osmanlılar tarafından görev yerlerinden firar eden askerleri yakalamak üzere başvurulan yöntemlerden biri Balkan coğrafyasındaki geçit yerleri ve önemli güzergâhlardaki yetkilileri uyarmak olmuştur. Bu doğrultuda Gradişka'dan Belgrad'a kadar olan bölgelerdeki yerel yöneticilere fermansız hiçbir

³⁵⁵ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 50b/II (H. 19 Ramazan 1096/19 Ağustos 1685).

³⁵⁶ BOA, Mühimme 101, 100/330 (H. Evâhir-i Zi'l-hicce 1102/M. Eylül 1691).

³⁵⁷ AŞD, Hüküm 905/s. 543-544 (H. 9 Şevval 1098/M. 18 Ağustos 1687).

³⁵⁸ AŞD, Hüküm 191/s. 245 (H. Evâil-i Ramazan 1097/M. Temmuz 1686).

askerin geçirilmemesi, fermansız geçmek isteyenlerin yakalanarak hapsedilmesi emredilerek asker kaçaklarının yakalanması öngörülmüştür³⁵⁹.

Öte yandan 1683-1699 savaş döneminde Bosna Eyaleti'nde çeşitli asayişsizlikler, ahalden vergi tahsilinde kanunsuzluklar, yerel yöneticilerin reyaya olan zulmü gibi hadiseler vuku bulmuştur. Nitekim bozgun yıllarında Bosna Eyaleti'nden diğer bölgelere yaşanan göçlerin önemli bir kısmı yerel yöneticilerin halk üzerindeki baskısı nedeniyle gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda söz konusu yerel yöneticilerin kanundışı faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin halkı nasıl etkilediğini birkaç örnek üzerinden açıklamak yerinde olacaktır. Buna mukabil Şubat 1691 tarihinde Bosna Valisine ve Saraybosna kadısına hitaben yazılmış bir hükümde, Taşlıca kazası ahalisinden zahire akçesi ve tekâlif-i şakka alınmaması kararlaştırılmışken Hersek Sancağı'nın mutasarrıfı Mustafa, ahalden bedel-i konak bahanesiyle iki bin kuruş, öküz ve koyun bahası almış, buna ilaveten neferleri birbirine kefil edip, adam başı birer buçuk kuruş daha almıştır. Bu duruma ilişkin merkezden gönderilen emirde ise kanunsuz olarak alınan vergilerin iade edilmesi için bahsi geçen mutasarrıfın Saraybosna'da hazır bulundurulması emredilmiştir³⁶⁰. Bir başka örnekte ise, Bosna ahalisinden adet-i ağnam vergisi³⁶¹ talep edilmesi üzerine ahalinin durumu “...*istila-i keferede yanmış, yakılmış ve koyun ve sair cümle şeylerden ayrılmış bu fukaranın yüzden birinde onar on beşer koyun ancak bulunur ve yedimizde hatt-ı hümayun ve muafname olup bunun gibi tekâlif ve mütalebeden muaf ve müselleme ve her veçhile mahall-i merhamet-i fukara ve zuafadan olup...*” şeklinde açıklanmıştır³⁶². Nitekim görüldüğü üzere bozgun yıllarında süregelen savaşlar sebebiyle ekonomik açıdan çöküntüye uğrayan ahalinin adet-i ağnam vergisini ödeyebilecek maddi imkânı bulunmadığı gibi çoğu kişi de vergiyi gerektirecek miktarda küçükbaş hayvan yoktur. Diğer taraftan 1683-1699 savaş dönemi içerisinde Bosna Eyaleti'ndeki yerel yöneticilerin ahaliye karşı olan haksız tutumları ve baskılarına bir örnekte Mostar

³⁵⁹ AŞD, Hüküm 278/s. 273 (H. 4 Zi'l-ka'de 1097/M. 22 Eylül 1686); AŞD, Hüküm 904/s. 543 (H. 8 Şevval 1098/M. 17 Ağustos 1687).

³⁶⁰ BOA, Mühimme 100, 123/469 (H. Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1102/M. Şubat 1691).

³⁶¹ Osmanlı Devleti tarafından küçükbaş hayvandan alınan bir vergi olan adet-i ağnam vergisi, resmi kayıtlarda 'resm-i ganem' şeklinde de geçmektedir. Bu vergi genellikle koyun yavruladıktan sonra nisan veya mayıs aylarında alınmakta olup, vergi miktarı bölgelerin özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Feridun Emecen, “Ağnam Resmi”, *DİA*, c. I, İstanbul, 1988, s. 478-479.

³⁶² Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 50a/I (H. Evâhir-i Zi'l-hicce 1117/M. Nisan 1706).

kasabası reayasından fazladan akçe ve yiyecek talep edilmesidir. Bu kapsamda Mostar kasabası reayasının tahrir zamanında cizye ve aşar vergileri karşılığında ancak birer altın flori vermeleri kararlaştırılmış iken Hersek paşalarının zulmü ve Bosna valilerinin senede birkaç defa ‘devr’ namıyla yiyecek ve para talep etmeleri, kasaba ahalisinin bir kısmının göç etmesine bir kısmının ise bazı asilere katılmasına neden olmuştur³⁶³.

Öte yandan bozgun yıllarında Bosna darphanesinin³⁶⁴ nizamı bozulmuş ve bu durum ticari faaliyetlerin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Söz konusu dönemde Bosna darphanesinde mangırın³⁶⁵ fazla kesilmesinden dolayı bollaşması ticaret hayatının işleyişini bozmuştur. Bu sorunun çözülmesi için Bosna valisine, Saraybosna kadısına ve iş erlerine gönderilen hükümlerde Bosna darphanesinin yeniden tanzim edilmesi istenmiş ve günde 500 kuruştan fazla mangır kat’ olunmaması emredilmiştir³⁶⁶.

1683-1699 yılları arasında süregelen savaşlar Bosna Eyaleti’nin vergi düzeninin de bozulmasına neden olmuştur. Söz konusu dönemde gerek savaş yüzünden gerekse veba salgınları nedeniyle nüfusun azalması vergi mükellefi olan hanelerin kişi sayısının düşmesine sebep olmuştur. Buna ek olarak yine savaş koşullarından dolayı ahalinin toprağını ve evini bırakarak göç etmesi vergi tahsili sırasında karışıklıkları da beraberinde getirmiştir. Bahsi geçen karışıklıkları bir örnek üzerinden açıklamak yerinde olacaktır. Bu doğrultuda Yanbolı kazasına tabi bir karye reayası kadıya giderek,

---

³⁶³ *Zübde-i Vekayiât*, s. 486; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, s. 461.

³⁶⁴ Maden yataklarına yakın yerlerde kurulan Osmanlı darphaneleri, Balkanlar’da Tuna’nın güneyinde batıda ise Bosna’da Srebreniçe, Banaluka gibi bölgelerde yer almaktadır. Balkanlar’daki Osmanlı darphanelerinin sayısı XVI. yüzyılda kayda değer oranda artış göstererek, II. Selim ve III. Murad’ın saltanatları sırasında doruk noktasına ulaşmıştır. Her ne kadar sayıları çok olsa da devlet, darphanelerin faaliyetlerini ve hesap defterlerini kadılar aracılığıyla denetlemektedir; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 39,98; Halil Sahillioğlu, “Darphâne”, *DİA*, c. VIII, İstanbul, 1993, s. 502.

³⁶⁵ Kaynaklarda mangır, mankur ve mankır olarak da geçen bakır sikkeye mangır denilmektedir. Osmanlı Devleti’nde ilk mangırların ne zaman basıldığı bilinmemekle beraber ilk tuğralı mangır Emir Süleyman Çelebi (1402-1410) kestirmiştir. Osmanlı Devleti’nde en fazla bakır para Kanuni Sultan Süleyman döneminde basılmış olup, XV. ve XVI. yüzyıllar bakır para kullanımının en yaygın olduğu dönemdir. Güney Amerika’dan Osmanlı topraklarına gelen bol gümüş nedeniyle III. Murad (1574-1595) devrinden itibaren bakır para kullanımı azalmıştır. Ancak Viyana Kuşatması’ndan sonraki felaket senelerinde devlet, savaş nedeniyle meydana gelen mali krizi aşılabilmek adına 1688 yılından itibaren mangır darbına başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, mangır darbından büyük kâr elde etse de sahteciliğin önüne geçemeyerek 1691 yılında mangır basımını durdurmuştur; Oğuz Tekin, “Mangır”, *DİA*, c. XXVII, İstanbul, 2003, s. 568.

³⁶⁶ BOA, Mühimme 100, 86/334 (H. Evâsıt-ı Zi’l-ka’de 1101/M. Ağustos 1690); BOA, Mühimme 100, 89/346 (H. Evâhir-i Zi’l-ka’de 1101/M. Ağustos-Eylül 1690).

karyelerinin altı adet avarız hanesi³⁶⁷ olmasına rağmen reayanın yoksulluktan ve hastalıktan perişan olduğunu bildirmişlerdir. Ayrıca adı geçen karyeden üç dört nefer, voynuk olarak asıl karyelerine gitmişlerdir. Bu minvalde hem voynuk olarak karyeden giden kişilerin hem de köyde yoksulluktan perişan olan reayanın üzerlerine düşen tekâlif diğerlerinin üzerine kalmıştır. Bu doğrultuda kadıya giden karye ahali de ödemekle yükümlü oldukları tekâlifleri vermeye iktidarları olmadığını belirterek, kazalarına tahrirden sonra gelen ve üzerlerinde haneleri olmayan Karaorman³⁶⁸ reayasına kendi üzerlerindeki iki hanenin aktarılmasını talep etmişlerdir³⁶⁹.

2.6. Karlofça Antlaşması'ndan Sonraki Dönem

1683 yılından beri devam eden savaş 1699 yılında Karlofça Antlaşması'yla sona ermiş ve taraflar arasında barış sağlanmıştır. Barışın sağlanmasını takip eden birkaç yıl boyunca Karlofça Barışı gereği değişen Bosna hududunun tespiti yürütülmesi gereken ilk işlerden biridir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti savaşın bitmesine müteakiben Bosna Eyaleti'ndeki kale ve palankaların tamiri hususunda harekete geçmiştir. Nitekim 1683 yılında beri devam eden savaş sebebiyle Bosna Eyaleti'ndeki birçok kale ve palanka zarar görmüş, bazıları kısmen bazıları ise tamamen kullanılamaz hale gelmiştir. Buna ilaveten Devlet-i Aliyye, uzun savaş döneminde gerek düşman saldırıları gerek farklı grupların yürüttüğü eşkıyalık faaliyetleri gerekse salgın hastalıklar yüzünden yoksullaşan reayanın durumu düzeltmek amacıyla bazı önlemler almıştır.

Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla yıllardır değişmeyen Bosna Eyaleti'nin sınırları da antlaşma maddeleri uyarınca değişmiş bulunuyordu. Buna mukabil 1699 yılından itibaren Bosna Eyaleti'nin yeni sınırları Bossut suyunun Sava'ya karıştığı yerden Brod Kalesi'ne kadar Sava Nehri'nin uzandığı hat olmuştur. Ayrıca Brod, Doboy, Yasenofça, Dubiçe, Novi, Krupa ve Bihke kaleleri Habsburglar tarafından boşaltılarak, Osmanlı Devleti'nin kontrolüne bırakılması kararlaştırılmıştır. Bunun

---

³⁶⁷ Avarız, kanunnamelerde yer alamayan ve önceleri olağanüstü durumlarda başvurulana daha sonra ise süreklilik kazanan bir vergi türü olup, şehir-köy farkı gözetmeksizin bütün reyadan alınırdı. Osmanlılar'da vergi ve nüfus tespitleri aile (hane) sayımına dayandığından vergi vermekle yükümlü olan nüfus tahrir defterlerine "avarız hanesi" olarak yansımıştır. Diğer bir deyişle avarız hanesi terimi, vergilendirilebilir nüfusu göstermektedir; Halil Sahillioğlu, "Avarız", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 108; Ortaylı, *a.g.e.*, s. 139-140.

³⁶⁸ Klis Sancağı'nda bağlı bir kaza olup, burada bir kapudanlık mevcuttur; Gezer, *a.g.t.*, s. 218.

³⁶⁹ Saraybosna Şer'iyye Sicili, Y514, vr. 21b/I (H. Evâhir-i Receb 1109/M. Şubat 1698).

dışında Kostaniçe Kalesi'nin Habsburgların elinde kalması uygun görülmüştü³⁷⁰. Diğer taraftan Osmanlı Devleti ve Venedik arasında yürütülen müzakereler çerçevesinde Dalmaçya'da Sin, Knin, Gabela ve Çitluk kaleleri Venedik'e bırakılmıştır. Bu doğrultuda Karlofça Antlaşması'na göre Osmanlı-Venedik sınırı Knin'den Verlika'ya kadar ve buradan Duare/Duvara, Vergoraz ve Çitluk hattından Gabela'ya kadar uzanan bir çizgiyi kapsamaktaydı³⁷¹.

Öte yandan antlaşmanın imzalanmasının ardından Osmanlı Devleti, Bosna'daki kale ve palankaların teftiş ve tamiri için harekete geçmiştir. Bu doğrultuda Habsburg sınırına yakın yerlerde olan Yasenofça, Dubiçe, Sokov, Brod, Bihke, Doboy, Teşne, Maglay, Krupa, İzacık, Tırsiç, Berkoviçe, Ostroviç, İstine (Stijana), İstazin (Cazin), Törökmihalpekler (Pecigrad), Todornovi, Viranovgraç (Vrnograd), Pojin, Kıladoş-1 Kebir (Velika Kladusa), Rebce, Ostroviça-1 Atik (Ostrovica), Bilay ve Sokoliçe kaleleri tamir edilmiştir. Osmanlılar, kalelerin tamir ve inşaa işlerinde etraftaki kazaların reayasını, muhafız neferatı ya da tımarlı sipahileri kullanmıştır³⁷².

Diğer taraftan eyaletin kötü vaziyetinin farkında olan Devlet-i Aliyye, Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra savaş nedeniyle yoksullaşan reayanın üzerindeki yükü hafifletmek adına Bosna Eyaleti cizyesini affetmiştir. Ayrıca bölgede uygulanan vergi affi sadece bir sene ile sınırlı kalmamış, gerekli bölgelerde cizye veya diğer vergilerde affa ya da indirime gidilmiştir³⁷³.

Öte yandan 1683-1699 harp yıllarında Bosna Eyaleti'nin nüfusu, gerek savaşın neden olduğu ölümler gerek göçler gerekse yerli Katolik ahalinin Habsburglara katılması nedeniyle azalmıştır³⁷⁴. Nitekim söz konusu dönemde yaşanan göçler Bosna bölgesinde nüfusun azalmasına yol açarak, Saraybosna gibi önemli ticaret merkezlerinin etkinliklerini sınırlandırmıştır.

---

³⁷⁰ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 147; Abdülkadir Özcan, "Karlofça Antlaşması", *DİA*, c. XXIV, İstanbul, 2001, s. 506; Gökçe, *a.g.m.*, s. 75-76.

³⁷¹ Güner Doğan, "Venediklü İle Dahi Sulh Oluna": 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 134-135; Özcan, "Karlofça Antlaşması", s. 507; Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 150.

³⁷² Gezer, *a.g.t.*, s. 245.

³⁷³ Gezer, *a.g.t.*, s. 52.

³⁷⁴ Marko Attila Hoare, *The History of Bosnia: From the Middle Ages to the Present Day*, Saqi, London, 2007, s. 44.

SONUÇ

Habsburglar ile 1664 yılında imzalanan Vasvar Antlaşması'nın ardından iki devlet arasındaki barış ve iyi ilişkiler, Protestan Macarların Habsburglar'a karşı isyan edip, Osmanlı Devleti'nin bu sürece katılmasıyla bozulmaya başlamıştı. Bu doğrultuda Osmanlı Sadrazamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Protestan Macarların lideri konumunda olan Tökeli İmre ile ittifak halinde Habsburg karşıtı bir siyaset izlemekteydi. Bu minvalde Kara Mustafa Paşa vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Tökeli İmre'yi Orta Macar Kralı olarak tanımasıyla savaşa giden süreç resmen başlamış oldu. Habsburglar ise o tarihlerde Fransa'nın izlediği yayılcı siyaset dolayısıyla Osmanlılarla barışı yenileyerek, muhtemel bir savaştan kaçınmak istiyorlardı. Bu bağlamda Habsburglar, İstanbul'a bir elçi göndererek barışı yenilemek isteseler de Osmanlı tarafının aşırı istekleri nedeniyle barış yenilememiştir. İki devlet arasında barış ihtimali kalmamasının ardından taraflar savaş hazırlıklarına başlamışlardır. Nitekim Habsburglar Papalık vasıtasıyla Venedik ve Lehistan'ı savaşa dâhil ettiler. Buna karşın Osmanlılar ise Habsburg seferi için Şubat sonunda harekete geçmiş ve 3 Mayıs'ta Belgrad'a ulaşmıştır. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın yönetimindeki Osmanlı ordusu ilk olarak Yanıkkale'yi kuşattı. Fakat kale hemen ele geçiremeyince Kara Mustafa Paşa, bir harp meclisi toplamış, kendisine gösterilen muhalefete rağmen Yanıkkale önünde vakit kaybedilmeden Viyana üzerine yürünerek, kuşatılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı ordusu, 14 Temmuz'da Viyana önlerinde ordugâhını kurmuş, 16 Temmuz'da da kaleyi kuşatarak ateşe başlamıştır. Kuşatma, 12 Eylül'e kadar yaklaşık 60 gün sürdü. Bununla birlikte kuşatmanın son zamanlarında Türk ordusunda erzak sıkıntısı ortaya çıkmış, askerlerin morali bozulmaya başlamıştır. Bu esnada Osmanlı ordusunun yorgun ve bitkin bir vaziyette iken Leh orduları 12 Eylül'de Kahlenberg tepesine ulaşmış ve savaşa dâhil olmuştur. Bunun ardından iki ateş arasında kalan Osmanlı ordusu, Kırım Hanı'nın kuvvetlerini alarak, savaş meydanından çekilmesiyle çöküntüye uğramış ve düzensiz bir şekilde Budin'e çekilmiştir. Kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından hem Viyana bozgunu hem de serhadlerden kötü haberler gelmesi dolayısıyla Kara Mustafa Paşa IV. Mehmet'in emriyle Belgrad'da idam olunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin 1683 yılında Viyana önlerinde büyük bir yenilgiye uğraması 1699 Karlofça Barışı'na kadar sürecek olan bir savaş dönemini başlatmıştır. Literatürde “felaket seneleri” olarak adlandırılan bu dönem içerisinde Osmanlı Devleti'nin Balkan eyaletleri uzun yıllar süren savaşın yıkıcı etkisine maruz kalmıştır. Nitekim söz konusu Balkan eyaletlerinden biri olan Bosna Eyaleti, Viyana yenilgisiyle başlayıp, Karlofça Barışı'yla biten dönem içerisinde savaş, asayişsizlik, yoksulluk, kıtlık, eşkıyalık, kanunsuzluk ve salgın hastalıklar gibi pek çok sorunla yüzleşmek durumunda kalmıştı.

1684 yılında Kutsal İttifak'a Venedik'in de dâhil olmasıyla Bosna Eyaleti'ndeki ilk çarpışmalar Dalmaçya kıyılarında İhlivne, Sin ve Knin kaleleri etrafında başlamıştır. Bu doğrultuda Venedikliler, Nisan 1687'de Sin Kalesi'ni kuşatmışlar ve ele geçirmişlerdir. Sin Kalesi'nin düşmesinden sonra ise Knin Kalesi hedef haline gelmiş ve 1688'de burası da Venedik kontrolüne girmiştir. Buna mukabil savaşın henüz başları sayılabilecek tarihlerde Venedik'in Sin ve Knin gibi müstahkem kaleleri ele geçirmesi Bosna Eyaleti'nin güneyinin daha savunmasız bir hale gelmesine neden olmuştur. Bununla birlikte Eylül 1688 yılında Belgrad Kalesi'nin düşmesiyle Bosna Eyaleti'ndeki İzvornik, Yenipazar, Srebreniçe ve Vişegrad gibi bölgeler Habsburg akınlarına maruz kalmıştı. Belgrad Kalesi'nin kaybedilmesinin ardından 1689 ve 1690 yıllarında Bosna Eyaleti'ne yönelik Habsburg saldırıları Bosna Valisi Hüseyin Paşa'nın gayretleriyle geri püskürtülmüştür. Ayrıca bu süreçte Bosna reayasının Osmanlı birliklerine karşı isyan etmeyişi söz konusu bölgelerin savunulmasını kolaylaştırmıştı.

Fazıl Mustafa Paşa'nın Ekim 1689'da sadrazam olmasıyla Osmanlı Devleti bir toparlanma sürecine girmişti. Bu süreçte yeni sadrazam merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelik reformlar ve düzenlemeler yaparak, devletin iç siyasetindeki sorunları nispeten çözmüştür. Daha sonra Habsburglar üzerine sefere çıkan Fazıl Mustafa Paşa, Niş'i ve Belgrad'ı geri alarak, düşmanın ilerleyişini durdurmuştur. Buna ilaveten 8 Ekim 1690 tarihinde Belgrad Kalesi'nin geri alınmasından sonraki günlerde kalenin tahkimatı ve güçlendirilmesi hususunda Bosna Eyaleti önemli bir rol oynamıştır. Nitekim o tarihlerde askeri ve ekonomik açıdan iyi durumda değilken bile Bosna Eyaleti'nin, Belgrad savunması için asker yollaması kalenin Bosna için ehemmiyetini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Bosna Eyaleti için savaşın gidişatını değiştiren noktalardan biri de 1694 yılında Dalmaçya kıyılarının güvenliği için oldukça önemli bir kale olan Gabela'nın kaybedilmesidir. Nitekim Sin ve Knin kalelerinin kaybından sonra Gabela Kalesi'nin de Venedik eline geçmesiyle Bosna Eyaleti'nin güney kazaları Venedik tehdidine maruz kalmıştır. Kalenin Dalmaçya savunması hususundaki öneminin farkında olan Osmanlılar, birkaç defa kaleyi tekrar ele geçirmek istemişler, ancak başarılı olamamışlardır. Bu bağlamda söz konusu girişimlerin başarısız olmasın da, Osmanlıların sayıca az olmaları, Venedik'in yeni tabyalar inşa ederek, yeni toplar yerleştirmek suretiyle kaleyi ve çevresini tahkim etmesi gibi hususlar etkili olmuştur. Gabela Kalesi'nin kaybından sonraki süreçte ise savaşın yönü Bosna Eyaleti'nin kuzeybatısına kaymış bulunmaktaydı. Bu kapsamda Habsburg ordusu, 1697'de Bihke Kalesi'ni kuşatmışsa da, Osmanlı birliklerinin kalenin yardımına zamanında yetişmeleri nedeniyle kuşatmayı kaldırarak geri çekilmiştir.

1697 Ekim'inde ise Prens Eugene'in Brod, Doboy, Maglay, Visoko gzerghından ilerleyerek Saraybosna'ya düzenlediği akın, Bosna Eyaleti'nin bu tarihten itibaren savaş dışı kalmasına yol açmıştır. Habsburgların Saraybosna'yı istila ederek yakması ve o hat zerindeki Maglay, Doboy, Visoko gibi kale ve kazaları yıkarak ateşe vermesi Bosna Eyaleti'nin askeri düzenini ve örgütlenmesini bozmuş bulunuyordu. O kadar ki söz konusu Saraybosna yangınında şehirde bulunan 6 bin evden, ancak 30 kadarı tepelerde bulunduğundan dolayı yangından etkilenmemiştir. Bu kapsamda toplam 6 bin ev ve 150 camii 24 saat içinde kl olmuş bulunuyordu. O tarihten sonra şehir tekrar inşa edilse de 1697 yangını sonrasında verdiği gler nedeniyle Saraybosna, Osmanlı idaresi boyunca bir daha siyasi ve mali bakımdan eskisi kadar aktif bir merkez olamamıştır. Nitekim Prens Eugene'in 11 Eylül Zenta muharebesinden sonra düzenlediği bu akın, Zenta mağlubiyetinin yıkıcı etkisini pekiştirmiş ve Osmanlı Devleti'nin Karlofça gibi ağır hükümler içeren bir antlaşmayı imzalamasına ortam hazırlamıştır.

Öte yandan 1683 Viyana Kuşatması'ndan sonra başlayan savaş dönemi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda 1683-1699 yılları arasındaki Bosna Eyaleti'nde asayiş ve düzeni bozan başlıca problemler farklı grupların yürüttüğü eşkıyalık hareketleri, bazı askerlerin ve yerel yöneticilerin kanunsuz faaliyetleri olarak sayılabilir. Bu bağlamda söz konusu döneme ait arşiv kayıtları incelediğinde Bosna

ahalisinin yüksek vergiler, eşkıyaların yağma ve tacizleri, yeniçeri ve sipahilerin kanun dışı faaliyetleri, veba salgını ve gereğinden fazla uygulanan nefir-i âmm gibi sorunlardan şikâyetçi oldukları görülmektedir.

Bozgun yıllarında Bosna Eyaleti'nde haydutlar, yeniçeriler, sipahiler, zımmiler ve reayadan bazı kimseler eşkıyalık ya da benzer faaliyetler yürüterek, toplumsal hayatı yaşanılmaz hale getirmişlerdir. Bu bağlamda eşkıyalık hareketleri, belli bir ideolojik amaç gütmeksizin, ahalinin ekonomik kaynaklarını hedef alarak geçimlerini sağlamak isteyen kişiler tarafından yürütülmekteydi. Söz konusu eşkıyalık hareketleri savaşın şiddetlendiği yıllarda artış göstererek yol güvenliğinin ortadan kalkmasına, asayişin bozulmasına ve ticari faaliyetlerin sınırlanmasına neden olmuştur. Diğer taraftan bazı yeniçerilerin karıştığı olaylar ise çarşı pazarda arbede çıkarma, zorbalık, savaşa katılmayıp şehirde vurgunculuk ve karaborsacılık yapma, reayaya eziyet ederek bedava yiyecek, yem, akçe talep etme gibi hadiselerdir. Sipahiler ise daha çok aşar vergisiyle yetinmeyerek, reayadan kanuna aykırı hizmetler talep etme ve ahalinin mahsulünü kasıtlı olarak tarlada bırakma gibi hareketlerde bulunmuşlardır.

Bosna Eyaleti, coğrafi konumu nedeniyle bozgun yıllarında süregelen savaşlardan en çok etkilenen bölgelerden biridir. Bu doğrultuda Hersek tarafından Venedik, Bosna tarafında ise Habsburglar ile girilen savaşlar nedeniyle eyalette ki asayiş ve düzen bozulmuştur. Nitekim bu bozulma yol güvenliğini ortadan kaldırmış, ticari faaliyetlerin kısıtlanmasına ve zirai üretimin aksamasına neden olmuştur. Bu minvalde ticaretin ve zirai üretimin düşmesi kıtlığı ve yoksulluğu beraberinde getirmiştir. 1683-1699 savaş döneminde Bosna Eyaleti'nde yaşanan kıtlığa ve yoksulluğa, yüksek vergiler, sık uygulanan nefir-i âmm, eşkıyalık hareketleri, yeniçeri ve sipahi zorbalıkları da eklenince sosyal hayat aksamış ve reaya her açıdan zarar görmüştür. Ayrıca söz konusu dönemde savaş koşullarının getirdiği yıkıcı etkiye veba salgınlarının eşlik etmesiyle Bosna ahali uzun yıllar eski haline dönemeyecektir.

Sonuç olarak Bosna Eyaleti, 1683-1699 savaşının önemli cephelerinden biri olmuş, muharebelerin her safhasından farklı şekillerde etkilenmiştir. Bu doğrultuda Bosna, 1683 Viyana Kuşatması'ndan sonraki harp yıllarında hem Habsburglarla hem de Venediklilerle iki cephede birden savaşırken, bir taraftan da Belgrad Kalesi'ne gerek asker gerekse kalenin tahkimatı hususunda yardım gönderiyordu. Bu şartlar altında uzun

süre devam eden savaş Bosna Eyaleti'nin hem askeri hem de ekonomik olarak neredeyse bütün kaynaklarını tüketmiş bulunuyordu. İlaveten Prens Eugene'in 1697 yılında Saraybosna'ya düzenlediği sefer kapsamında Saraybosna şehriyle birlikte Brod'a kadar olan Osmanlı kalelerini yıkarak ateşe vermesi, eyaleti her açıdan çöküntüye uğratmıştır. Söz konusu sefer sırasında Habsburg birliklerinin Brod Kalesi'nden Saraybosna'ya kadar kayda değer bir direniş görmeden ilerleyebilmiş olmaları, süregelen uzun savaş döneminin Bosna Eyaleti'ne olan etkisini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Nitekim eyaletin kötü vaziyetinin farkında olan Devlet-i Aliyye, Karlofça Barışı'nın ardından 1683 yılından beri süregelen savaş nedeniyle yoksullaşan ahalinin sosyal ve ekonomik durumunu düzeltmek amacıyla bazı önlemler almış ve uygun görülen bölgelerde vergi affı uygulamıştır. Ayrıca savaşın bitişine müteakiben Osmanlı Devleti, Bosna'da savaş sırasında zarar görmüş kale ve palankaları tamir faaliyetlerine başlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A - Arşiv Belgeleri

Ali Emiri Tasnifi Belgeleri (AE)

Sultan Ahmed II: AE.SAMD.II 5/440

Sultan Mustafa II: AE.SMST.II 65/6883

İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE)

Askeriye: İE.AS. 29/2599, 30/2628, 45/4083

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri

Askeriye: C.AS. 394/16261, 858/36718

Mühimme Defterleri

98, 102, 104, 110

Şer'iyeye Sicili

Y514 Numaralı Saraybosna Şer'iyeye Sicili

B - Transkripsiyonlar

ÇELİK, Reşat, “99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu Değerlendirilmesi (1-90)”, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis, 2015.

DEMİR, Mesut, “1686-1687 (h.1097-1098) Tarihli Atık Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

GÖKBUNAR, Bekir, “105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 1996.

KARACAN, Tuba Meryem, “101 No'lu Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2010.

ŞAKAR, Muzaffer Fehmi, “1101\1102 (1690\1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

TAN, Mehmet Ali, “99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu Değerlendirilmesi (91-180)”, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis, 2015.

C - Yazma Eserler

ANONİM OSMANLI TARİHİ, (1099-1116 / 1688-1704), Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekayiat Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1074)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

RAŞİD MEHMED EFENDİ, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, Cilt 1, Haz. Abdülkadir Özcan, vd., Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.

TOPAL, Mehmet, “*Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Nusretname Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2001.

TÜRKAL, Nazire Karaçay, “*Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695)*”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2012.

D- Kitaplar

AFYONCU, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014.

AKDAĞ, Mustafa, *Celali İsyancıları (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963.

BABUNA, Aydın, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, (Çev. Hayati Torun), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

BARKEY, Karen, *Eşkîyalar ve Devlet*, (Çev. Zeynep Altınok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

BASAGİÇ, Safvet Beg, *Bosna Hersek Tarihi 1463-1850*, (Çev. Saffet Atalay), Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2015.

CEZAR, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. III, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2011.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015.

- DOĞAN, Güner, “*Venedikli İle Dahi Sulh Oluna*”: 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- ERGENÇ, Özer, *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.
- FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (Çev. Elif Kılıç), İstanbul, 2010.
- GEZER, Ömer, “*Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2016.
- GÖLEN, Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.
- GÜVEN, Okan, “*İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)*”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2017.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- HANDZİĆ, Adem, *Population of Bosnia in the Ottoman Period*, IRCICA, İstanbul, 1994.
- HOARE, Marko Attila, *The History of Bosnia: From the Middle Ages to the Present Day*, Saqi, London, 2007.
- İNALCIK, Halil, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye*, c. II, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye*, c. III, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye*, c. IV, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. IV, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.
- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (Çev. Birtane Karanakçı), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- MALCOLM, Noel, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, (Çev. Aşkıım Karadağlı), Om Yayınevi, İstanbul, 1999.
- MİLLAR, Simon, *Osprey Askeri Tarih Dizisi Viyana 1683*, (Çev. Eşref B. Özbilen), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.
- ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1993.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- PANZAC, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- PARKER, Goffrey, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, (Çev. Tuncay Zorlu), Küre Yayınları, İstanbul, 2006.
- PURGSTALL, Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. VI, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1998.
- SAMİ, Şemseddin, *Kamus-ı Türki*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2013.
- STOYE, John, *Viyana Kuşatması*, (Çev. Derin Türkömer), Doğan Kitap, İstanbul, 2011.
- TODOROV, Nikolai, *The Balkan City 1400-1900*, University of Washington Press, Seattle, 1983.
- UYAR, Mesut-ERİCKSON, Edward J., *Osmanlı Askeri Tarihi*, İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. III, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- VARLIK, Nükhet, “*Disease and Empire: A History of Plague Epidemics in the Early Modern Ottoman Empire (1453-1600)*”, The University of Chicago Department of Near Eastern Languages and Civilizations, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Chicago, 2008.
- YARDIMCI, Mehmet Emin, *15. ve 16. Yüzyıllarda bir Osmanlı Livası: Bosna*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. V, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.

E- Makaleler

- ADANIR, Fikret, “Bosna Hersek’te ‘Müslüman’ Bir Ulusun Oluşumu: Bir Tarihyazımı Tartışması”, *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Çev. Beril İdemen), (Der. Fikret Adanır-Suraiya Faroqhi), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 307-350.
- AFYONCU, Erhan, “Zenta”, *DİA*, c. XLIV, İstanbul 2013, ss. 279-281.
- AGOSTON, Gabor, “Macaristan’da Osmanlı-Habsburg Serhadı (1541-1699): Bir Mukayese”, *Osmanlı I*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 443-451.
- AGOSTON, Gabor, “Doğu-Orta Avrupa’da İmparatorluklar ve Savaş, 1550-1750: Osmanlı-Habsburg Rekabeti ve Askeri Dönüşüm”, *Osmanlı’da Strateji ve Askeri Güç*, (Çev. M. Fatih Çalışır), İstanbul, 2012.
- AGOSTON, Gabor, “Avrupa’da Osmanlı Savaşları 1453-1826”, *Osmanlı’da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- ALİÇİÇ, Ahmed S., “Hersek’te İslam’ın Yayılması”, (Çev. Hatice Oruç) *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XLVI, S. 2, 2006, ss. 247-252.
- ARIK, Sabire, “Polonya Kralı III. Jan Sobieski Hükümdarlık Dönemi (1674-1696)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXIV, S. 38, Ankara, 2006, ss. 213-238.
- BİLİCİ, Faruk, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransız İlişkileri: Gizli Harpten Objektif İttifaka”, *Osmanlı I*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 480-492.
- ÇİÇEK, Kemal, “II. Viyana Kuşatması ve Avrupa’dan Dönüş (1683-1703)”, *Türkler*, c. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 746-764.
- DARLİNG, Linda T., “Kamu Maliyesi: Osmanlı Merkezi Yönetiminin Rolü”, *Türkiye Tarihi*, c. III, (Çev. Fethi Aytuna), (Ed. Suraiya Faroqhi), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, ss. 148-166.
- DEMİR, Selçuk, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Lofça Şehri”, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, c. I, (Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer), Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, ss. 277-296.
- EMECEN, Feridun, “Ağnam Resmi”, *DİA*, c. I, İstanbul, 1988, ss. 478-479.
- EMECEN, Feridun, “Bosna Eyaleti”, *DİA*, c. VI, İstanbul, 1992, ss. 296-297.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan, “1683 Viyana Seferi’nde Görev Alan Geri Hizmet Sınıfları”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, (8-11 Haziran 2000), Ankara, 2001, ss. 183-194.
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar, “Osmanlı Savaş Organizasyonunda Zorlu Bir Süreç: Ordunun Toparlanması”, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 19, İstanbul, 2008, ss. 211-233.

- ERTAŞ, Mehmet Yaşar, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Savaş Finansmanı ve 1715 Yılında Düzenlenen Mora Seferi'nin Maliyeti”, *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, c. I, İstanbul, 2010, ss. 655-669.
- FAROQHI, Suraiya, “Merkezi Devletle Başetmek, Yerel Güçlerle Başetmek: 16. yüzyıldan 19. yüzyılın Başlarına Osmanlı Bölgeleri ve Ayan”, *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Çev. Beril İdemen), (Der. Fikret Adanır- Suraiya Faroqhi), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 403-436.
- FİDAN, Fadimana, “17. Yüzyılda Bir sefer Hazırlığı: Belgrad'dan Adriyatik'e Bosna Menzilleri”, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, c. III, (Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer), Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, ss. 1031-1055.
- FİLİPOVIĆ, Nedim, “Bosna-Hersek'te Timar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XV, S. 1-4, 1953, ss. 154-188.
- FINE, John V. A., “The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society”, (Ed. Mark Pinson), *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994, ss. 1-21.
- GÖKÇE, Turan, “1699-1700 Tarihli Bosna Vilayeti Hududnamesi”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 16, 2001, ss. 75-104.
- HANDZİĆ, Adem, “Bosna'da XVI. Yüzyılda Kasabaların Gelişmesinin Bazı Özellikleri”, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, ss. 895-900.
- HANDZİĆ, Adem, “XVI. Yüzyılda Bosna'da Osmanlı Şehirlerinin Oluşumuna Bir Bakış”, *Bosna-Hersek*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992, ss. 15-20.
- İMAMOVIĆ, Mustafa, “Urban Development of Sarajevo During The Otoman Rule”, *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)*, c. IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, ss. 1743-1749.
- İLGÜREL, Mücteba, “Osmanlılar'da Eşkıyalık Hareketleri”, *DİA*, c. XI, İstanbul, 1995, ss. 466-469.
- İLGÜREL, Mücteba, “İl Erleri”, *DİA*, c. XXII, İstanbul, 2000, ss. 59-61.
- İNALCIK, Halil, “Saraybosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna I”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. II, S. 9, 1942, ss. 179-181.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak”, *AÜDTCFD*, c. I, S. 2, 1943, ss. 89-96.
- İNALCIK, Halil, “Saraybosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna I”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. II, S. 11, 1943, ss. 372-384.

- İNALCIK, Halil, “Türkler ve Balkanlar”, *Bal-Tam Türklük Bilgisi*, S. 3, 2005, ss. 20-44.
- İNALCIK, Halil-ARI, Bülent, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. III, S. 6, 2005, ss. 27-56.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Döneminde Balkanlar tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar”, *GAMER*, 1, 1, 2012, ss. 1-10.
- İnciciyan, P.L-H. D. Andreasyan, “Osmanlı Rumelisi Tarihi Coğrafyası”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. IV-V, 1975-76, ss. 101-152.
- KARAGÖZ Mehmet, “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri (1680-1700)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. XVI, S. 2, Elazığ, 2006, ss. 373-402.
- KARAGÖZ, Hakan, “Venedik (1716) ve Habsburg (1716-1717) Seferlerinde Vidin Şehrinin Askeri ve Lojistik Önemi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXX, S. 2, Aralık, 2013, ss. 83-116.
- KARAGÖZ, Hakan, “Petervaradin Muharebesinde (1716) Habsburgların Osmanlılardan Ele Geçirdiği Silahlar ve Harp Teçhizatı”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S. 59, İstanbul, 2014, ss. 79-112.
- KARAGÖZ, Rıza, “İkinci Viyana Seferi Sonrasında Ayanların Güçlenmesi”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu* (8-11 Haziran 2000), Ankara 2001. ss. 209-216.
- KATİC, Tatjana, “Viyana Savaşı’ndan Sonra Sırbistan (1683-1699)”, (Çev. Erol Hatipli), *Türkler*, c. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 765-772.
- KILIÇ, Orhan, “16-18. Yüzyıllarda Balkan Şehirlerinde Yaşanan Veba Salgınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri”, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, c.III, (Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer), Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, ss. 1223-1252.
- KİEL, Machiel, “Livno”, *DİA*, c. XXVII, İstanbul, 2003, ss. 200-202.
- KRCSMARIK, J. “Bosna Hersek (tarih)”, *İA*, c. II, İstanbul, 1979, ss. 729-735.
- LOWRY, Heath, “Pushing the Stone Uphill: The Impact of Bubonic Plague on Ottoman. Urban Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries”, *Osmanlı Araştırmaları XXIII*, İstanbul, 2003, ss. 93-132.
- MLADENOVIÇ, Milos, “The Osmanlı Conquest and the Islamization of Bosnia”, *Slavic and East-European Studies*, Vol. 3, No. 4 (Hiver /Winter 1958-1959), pp. 219-226.
- MOACANIN, Nenad, “İzvornik”, *DİA*, c. XXIII, İstanbul, 2001, ss. 553-554.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, “Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yükü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700)”, *Osmanlı Araştırmaları XV*, İstanbul, 1995, ss. 157-186.

- ORTAYLI, İlber, “İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadi Sonuçları Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları II.*, İstanbul, 1981, ss. 195-202.
- ORTAYLI, İlber, “17. Yüzyıl Sonlarında Orta Anadolu Vilayetlerinin Toplumsal-Ekonomik Durumu Üzerine”, *Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 11-18.
- ORUÇ, Hatice, “15. yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *OTAM*, 18/2005, Ankara, 2006, ss. 249-271.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Daltaban Mustafa Paşa”, *DİA*, c. VIII, İstanbul, 1993, ss. 433-434.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Karlofça Antlaşması”, *DİA*, c. XXIV, İstanbul, 2001, ss. 504-507.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Sıvış Yılı Buhranları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XXVII, S. 1-2, 1967, ss. 75-111.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avarız”, *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, ss. 108-109.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Darphâne”, *DİA*, c. VIII, İstanbul, 1993, ss. 501-505.
- SELÇUK, Hava, “Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda Uyguladığı İskân Siyaseti (1432-1481)”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, (Ed. Zeynep İskefiyeli, vd.) Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya, 2013, ss. 335-353.
- SUÇESKA, Avdo, “Bosna Eyaleti’nde Tekâlif-i Şakka”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 1982, ss. 755-762.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “İmdadiyye”, *DİA*, c. XXII, İstanbul, 2000, ss. 221-222.
- TEKİN, Oğuz, “Mangır”, *DİA*, c. XXVII, İstanbul, 2003, ss. 568.
- TUĞLUCA, Murat, “1683-1699 Savaşlarında Nefir-i Amm Halkı”, *SUTAD*, S. 40, Güz 2016, s. 87-110.
- TUĞLUCA, Murat, “Osmanlı’da Nefir-i Amm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansımaları”, *Bellekten*, c. LXXX, S. 289, Aralık, 2016, ss. 773-796.
- VARLIK, Nükhet, “Tâun”, *DİA*, c. XL, İstanbul, 2011, ss. 175-177.
- VARLIK, Nükhet, “Conquest, Urbanization and Plague Networks in the Ottoman Empire 1453-1600”, *The Ottoman World*, (Ed. Christine Woodhead), New York: Routledge, 2012, pp. 251-263.
- ZHELYAZKOVA, Antonina, “Bir Tarih yazımı sorunsalı Olarak Balkanlar’da İslamlaşma: Güneydoğu Avrupa Perspektifi”, *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*, (Çev. Beril İdemen), (Der. Fikret Adanır- Suraiya Faroqhi), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 259-306.

EKLER

Ek.2 Bu hüküm Bosna Beylerbeyine hitaben gönderilmiş olup, Gabela Kalesi'nde veba salgını ortaya çıkmasının ardından, kale savunmasının da bu salgından etkilendiğini konu almaktadır; BOA, Mühimme 102, Hüküm 176/693 (H. Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1103 /M. Mart 1692).

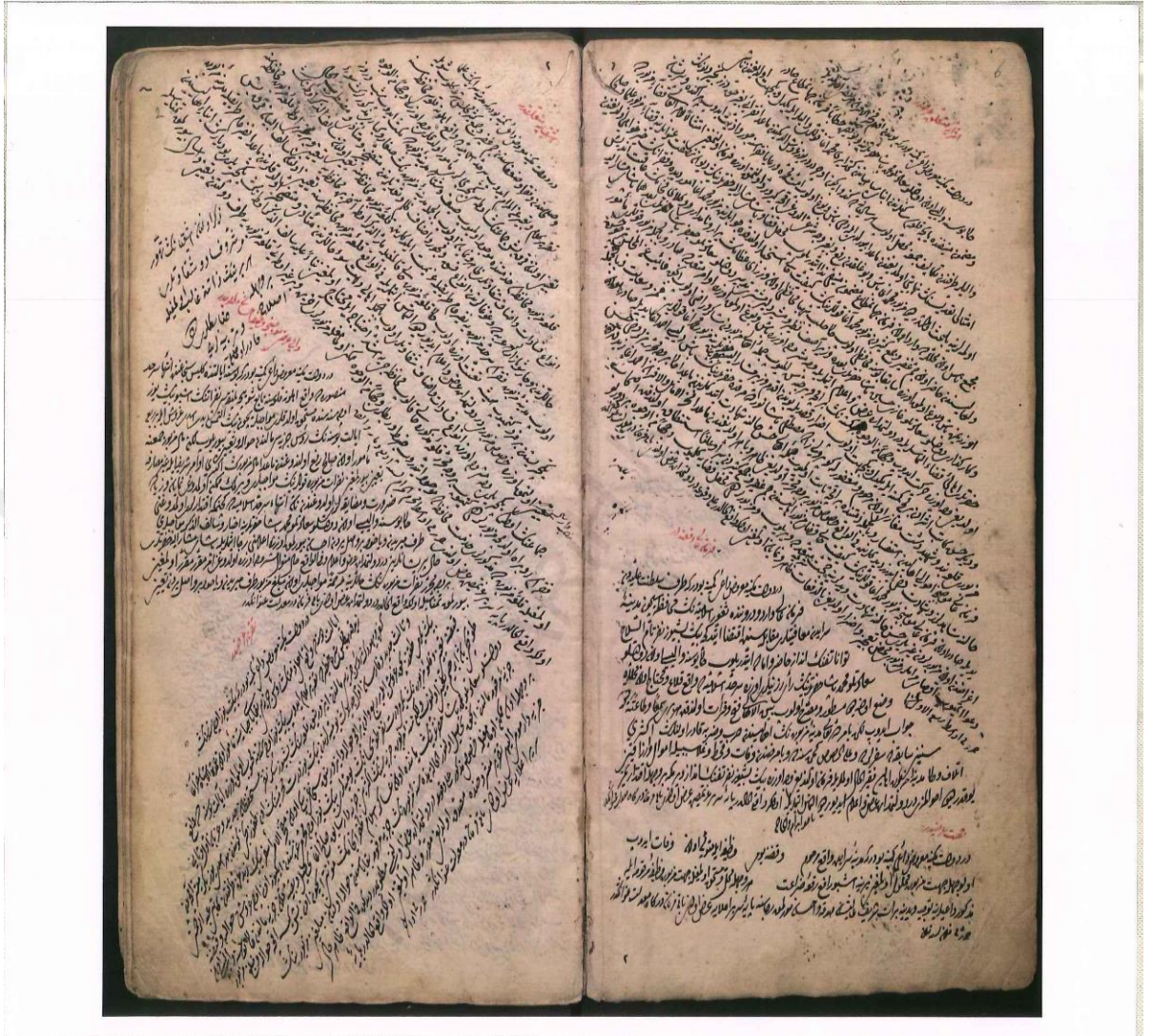
نورنه بیکوگنه کمالک
غیر اویجه عیوض کوزورون غیلده کوزورون لبروز و انشا کوزورون دلته لکله لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا
غیر اویجه و بوزورون کوزورون دبا سینه لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا
قاج اویجه لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا
نوروز لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا
کانه لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا
نوروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا لبروز و انشا

Ek.3 Bu hüküm Bosna Valisi Cafer Paşa'ya gönderilmiş olup, Paşadan bahşiş ve ulufeleri verildiği halde firar ettiği tespit edilen neferatın yakalanıp, ibret için haklarından gelinmesi istenmiştir; BOA, Mühimme 101, 100/330 (H. Evâhir-i Zi'l-hicce 1102/M. Eylül 1691).

بوسنة و اقصی و در صفر با یک عیال که از آنجا فرار کرده اند به یک نفر میفرستیم و از آن شخص و عیال او را در صورت
سفر هر دو از کوه نرسه فرقی بخشیم و عیال او را در کوه نرسه فرقی بخشیم و آن شخص را در کوه نرسه فرقی بخشیم
علا و قلمه از کوه نرسه فرقی بخشیم و در کوه نرسه فرقی بخشیم و در کوه نرسه فرقی بخشیم و در کوه نرسه فرقی بخشیم
قبیله او را در صفر با یک عیال که از آنجا فرار کرده اند به یک نفر میفرستیم و از آن شخص و عیال او را در صورت
و قلمه از کوه نرسه فرقی بخشیم و در کوه نرسه فرقی بخشیم و در کوه نرسه فرقی بخشیم و در کوه نرسه فرقی بخشیم
و در کوه نرسه فرقی بخشیم و در کوه نرسه فرقی بخشیم و در کوه نرسه فرقی بخشیم و در کوه نرسه فرقی بخشیم
سید صفر بن کمالی

Ek.4 Bu varak, Y514 numaralı Saraybosna şer'iyce sicilinde 2ab'de kayıtlıdır.

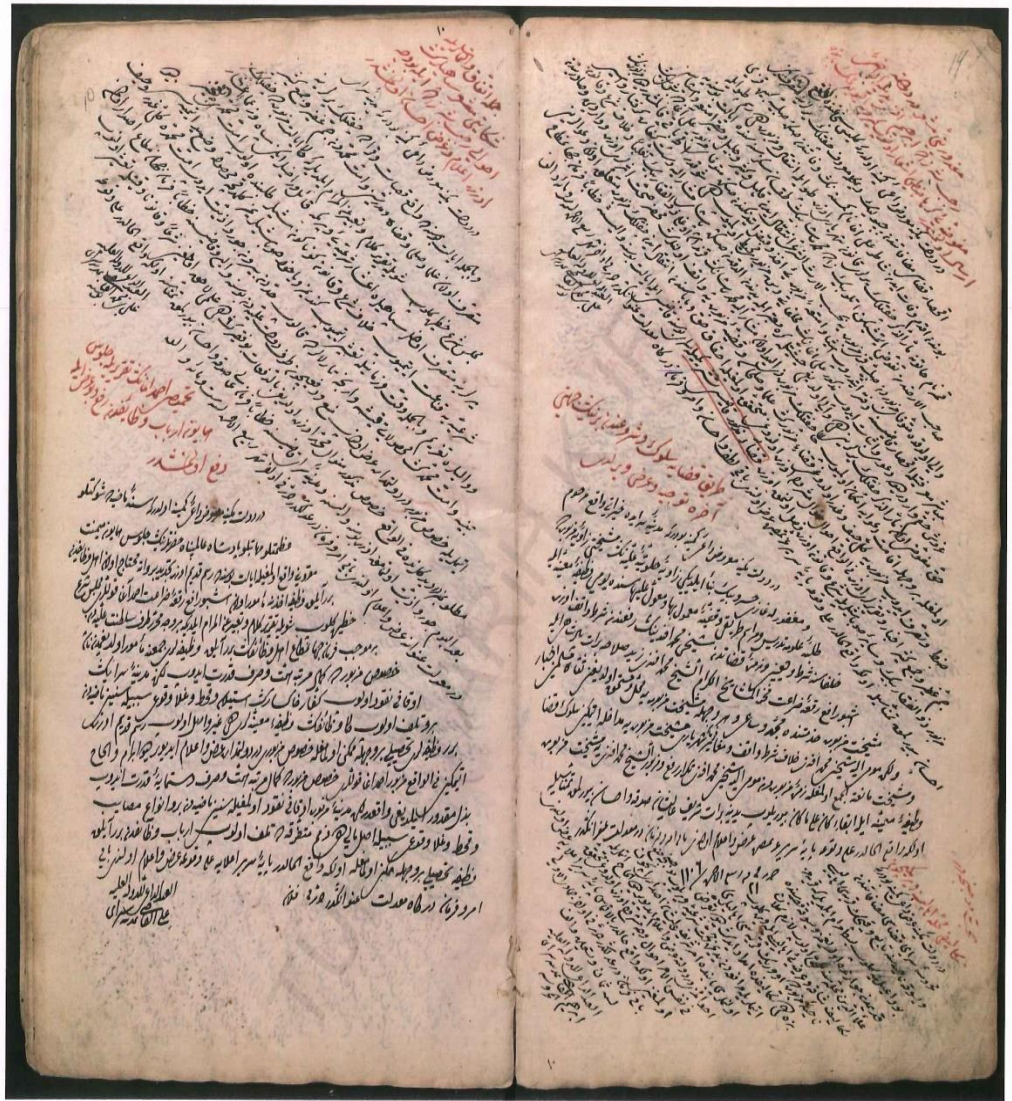

Ek.5 Bu varak, Y514 numaralı Saraybosna şer'iyeye sicilinde 7ab'de kayıtlıdır.

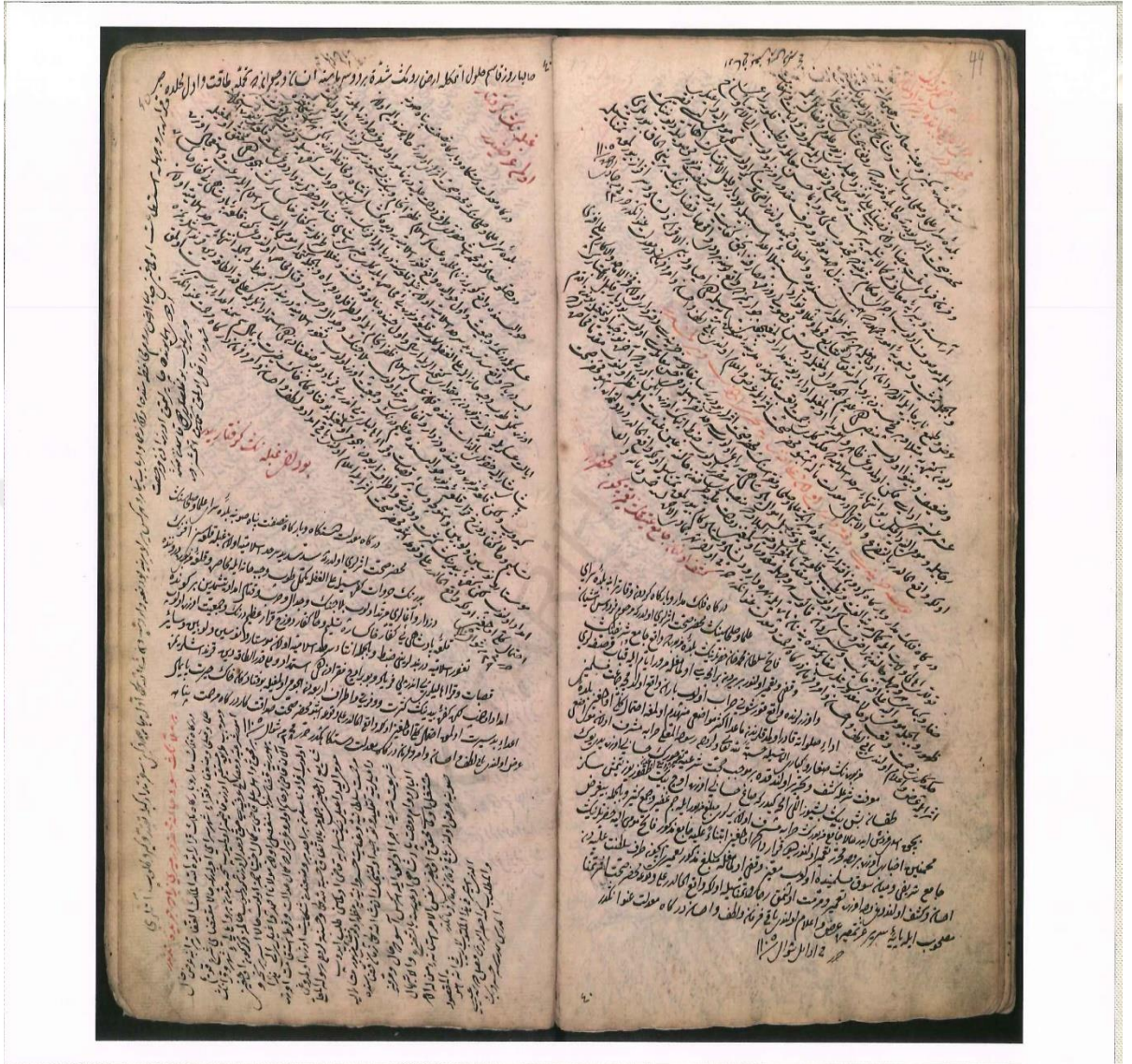

Ek.6 Bu varak, Y514 numaralı Saraybosna şer'iyeye sicilinde 10ab'de kayıtlıdır.

Ek.7 Bu varak, Y514 numaralı Saraybosna şer'iyce sicilinde 40ab'de kayıtlıdır.

Ek.8 Karlofça Antlaşması Sonrasında Osmanlı-Habsburg Sınırının Bosna Kesiti; Gezer, a.g.t., s. 40.

Ek.9 1695'te Bosna Eyaleti ve Komşuları; Gölen, a.g.e., s. 514.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Yaşar Korkmaz

Uyruğu : T.C.

Doğum Yeri ve Yılı : BORNOVA/1992

Eğitim Durumu

Lise Öğrenimi : İZMİR/ÇİĞLİ 75. YIL ENDÜSTRİ MESLEK LİSESİ

Lisans Öğrenimi : SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ/TARİH BÖLÜMÜ

